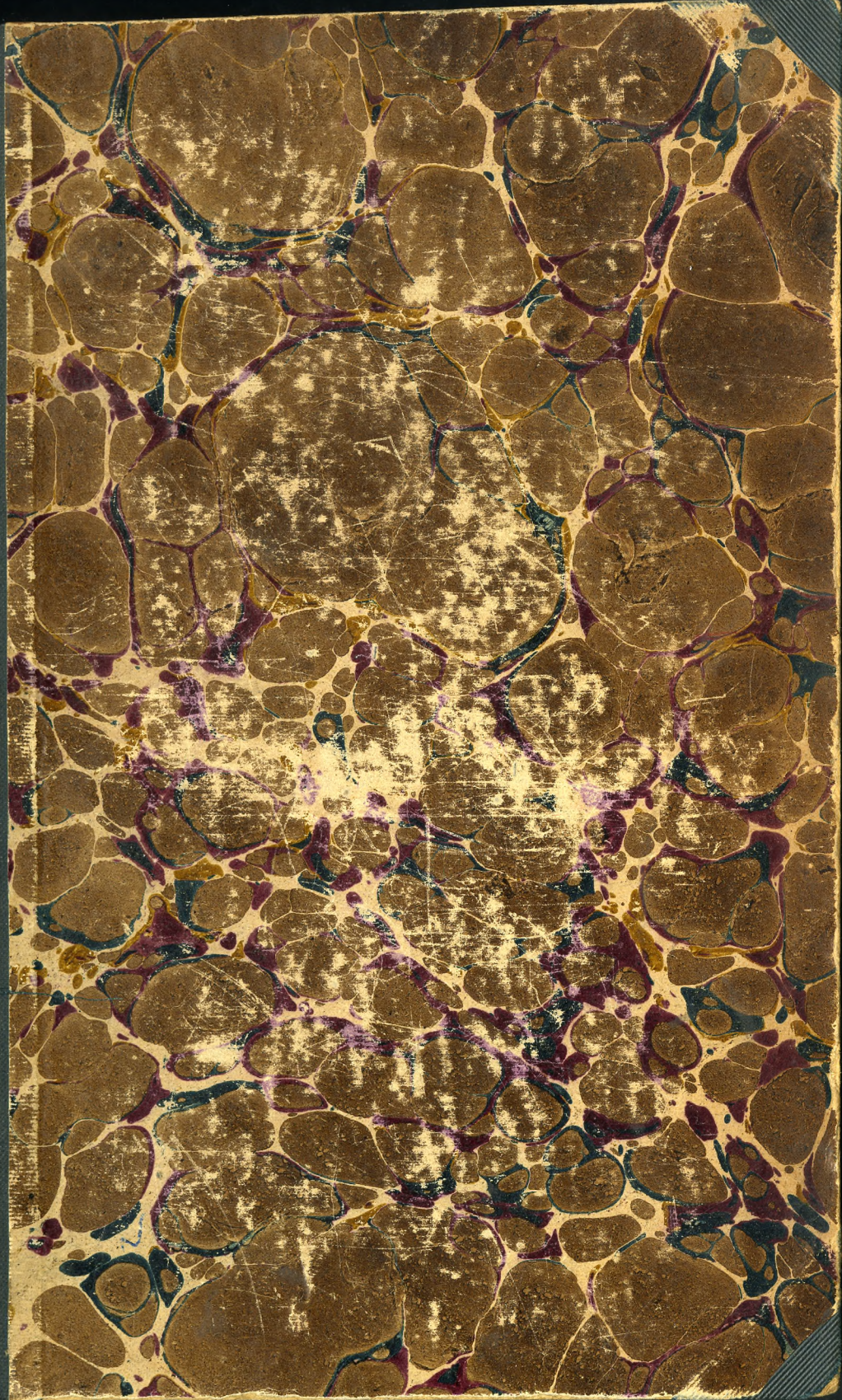


Politikai
röpiratok.

188.



188
1731

À

„TELEPÍTÉSI KÉRDÉSRŐL“

TEKINTETTEL

A KIVÁNDORLÁSRA,

BUKOVINAI VÉREINK VISSZATELEPÍTÉSÉRE, CZÉLSZERŰBB HAZAI NÉPOSZLATRA S A MEZŐIPAROS NAGY KÖZSÉGEK ELHOMLITÁSÁRA.

IRTA :

ÉRKÖVY ADOLF,

MINISTERI TANÁCSOS, NYUG. KIR. JÓSZÁGIGAZGATÓ, A M. TUD. ACADEMIA
LTAGJA, A ROYAL AGRICULTURAL SOCIETY OFF ENGLAND RTAGJA stb.

8.

BUDAPEST, 1883.

NYOMATOTT KOCSI SÁNDORNÁL
Muzeum-körút 10. sz.

6167200761968

DE BALLAGI GEZA.

(Ubi populus, Ibi obulus.)

ELŐSZÓ.

A telepítési kérdés hazánkban közel 200 év óta van napirenden s legujabban oly komoly körülmények merültek fel, melyek a telepítési kérdéssel való tüzetes foglalkozást s annak helyes megoldását igen élenken követelik, jelesül: egy évtized óta a magyar hazából kivándorlás történik, *) még pedig egyes megyékből aggályt keltő mérvekben, okozván ezt a keresethiány és az evvel karöltve járó általános elszegényedés, de élteti a kivándorlási hajlamot némely vidéken egyes községek lakosságának oly arányban történt fölszaporodása is, hogy szűkebb környezetükben a közel jövőben már magukat föntartani nem képesek, ily eset fordul elő például: Szt.-Helena és Weisenried Krassó megyei cseh telepítvényeseknél, továbbá Brestye és Marienfeld Temes megyei, Ó-Bessenyő Torontál megyei községeknél, melyek lakosságának kiköltözési elhatározását valószínűleg a szomszéd Szerbia, Bulgária és Románia földjén könnyedén elérhetni hitt eldoradai helyzetre

*) Hírlapi közlésekből értesülünk azon megdöbbentő szomorú katasztrófáról, mely a közel 500 főnyi kivándorlókkal Hamburgból Észak-Amerikába indult „Cimbria“ hajót érte az által, hogy a „Sultán“ hajóval történt összeütközés folytán 1883. évi január 19-én elmerült, s a rajta volt kivándorlók és személyzet legnagyobb része a tenger hullámaiban lelte sirját, a kivándorlók közt volt 85 magyarországi és pedig leginkább Abauj, Sáros és Zemplénmegyei egyén kik mind oda veszttek. Vajha e megrendítő esemény gyászos híre a hazánkból való kiköltözést végleg megszüntetné.

való kilátás is befolyásolja, valamint az utóbbi években tapasztalt árvizi elöntések és terméketlenség szintén fokozzák azt. Ide járul azon sajnos észlelés is, hogy a különben sem sűrű népességű Arad, Temes és Torontál megyékben az 1870—1880-ki évtizedben a lakosság száma közel 50,000 fővel hanyatlott; a határőrvidék legutóbbi rendezésével pedig a dunai réti öblözetekben tetemes földterület jutott az állam birtokába, mely földnek árvizek elleni biztosítását s megtelepítés általi gyümölcsötvetését pénzügyi és politikai tekintetek egyaránt sürgetik.

A telepítési kérdés megoldását szorgalmazza még azon körülmény, hogy a Bukovinában levő magyarság nagyobb részének állapota tarthatatlanná vált; s hogy a nemzetiség és megélhetés tekintetében bizonyos pusztulásnak indult ezen véreink a hazába való visszatelepítést maguk kéri; minthogy pedig az állami jószágok közel 300,000 holdnyi részének fokozatos eladását a törvényhozás már is engedélyezte, és az eladandó állami jószágok legnagyobb része az ország azon déli megyéiben van, hol a különben is gyér lakosság az utóbbi évtizedben megdöbbenően apadt, s hol az állami eszmének is elutasíthatlan követelése van.

Mind e körülmények méltón ragadták meg minden gondolkozó hazafi figyelmét és érdeklődését utalva a telepítési eljárásra, mely hivatva van a keresetnélkülieknek benn a hazában való megszállítása által paralyálni a kivándorlási hajlamot s a haza határain kívül élő magyarság visszatelepítésével nemcsak a nemzeti munkaerő gyarapítását fokozni, hanem az állami eszme követeléseinek is eleget tenni.

Ezen sürgös és nagy feladat szerencsés megoldá-

sához kívánok én is járulni jelen tanulmányommal, mint a közügy egyik szerény napszámosa, ki már 40 év előtt léptem az irodalom terén a telepítéssel foglalkozó munkások sorába s 16 év előtt mérvadó helyről vett megbízás folytán telepítési indokolt javaslatot készítettem a haza délkeleti részében eszközlendő telepítési eljárásról, mely javaslatomat 1867-ben a m. kir. kormány elnöknek meg is küldöttem, megállapodásom alapjául az szolgálván, hogy a telepítést mint czélt tekintve az Arad, Bács, Csanád, Krassó, Temes és Torontál megyékben fekvő kincstári; továbbá a vallás- és tanulmány alapítványi állami mezőgazdasági és erdészeti jószágok együttesen combináltassanak a tüzetes telepítési hálózat megállapításával, azóta a határőrvidék polgárosítván s a dunamenti területen a separátio megtörténvén, mintegy 70,000 hold földdel gyarapodott az állami birtok s ez által öregbedett a megszállítási terület is. Az utóbbi 16 év alatt az Arad, Békés, Csanád, Krassó, Temes és Torontál megyékben fekvő kincstári és alapítványi uradalmak nagy részének igazgatósága élén állván, tehát a területi és ethnographiai viszonyok alapos felismerésére okom, kötelességem és igen sok alkalmam lévén, mindinkább szükségét látom annak, hogy a mondott délszaki vidéken fekvő eddig eladatni törvényhozásilag engedélyezett és a pénzügy-, földmivelés- és vallásügyi miniszteriumok kezelése alatt álló uradalmak együttesen combináltassanak, egy életerős egészséges telepítési rendszer foganatosítására, melynek sikerítésénél az államnak saját érdekében sem lehet elzárkozni bizonyos szükségképeni áldozatok ellen.

Meg kívánom még említeni, hogy az ujonnan alkotandó telepítvényeknél a kegyuri jogokról külön nem

szóltam munkálatomban; csak azt jegyzem meg, hogy az állam természetesen hivatva lévén az új telepítésnél a lelkészt és iskolát bizonyos mérvű dotatioval gyámolitni, ezt földdel s netalán rendelkezésre álló épületekkel teljesítse az állam egyszermindenkorra s a pusztaszajáni eljárás példájára ott hol a felekezeti viszonyok engedék a presentálási jogot tartsa fenn.

Nem szóltam továbbá a kir. kisebb jogokról sem, mert ezeket is a telepítő részére fenntartandóknak találom.

Végül a visszatelepítendő bukovinai magyarságra nézve a társadalmi uton való eljárást nem azért mellőztem hallgatással, mintha kétkedném abban, hogy ez uton is a vissza illetőleg át telepítendő vagyontalan megszállók érdekében jelentékeny eredményt elérni nem lehet, hanem biztosan és gyorsan akarván a visszatelepítést éppen az elesett szegényebb elemre nézve lehetőségik haladék nélkül eszközölni, az állam kötelesség szerű gyámolításához folyamodtam oly képen, hogy az állam az aldunai réti öblözeteket mint ez már valósággal folyamatban van ár viz ellen mentesítvén, e munkához a visszatelepítetni kívánó magyarságot már a folyó évben a töltésezési munkálatoknál alkalmazza, s ez által érdemelhetést és keresetet nyujtván nekik képesítse őket a fokozatos megtelepedésre, esetleg úgy mint e század közepén a kincstár által telepített községeknél igen helyesen és sikeresen történt kölcsönrel is nyuljon karjuk alá.

Kelt Keszthelyen, 1883. január 29-én.

Érkövy Adolf.

TARTALOM:

Előszó III—VI Lap

I. RÉSZ:

- I. Fejezet. A telepítési kérdés értelmezése 1—52 „
- II. „ Kivándorlási és visszatelepítési
ügy 53—82 „
- III. „ Honnét vegyük a telepítvényese-
ket és a telepítésre szükséges
földet 83—99 „
- IV. „ A telepítéssel járó pénzügyi moz-
zanatok 100—107 „
- V. „ Az 1873. XXII. törvény szigor-
lása a telepítvényesek gyara-
podhatása tekintetéből 108—125 „
- VI. „ Mezőiparos nagy községek el-
homlítása 126—133 „

II. RÉSZ:

- Visszatekintés a magyar birodalom lakossá-
ga, népesedési történetének főbb mozza-
nataira. (888—1883.) 134—217 „
- Pótlék 218—219 „

Melléklet: Magyar-Bánhegyes telepítvényes község határának
térvázlata a 43. laphoz.

~~~~~

TARTALOM

Előszó ..... 1-15

I. RÉSZ

- I. A magyar nyelv története ..... 1-15
- II. A magyar nyelv szerkezete ..... 16-30
- III. A magyar nyelv nyelvtana ..... 31-45
- IV. A magyar nyelv nyelvtana ..... 46-60
- V. A magyar nyelv nyelvtana ..... 61-75
- VI. A magyar nyelv nyelvtana ..... 76-90
- VII. A magyar nyelv nyelvtana ..... 91-105
- VIII. A magyar nyelv nyelvtana ..... 106-120
- IX. A magyar nyelv nyelvtana ..... 121-135
- X. A magyar nyelv nyelvtana ..... 136-150
- XI. A magyar nyelv nyelvtana ..... 151-165
- XII. A magyar nyelv nyelvtana ..... 166-180
- XIII. A magyar nyelv nyelvtana ..... 181-195
- XIV. A magyar nyelv nyelvtana ..... 196-210
- XV. A magyar nyelv nyelvtana ..... 211-225
- XVI. A magyar nyelv nyelvtana ..... 226-240
- XVII. A magyar nyelv nyelvtana ..... 241-255
- XVIII. A magyar nyelv nyelvtana ..... 256-270
- XIX. A magyar nyelv nyelvtana ..... 271-285
- XX. A magyar nyelv nyelvtana ..... 286-300

II. RÉSZ

- I. A magyar nyelv nyelvtana ..... 301-315
- II. A magyar nyelv nyelvtana ..... 316-330
- III. A magyar nyelv nyelvtana ..... 331-345
- IV. A magyar nyelv nyelvtana ..... 346-360
- V. A magyar nyelv nyelvtana ..... 361-375
- VI. A magyar nyelv nyelvtana ..... 376-390
- VII. A magyar nyelv nyelvtana ..... 391-405
- VIII. A magyar nyelv nyelvtana ..... 406-420
- IX. A magyar nyelv nyelvtana ..... 421-435
- X. A magyar nyelv nyelvtana ..... 436-450
- XI. A magyar nyelv nyelvtana ..... 451-465
- XII. A magyar nyelv nyelvtana ..... 466-480
- XIII. A magyar nyelv nyelvtana ..... 481-495
- XIV. A magyar nyelv nyelvtana ..... 496-510
- XV. A magyar nyelv nyelvtana ..... 511-525
- XVI. A magyar nyelv nyelvtana ..... 526-540
- XVII. A magyar nyelv nyelvtana ..... 541-555
- XVIII. A magyar nyelv nyelvtana ..... 556-570
- XIX. A magyar nyelv nyelvtana ..... 571-585
- XX. A magyar nyelv nyelvtana ..... 586-600

# I. R É S Z.

## I. FEJEZET.

### A telepítési kérdés értelmezése.

#### 1. §.

Innen-tova ötven éve, hogy az 1832/36-iki országgyűlésen kibontották azon zászlót, melynek felirata: „Értelmes és vagyonos nemzet lehet csak szabad és boldog nemzet.“

Hajdanában, ha veszély fenyegette a hazát, országszerte körülvitetett a véres kard, s ha a zászlós urak hadai a fejedelem körül sorakozva mint a sasok víni szálltak; az ország színeiben pompázó nemzeti zászlót az ország bírása vitte maga előtt; nehogy pedig aggály vagy elbizakodás miatt végzetes gyors fordulat tegyen a zászlóval, sarkairól levették a sarkantyukat.

Kétségen kívül egy idő óta a magyarországi mezőipart komoly megpróbáltatás fenyegeti Észak-Amerikából, Canadából, Californiából, Indiából, Oroszországból stb. és pedig a mezei termelési verseny alakjában, mely nem csak a ránk nézve nagy horderejű külföldi, hanem némely terményekre nézve hazai piacainkon is farkasszemet néz és erős tusát vív a magyar mezei iparral; azoknak tehát, kik a mezőgazdasági haladás zászlaját lobogtatják, nem csak nem kell leoldani sarkantyúikat, sőt ezeket a legtarajosabb minőségben kell

alkalmazni, hogy minél gyorsabban mindenütt és mindenfelé hordozzák meg a fennebb említett felírt zászlót, intelmül, buzdításul a magyar gazdának, hogy harckészen szálljon szembe a félelmes versenynyel.

Bizonyára sok teendő vár a magyar gazdára, hogy a hatalmas versenyzők ellenében helyét megállja, én azonban ezuttal nem az összes teendőkről akarok szólni, hanem csak a nagy horderejű telepítési-ügygyel fogok foglalkozni.

## 2. §.

Hazánkban, főleg a délkeleti részeken nagy terjedelmű oly állami jószágok és magánföldbirtokok léteznek, melyek munkás kezek hiánya miatt kellően nem gyümölcsöznek, melyeken a talaj értékét fokozó javítások s a mezőgazdaság több oldalosítása nem eszközölhetők, illetőleg a földterő kizsárolásával járó rövid tartamú bérletek és részes művelés útján hasznosíthatnak, mely utóbbi eljárásnak sikeres eredménye épen a munkás kezek hiánya miatt nem lehet; ellenben vannak hazánkban egyes oly vidékek, melyek lakossága számra annyira jelentékeny, hogy saját vidékén jutalmazó kezeset és érdemelhetési tért nem talál, minél fogva számosan vándorolnak évről évre ki a hazából, részint az észak-amerikai Egyesült-Államokba leginkább a haza északi részéből, részint Szerbiába, Bulgáriába, Romániába szivárognak ki.

Továbbá vannak oly hazai vidékek is, melyekben a fölösnek tekinthető lakosságot ez idő szerint a vidékükön folyamatban levő nagyszerű reconstructionális és vízszabályozási munkálatok kötik le és látják el kezesettel, mely nagy munkálatok a Tisza, Kőrös és Ma-

ros mentén az utóbbi 2 évben eszközölt szabályozása 8.000,000 forintnál többet hoztak kereseti forgalomba, de mely nagy munkálatok nem messze jövőben levő befejezése az illető további önfentartását tetemesen meg fogja nehezíteni.

Itt tehát egy helyes közvetítés sürgősen szükséges; ez pedig az észszerű telepítés, melynek fogalma alatt azon eljárás értendő, mely mindenek fölött a mezőipari termelés érdekében az értelmi és munkatényezők, s a termelési terület közti helyes arányokat czélozza.

A természetes következtetés tehát oda utal, hogy a hazai népességnek kivándorlás és kiszivárgás általi apadása megakadályoztassék olyképen, hogy egyrészt a munkaerőben hiányt szenvedő vidékekre irányoztassék a kereset hijával levő lakosság; más részről az által, hogy oly talajjavítási-, házi-, kézmű- és gyáripari tevékenység keltessék és méltányos állami kedvezmények nyujtassanak, melyek segélyével otthon is kiadó érdemelhetésre tehessenek szert az ez idő szerint keresetnélküliek.

E tekintetben gondosan tanulmányozandók a viszonyok és helyi érdekek, főleg a kivándorlásra vonatkozólag és gondosan mérlegelendők azon intézkedések, melyek az államtól méltányosan kívánhatók a kivándorlás korlátozására s az egyes vidékek lakossága sorának javítására.

### 3. §.

A különben is komoly horderejű telepítési ügy napjainkban nagy fontosságában még az által is nyer, hogy a törvényhozás az állami jószágok igen nevezetes mennyiségét jelesül a 635,731 kat. hold mezőgazdasági

állambirtokból 282,968 holdat eladatni engedélyezvén, miután az eladandó állami földbirtok leginkább a haza délkeleti részében fekszik, hol a közegészséget veszélyező s a nemzeti vagyont érzékenyen károsító árvízi kiöntések és belvizek ellen intézkedni is sürgős feladat, s tekintve a vidék etnographiai mivoltát, önkénytesen fölmerül a magyar állami eszme parancsoló követeléseivel, mert ha a mondott birtokok a magyar állami eszme megbocsáthatlan figyelembe nem vételével adatnának el, örökre megfosztatnék az állam azon kedvezménytől, hogy saját érdekében lélekismeretesen teljesítse önfentartási kötelességét és európai hivatását, melyet a két világrészben méltán feltűnt nagy hírű politikus és nemzetgazda Liszt Frigyes 40 év előtt következőleg formulázott: „Magyarország, Németországra nézve a kulcs Törökországhoz és az egész Levantehoz és a Kelethez, egyuttal védbástya az északi hatalmi tulsuly ellen. Egy szabad, népes, vagyonos, fölvilágosodott és erős Magyarország a dolgok természeténél fogva utalva van Németország mellett mindig testvériesen állani. Azon németek, kik Magyarországot germanizálni akarják, a németek valódi érdekei iránt nagy tévedésbe vannak. Ha a magyar nemzetiség föl nem ébredett volna, Németország érdekében állana azt föl ébreszteni; sőt a Magyarországba költöző németek megmagyarosítását elő kell mozdítani.“

„Az egész osztrák-monarchia jövője a magyarok előre haladásától függ, Ausztriának nincs ideje arra, hogy Magyarország csak lassan haladjon és fejlődjék, Magyarországnak gazdag, szabad, boldog, jól szervezett és megelégedett országgá fejlődése az ausztriai monarchiára nézve lét kérdés.“

Ezen fogalom kapcsában szükségképen fölmerül a haza keleti határain túl fekvő országokban levő magyarság is.

4. §.

A föladat az levén, hogy mint Berzsenyi Dániel, maga is földbirtokos, félszázad előtt már kimondá, miszerint a magyar nemzet boldogulása a mezőgazdaság fölvirágzásával szorososan kapcsolatos, hogy tehát kiválóan szükséges, miszerint minden talpalattnyi hazai föld szorgalmasan és értelmesen műveltség.

Ebből az következik, hogy mindenekelőtt a hazában már meglevő kézimunka-erőt egész teljességében megtartsuk, és háritsuk el az erőelforgácsolást, mely abban áll, hogy a mezei munkás vidékén kellő elfoglaltatást nem találván, kénytelen távol vidékre kereset után járni, mely járás-kelessel elvégre sok erő eltékozztatik, a háztartás megbontatik s bizonyára a létért való harcban így fáradozó munkás mégis nem azon odaadással dolgozik, mintha megtelepítetvén saját földjét művelné. A tulajdon nemesítő érzése fölemelvén lelkét s indokul szolgál neki arra, hogy maga és családja jóléte és jövője érdekében földjét a megfeszített tevékenység verejtékével öntözze.

Elhárítandó továbbá a sűrű népesség körében szükségkép fölmerülő szerfölötti elaprózása a földbirtoknak, melyet 1848 előtt az urbéri birtokon a törvény korlátozott, mely azonban az utóbbi évtizedekben aggasztó mérvben szaporodott a gazdasági proletariatus növekedésével. Végül a már meglevő hazai kézimunka-erő a hazán kívül létező s idő folytán bizonyosan elpusztulandó magyarság visszatelepítésével is növelendő lenne.

5. §.

Vannak, kik a földbirtokukon gyakorlandó külterjes gazdálkodás folytatására sem birván kellő erővel, sem nyugalmas s olcsó hitellel nem rendelkezvén, úgy vélnék segíteni magukon, hogy földjeik egy részét úgynevezett részes (feles, harmados) művelésre adják ki.

Lényegesen azonban nem segítenek magukon, mert köztudomás szerint a részes művelő sem nem munkálja meg kellően a földet, sem a vetőmagnak elejét nem választja, sem a gyom irtásánál a kellő pontosságot ki nem fejtí, aztán a termés felmunkálásánál sok esetben a csempészet is szerepel.

A magyar haza legjobban kezelt gazdaságai közé tartozik a mágocsi uradalom (Csongrád megyében), hol a gazdatiszti felügyelet éberén őröködik a részes műveletre kiadott uradalmi földek megmunkáltatása fölött is.

Az 1850—1858. időszakban szerzett 8 évi tapasztalatok szerint a házilag kezelt földekhez képest a velök barázdás szomszéd részes műveletű földek:

Őszi repczében 3.9 mérővel

Őszi búzában 1851—1852—1853-ban 9.4 mérővel

Kétszeresben 4.1 mérővel

Árpában 2.6 „

Zabban 4.6 „

Kölesben 0.7 „

A feles tengerié 6.1 „

A harmados kukoriczánál holdankint 1.4 mérővel mutat kevesebbet termése.

Valjon nem cselekedett volna-e helyesebben a földtulajdonos, ha földje egy részét eladván azt tanyás gazdasági vagy telepítési megszállításra fordítja; s így

pusztai birtokának munkaerőt szolgáltató telepítvény keletkeztén, már ez okon is többi földje keresettebbé, árusabbá, tehát értékesebbé válandott.

Természetesen csak nagyobb pusztai birtokoknál, de minők a hazai alföldön nagy mennyiségben vannak, lehet szó a telepítési eljárásról, s hogy e tekintetben egy nagyobb szabású hiteles adattal szolgáljak, hivatkozom a Békés, Csanád és Aradmegyékben fekvő mintegy 100,000 holdat tevő kincstári pusztákra, melyek 1820—1831-ig holdan- és évenként 1 frt  $\frac{1}{2}$  kr hasznobérért voltak kiadva, s alig 10 évvel később 18 telepítvényes község 41,000 kat. holdnyi területtel hozatván létre, mely községek lakossága a hasznobér nagyobb felét egy ideig dohánynyal fizetvén. Sikerült a kincstárnak a korábban volt csekély hasznobért illően fokozni, illetőleg a be nem telepített területen úgynevezett nagy bérleteket az által létrehozni, hogy a nagy bérlők az új telepekről nyerhető munkaerőre támaszkodhatván nagyobb hasznobér mellett vállalkozni mertek.

Ma az említett 100,000 holdnyi földön 100 beépített, befásított nagy bérlet van, a bérbirtokokon és telepítvényes községekben 36,000 ember sikerrel foglalkozik a mezőiparral, takarmánymagtermeléssel, állattenyésztéssel és nagymérvű dohánytermesztéssel.

Igy lehetett elérni azt, hogy a mondott kincstári birtokoknak ez idő szerinti éven- és kat. holdankinti hasznobére 12—13 frt; s hogy Csanád megyének népessége 1787-ben 25,792 fő levén, 1880-ban, vagyis 93 év alatt 109,011 főre, tehát több mint négyszer annyira szaporodott.

„*Ubi populus, ibi obulus.*“

6. §.

„A népek minősége nagyobb suly, sem mint azok száma“, szokta mondani gróf Széchenyi István, s valóban ha külön területek népessége arányairól van szó, a bölcs mondat teljes méltatást igényel, mert kétséget nem szenved, hogy az értelmes és begyakorolt munkás (intelligent labourer) szaporább eredményeket képes felmutatni, semmint a kevésbé értelmes, és a dologba még be nem törődött munkás, és kiadóbb a dolga annak, ki egész éven át munkálkodik, semmint azé, ki telente hever s hitfelekezeti minőségében a túlságos számú ünnepek és heverő napok által is korlátozva van a munka teljesítésben. Vannak ugyanis hitfelekezetek, melyek évente alig hatvan-, és vannak, melyek száznál több ünnepet és heverő napot tartanak. Hogy a kettőnek munkai eredménye nem lehet egyenlő, magától értetik. De a mezőipari üzlet mivolta, s a melyen az folytattatik a terület domborzata és a talaj minősége, is komolyan figyelembe veendő akkor, midőn különféle vidékek és országok népessége számaránylag hasonlítatik össze.

Némely vidéken (elég hibásan) egy szántásba vetetnek a gabonafélék, másutt három-, négyrendbeli szántást igényel a szivályos és kevésbé termékeny föld; némely vidéken jelentékeny a szőlőművelés, másutt a nagyobb mérvű dohánytermesztés, mely utóbbi telente is foglalkoztatja a munkaerőt; s így nagyon viszonylagos egyes vidékek s országok lakosságának szám szerinti egybevetése.

Mínélfogva a □ mértföldenkint Belgiumban és Szászországban . . . . . 9000

|                             |      |
|-----------------------------|------|
| Nagy-Brittaniában . . . . . | 5600 |
| Olaszországban . . . . .    | 5600 |
| Würtembergben . . . . .     | 5000 |
| Poroszországban . . . . .   | 4000 |

főnyi népességtől eltekinthetünk; azonban számba kell vennünk:

|                                              |      |
|----------------------------------------------|------|
| A Bajororsz. Franciaorsz. és svájci államban | 3500 |
| Oszták államban . . . . .                    | 3740 |

főnyi lakosságot, mely mellett mezőgazdasággal foglalkozó minden főre Franciaországban 6.4 hektár, Németországban 9.1 hektár, Magyarországon pedig 4 hektár esik, mert a

|                                          |      |
|------------------------------------------|------|
| Magyar államban kereken . . . . .        | 2700 |
| A szorosan vett Magyarországon . . . . . | 2870 |
| Erdélyben pedig . . . . .                | 2106 |

főnyi népesség van csak.

Elvitázhatlan tehát, hogy a föld kellő megművelésére kívántató munkaerő hazánknak főleg a délkeleti részeiben nem elégséges; s ha egyfelől bizonyos az, miszerint a hazai Tisza- és Maros-menti több megyéjében a lakosság száma azon kívül, hogy ennek jelentékeny része legtöbb ünnep- és heverő napokkal bir, s az értelmiségnek is kisebb fokán áll, a haza más vidékei lakosságához képest csekélyebb, más felől pedig a különben is gyér népesség az utóbbi évtizedben még csökkent is.

Könnyű lesz a következtetést levonni.

### 7. §

Az 1880. évi népszámlás szerint a népesség következőleg állott:

|                | □ kilometerenkint | □ mértföldenkint | kereken |
|----------------|-------------------|------------------|---------|
| Győr           | ” 79.3            | ”                | 4585    |
| Sopron         | ” 74.3            | ”                | 4260    |
| Pozsony        | ” 72.9            | ”                | 4200    |
| Vas            | ” 71.6            | ”                | 4085    |
| Zala           | ” 70.3            | ”                | 4030    |
| Csanád         | ” 67.4            | ”                | 3855    |
| Csongrád       | ” 66.9            | ”                | 3850    |
| Esztergom      | ” 64.2            | ”                | 3680    |
| Nyitra         | ” 64.5            | ”                | 3680    |
| Tolna          | ” 64.4            | ”                | 3680    |
| Bács           | ” 57.6            | ”                | 3280    |
| Temes          | ” 55.5            | ”                | 3135    |
| Torontál       | ” 55.9            | ”                | 3220    |
| Arad           | ” 47.2            | ”                | 2680    |
| Krassó-Szörény | ” 39.1            | ”                | 2245    |

Figyelmünket különösebben Arad, Csanád, Temes, Torontál, Bács és Krassó megyék kötik le, ugyanis e megyékben van az állami, és a vallás- és tanulmány alapítványi jószágok és erdők nagy része, a mezőgazdasági területek haszonbérbe adva, és egyuttal e területen vannak számos magánbirtokosok terjedelmes pusztái, Mig tehát a természetes föladat az, hogy a mondott gazdasági földek és erdőterületek az államnak és a tulajdonosoknak illő jövedelmet adjanak, e cél elérése annál inkább kétséges a mostani viszonyok között, mert 1870-hez képest az 1880-iki népszámlálás szerint Arad megyében 18,142, Temes megyében 15,440, Torontál megyében 15,291 fővel, összesen tehát a három megyében az utóbbi tíz év alatt a különben is csekély népesség 48,873 fővel kevesbedett.

Továbbá a szomszéd Arad, Csanád, Csongrád me-

gyékben észlelhető az, hogy a nagyobb városok és községek, névszerint: Szeged, Makó, Szentés, Csongrád, N.-Lak, Pécska, Szegvár, Szemlak, Sajtény stb. a Tisza és Maros partjain levén elhelyezve, ezen községek mezőgazdasági földjei, melyek t. i. gazdasági művellet alatt állanak, a községektől igen távol fekszenek, községi és tanyai tehát kettős háztartást tesznek szükségessé, s a járás-keléssel sok munkaerő tékozoltatik el, s ugyancsak a mondott megyékben nagy népességű oly községek is léteznék, mint Hódmező-Vásárhely, Szabadka stb., melyek a török hódoltság előtt fennállott, nagyszámú kisebb községekből tömörültek, miáltal határaik szerfelett terjedtek, s a gazdálkodás nagymérvű erővesztéssel jár.

Ugyancsak a fennebb vázolt területen jelentékeny a sok munkás kezét elfoglaló virágzó dohánytermelés és részben a szőlőművelés, a Tisza, Körös, Maros, Temes, Béga és Duna árvizei ellen a védekezés is a legterhesebb. Mindezeket összevéve, kitűnik, hogy míg a mondott területen a viszonylagos népesség már is csekély s legutóbb is közel 50,000 fővel apadt, ezen magában véve is gyér népesség egy része pedig a hitfelekezeti és szokásos ünnep- és heverő napok, de gazdai kisebb értelmisége miatt is csekély munkatényező. Ezen áldásos nagy területen tehát az ez idő szerinti munkaerő elégtelen arra, hogy belterjes több oldalú mezei gazdaságot alkosson és fejlesszen.

Végül (s ezt kiválóan hangsúlyoznunk kell) ugyancsak a mondott terület etnographiai viszonyait éber figyelemmel kísérve a magyar állami eszme szükségképen előtérben áll. — Mind e bajok csak a munkaerő szaporítása, tehát észszerű népesítés alkalmazásával orvosolhatók és orvoslandók, mi által áldásos verseny is

fog szükségképen keletkezni, ha értelmesebb és munkásabb telepedők fognak azon vidékre szállítatni.

8. §.

Végig tekintve a török hódoltság megtörése után eszközölt telepítések történetén, melyet a II. részben vázoltam :

három rendbeli eljárást találunk az utóbbi közel 200 éves időszakban foganatosított népesítésnél.

a) Az állami közegek örök telepítéseket eszközöltek az 1723. évi 18., 103., 117., törvényekben engedélyezett külföldi bevándorló gazdákra 6 évi, kézművesekre 15 évi közadói mentességgel, részint az állami közegek a törvényhozás mellőzésével, a kormány által saját elhatározásából megállapított 6 évi adó- és katonamentességet biztosítva a megszállóknak; illetőleg azoknak lakházakat, gazdasági és háztartási felszerelvényt, és a földet a mentességi időszakra teljesen ingyen, azontul pedig az urbéri terhek viselésének kötelezettsége mellett juttatván. S mint már fönnebb említettem, a kormányközegek által a mult században Bács, Temes, Torontál, Arad és Krassó megyékbe, valamint a vallás- és tanulmányalapítványi jószágokra szállított mintegy 70,000 főnyi, leginkább külföldről toborzott telepítvényesekre az állam 7.000,000 forintot költött.

b) Örök telepítést külföldi megszállókkal magán földbirtokosok is eszközöltek; névszerint gróf Károlyi Sándor, ki saját költségén utaztatta külföldről származott telepítvényeseit, és ily örök telepítést foganatosítottak számos hazai nagybirtokosok is, de leginkább hazai elemekkel.

c) Találunk továbbá több ideiglenes telepítést oly-

képen, hogy nagybirtokosaink számos községeket időleges szerződések mellett ültettek meg 99—40—32—30 évre, és sok esetben még rövidebb időre; kötelezve a megszállókat, hogy a szolgálmányokat készpénzül, esetleg készpénzül és természetmennyül róják le, szakmány-munkát, részes műveletet teljesítsenek, épületeket állítsanak, melyeket a szerződés leteltével lebontani, illetőleg becsáron való megtérítés mellett a földtulajdonosnak átengedni tartoztak.

Ilyféle telepítéseket foglal magában az itt közlött kimutatás:

| Sorszám | Megye    | A telepítvényes község | Területe holdokban       | Népesség | A telepítők és telepítettek közötti jogviszony alapja | A szerződés czíme | A szerződés tartama                                                         | A szolgáltatások minősége                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                  | Az építkezésre vonatkozó egyezmények                                                                                                                                                                                                                                                                                                 |
|---------|----------|------------------------|--------------------------|----------|-------------------------------------------------------|-------------------|-----------------------------------------------------------------------------|------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| 6.      | Torontál | Idvarnok               | 1800                     | 994      | szerződés (írott)                                     | telepítv. bér     | 1839. nov. 1-től 1871. okt. végével lejárát után további 12 évre tervezetik | Fizettek készpénzben a szántóföld holdjától évenként 4, a kaszáló holdjától 2, a házhelytől 2 frtot, ezenkívül minden haszonbérlő 16 pozs. mérő tiszta búzát, 4 " " árpát 4 " " zabot adott az uradalomnak                                                                                                                                                 | Husz házhely a zselléreknek ingyen engedettett át. Iskolát és városházát, ugy a jegyző és tanító lakhelyét a haszonbéresek kötelesek felépíteni saját költségükön. — Templomot és paplakot ellenben az uraság tartozik 5—6 év alatt felépítenni; de a haszonbérlők állítják elő a szükséges napszám- és fuvarerőt az utóbbiakhoz is. |
| 7.      | "        | Katalinfalva           | 4336 $\frac{1200}{5600}$ | 2040     | telepítv. bér-szerződés (írott)                       | "                 | 1862. nov. 1-től 1865. okt. végéig, azóta hallgatólag folytattatik          | A haszonbér évenként az összes haszonbérlők által évenként fizetendő 38.000 frt bérből állott, melyből 32.730 frt készpénzben, a maradék pedig egy 261 $\frac{1}{2}$ hold urasági majorsági föld megmuukálása, bevételése és a termés behordása, továbbá évenként szolgáltatandó 523 kétfogatú ígás napi szolgáltatmány általa egyetemlegesen törlesztendő |                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                      |

| Sorszám | Megye    | A telepít-<br>vényes<br>község | Területe<br>holdakban    | Népesség | A telepítők<br>és telepítettek<br>közötti jogvi<br>szony alapja | A szerző-<br>dés címe | A szerződés<br>tartama                                           | A szolgáltatások<br>minősége                                                                                                 | Az építkezésre vonatkozó<br>egyezmények |
|---------|----------|--------------------------------|--------------------------|----------|-----------------------------------------------------------------|-----------------------|------------------------------------------------------------------|------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----------------------------------------|
| 1.      | Torontál | Szerb-Ele-<br>mér              | 104                      | 52       | Szóbeli szer-<br>ződés                                          | telepítv.<br>bér      |                                                                  | Termeszterményekben<br>beszolgáltatandó tized                                                                                |                                         |
| 2.      | "        | Német-<br>Écska                | 2978                     | 1590     | Szerződés                                                       | "                     | 1855 végével<br>lejárt; azóta új<br>szerződés nem<br>kötött      | Ezen község lakói a<br>szerződés lejártá óta<br>részint mint felesek,<br>részint pedig mint<br>napszamosok mun-<br>kálkodnak |                                         |
| 3.      | "        | Lukács-<br>falva               | 1620 $\frac{167}{1600}$  | 910      | "                                                               | "                     | 1870. év végé-<br>vel a szerződés<br>lejárt s meg<br>nem újított | A lakosság a földet<br>részint bérben,<br>részint felében bírja                                                              |                                         |
| 4.      | "        | Lázárföld                      | 4125 $\frac{800}{1600}$  | 1508     | "                                                               | "                     | 1855. év végé-<br>vel lejárt s az-<br>óta meg nem<br>újított     | A lakosság részint<br>mint feles, részint pe-<br>dig mint napszamos<br>munkálkodik                                           |                                         |
| 5.      | "        | Zsigmond-<br>falva             | 2339 $\frac{1200}{1600}$ | 975      | "                                                               | "                     | 1864. év végé-<br>vel lejárt s az-<br>óta meg nem<br>újított     | "                                                                                                                            |                                         |

| Sorszám | Megye    | A telepít-<br>vényes<br>község | Területe<br>holdakban   | Népesség | A telepítők<br>és telepítettek<br>közötti jogvi-<br>szony alapja | A szerző-<br>dés czíme       | A szerződés<br>tartama                                     | A szolgáltatások<br>minősége                                                              | Az építkezésre vonatkozó<br>egyezmények                                                                                                                                                                                                                                                                              |
|---------|----------|--------------------------------|-------------------------|----------|------------------------------------------------------------------|------------------------------|------------------------------------------------------------|-------------------------------------------------------------------------------------------|----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| 11.     | Torontál | Tamás-<br>falva                | 558                     | 1009     | írott szerződés                                                  | haszonbér                    | 1839. jan. 1-től<br>30 évre                                | Készpénz és ter-<br>mesztmény.                                                            |                                                                                                                                                                                                                                                                                                                      |
| 12.     | "        | Magyar-<br>Czernya             | 3157 $\frac{800}{1600}$ | 3113     | "                                                                | telepítv.<br>haszonbér       | 1870. nov. 1-től<br>1873. okt. 31-ig                       | Készpénz, természet-<br>mény és készpénzzel<br>megváltható gyalog-<br>és ígásnapszámmunka | Ha a haszonbéres a kir.<br>haszonvételeket és uradalmi<br>jogokat megsértené, ezt a<br>földesurnak jogában állandó<br>szerződésben kikötött idő<br>előtt is a haszonbérből ki-<br>tenni; ezen esetben épületei<br>vagy lebontatnak, vagy az<br>uraság becsáron magához<br>válthatja, vagy más bérlőre<br>ruházhatja. |
| 13.     | "        | Kis orosz                      | 2260                    | 2930     | "                                                                | adásvevés<br>és<br>haszonbér | a haszonbéri<br>1868. máj. 27-<br>től 1874. aug.<br>végeig | Készpénzben, ter-<br>mesztményekben, gya-<br>log- és fuvarmunka<br>szolgáltatásban.       | A szerződés 16. pontja ér-<br>telmében a haszonbéres föl-<br>dön a haszonbéri szerződés<br>és azonnali felbontása terhe<br>alatt semmi néven nevezendő<br>épület nem emeltethetik.                                                                                                                                   |
| 14.     | "        | Vilmátér                       | 2124 $\frac{800}{1600}$ | 589      | "                                                                | haszonbér                    | 1866. nov. 1-től<br>1878. okt. utol-<br>jájáig             | Készpénz.                                                                                 | A szerződés 8. pontja sze-<br>rint szorosan a gazdasághoz<br>szükséges épületek a haszon-<br>béres tulajdonát képezik, s a<br>haszonbér lejártával az ak-<br>kori becsű szerint pótlandók.                                                                                                                           |

| Sorszám | Megye    | A telepítvényes község | Területe holdakban       | Népesség | A telepítők és telepítettek közötti jogviszony alapja | A szerződés címe    | A szerződés tartama                                                                                                            | A szolgáltatások minősége                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                       | Az építkezésre vonatkozó egyezmények |
|---------|----------|------------------------|--------------------------|----------|-------------------------------------------------------|---------------------|--------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|--------------------------------------|
| 8.      | Torontál | Német-Czernya          | 3333                     | 2603     | írott szerződés                                       | telepítv. haszonbér | 1871.nov.1-től<br>1874. okt. utolsó napjáig                                                                                    | Készpénzben, természetben, és pénzzel meg is váltható gyalog és ígás napszámok által rovatik le a haszonbér                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                     |                                      |
| 9.      | "        | Torda                  | 8746 $\frac{1318}{1600}$ | 3858     | írott szerződés                                       | telepítv. haszonbér | 1859. ápr. 1-től<br>1878. szept. utolsó napjáig                                                                                | Minden haszonbérelő tartozik az uraságnak három 1600 $\square^o$ hold szántóföldet vetés alá megmunkálni, bevetni s a termést 10-ed részért elnyomtatni és Török-Becsére, vagy hasonló távolságra mérőnkint 6 pkr-ért elszállítani.<br>Minden haszonbéres a külsőségből $\frac{1}{2}$ holdat ugar szőlőnek, melyért évenkint pp. 4 frtot fizet.<br>A bérbe birt földekért évenkint és holdonkint 8, a közlegelőért év-és holdankint 5 pfrt fizetendő; végre minden haszonbérelő tartozik az uraságnak évenkint 6 napi gyalog munkát teljesíteni |                                      |
| 10.     | "        | Csősztelek             | 2010 $\frac{980}{1600}$  | 2005     | "                                                     | "                   | <i>a beltelekre nézve</i><br>1866.nov.1-től<br>1872.okt.31-ig<br><i>a külsőségre nézve</i><br>1870.nov.1-től<br>1874.okt.31-ig | Készpénz természetben és készpénzzel megváltható gyalog- és ígás napszámunka                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                                    |                                      |

| Sorszám | Megye    | A telepítés helyének község | Terület holdakban                     | Képeség | A telepitők és telepitettek közötti jogviszony alapja | A szerződés címe                                   | A szerződés tartama                                                         | A szolgáltatások mivoltága                         | Az építkezésre vonatkozó egyezmények |
|---------|----------|-----------------------------|---------------------------------------|---------|-------------------------------------------------------|----------------------------------------------------|-----------------------------------------------------------------------------|----------------------------------------------------|--------------------------------------|
| 20.     | Torontál | Román-Szárca                | 1710                                  | 1718    | trótt szerződés                                       | haszonbér                                          | 185. aug. 1-től 1883. júl. 31-ig                                            | Készpénz, természetmenny és munka szolgáltatás.    |                                      |
| 21.     | "        | Porgány                     | 3881 <sup>443</sup> / <sub>1600</sub> | 762     | "                                                     | belügyminiszteri rendelet birtokviszony rendezésig | határozatlan                                                                | Készpénz 10-ed mind természetmennyből.             |                                      |
| 22.     | "        | Malencz-falva               | 199                                   | 880     | "                                                     | haszonbér                                          | 1867. nov. 1-től 1873. okt. 31-ig                                           | Készpénz, természetmenny és munkaszolgálmány.      |                                      |
| 23.     | "        | Bartátháza                  | 142 <sup>300</sup> / <sub>1000</sub>  | 539     | előbb irás, most szövegszerződés                      | "                                                  | 1868. lejártán, a szerződés leg hosszabb időtartamig meg, bitatlik egy évre | Készpénz és természetmennyekbemi szolgáltatmány.   |                                      |
| 24.     | "        | Krivabara                   | 177                                   | 514     | trótt szerződés                                       | "                                                  | 1867. okt. 15-től 1875. okt. 15-ig                                          | Készpénz, természetmenny és munkaszolgálmány.      |                                      |
| 25.     | "        | Széchény-falva              | 226                                   | 768     | "                                                     | "                                                  | 1871. szept. 1-től 1872. aug. végéig                                        | Készpénz és az uradalmi földek felebéni munkálása. |                                      |

| Sorszám | Megye    | A telepítvényes község | Területe holdakban      | Népesség | A telepítők és telepítettek közötti jogviszony alapja | A szerződés czíme                                                                 | A szerződés tartama                                     | A szolgálmányok minősége                               | Az építkezésre vonatkozó egyezmények                                                                                                                                                            |
|---------|----------|------------------------|-------------------------|----------|-------------------------------------------------------|-----------------------------------------------------------------------------------|---------------------------------------------------------|--------------------------------------------------------|-------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| 15.     | Torontál | Firigyháza             | 427 $\frac{651}{1600}$  | 121      | írott szerződés                                       | haszonbér                                                                         | 1870. nov. 1-től<br>1873. okt. utolsó napjáig           | Készpénz s minden házsza után 12 napi munka évenként.  | A fennállott 26 háznál többet felépíteni, vagy abból lerontani szorosan megtiltott a haszonbérletőknek. A házat azonban átruházhatja a haszonbérlet az uraság beleegyezésével.                  |
| 16.     | "        | Jászovahodics          | 4792 $\frac{125}{1600}$ | 1776     | "                                                     | "                                                                                 | 1844. Szt. Mihály napjától<br>1874. Szt. Mihály napjáig | Készpénz, természet.                                   | 1847-ig köteleztettek házaikat egy új rendezés értelmében lerontani, és az új terv szerint elkészíttetni, hasonlóan köteleztettek a szerződés lejáta után házaikat lerontani és széjjel hányni. |
| 17.     | "        | Verbicza               | 2010 $\frac{316}{1600}$ | 782      | "                                                     | "                                                                                 | 1869. nov. 1-től<br>1883. okt. utolsó napjáig           | Készpénz és az urasági földek megmunkálása.            | Az épületeket köteleztettek a szerződés lejáta után elhordani.                                                                                                                                  |
| 18.     | "        | Istvánföld             | 4506 $\frac{785}{1600}$ | 2475     | "                                                     | 1796-1856. Ezen időtől szóbelileg bizonytalan időre kötött a haszonbéri szerződés | 1. az előbbi rovatot                                    | Készpénz és az uraság földjének felébeni munkáltatása. |                                                                                                                                                                                                 |
| 19.     | "        | Német-Szárca           | 1206                    | 1241     | "                                                     | haszonbér                                                                         | 1863. okt. 1-től<br>1878. szept. végéig                 | Készpénz, természet és munka szolgáltatás.             |                                                                                                                                                                                                 |

| Sorszám | Megye    | A telepítvényes község | Területe holdakban       | Népesség | A telepítők és telepítettek közötti jogviszony alapja       | A szerződés czime       | A szerződés tartama                                           | A szolgálmányok minősége                | Az építkezésre vonatkozó egyezmények                                                                |
|---------|----------|------------------------|--------------------------|----------|-------------------------------------------------------------|-------------------------|---------------------------------------------------------------|-----------------------------------------|-----------------------------------------------------------------------------------------------------|
| 26.     | Torontál | Fodorház               | 97 $\frac{800}{1600}$    | 198      | szerződés, mely 1848-ban általuk elszágtattatott            | haszonbér               | 99 évre kötött 1848 óta új szerződés nem kötött               | A földtulajdonosok felesei voltak.      |                                                                                                     |
| 27.     | "        | Káptalanfalva          | 1009 $\frac{1200}{1600}$ | 356      | írott szerződés                                             | "                       | 1867. okt. 1-től 1887. szept. utolsó napjáig                  | Kézpénz.                                | A szerződés lejártá után az építményeket elviheti a haszonbéreesség, de kártérítést nem követelhet. |
| 28.     | "        | Keresztur              | 770                      | 298      | "                                                           | adásvevési és haszonbér | bizonytalan időre                                             | A meg nem vett földet felében munkálják |                                                                                                     |
| 29.     | "        | Kis-Bikáts             | 168                      | 119      | "                                                           | haszonbér               | 1847. okt. 1-től 1871. szept. utolsó napjáig, meg nem újított | Kézpénz és természetbeni szolgálmány.   |                                                                                                     |
| 30.     | "        | Nagy-Bikáts            | 2140 $\frac{1400}{1600}$ | 658      | "                                                           | "                       | "                                                             | Felesek.                                |                                                                                                     |
| 31.     | "        | Topolya                | 1917 $\frac{1493}{1600}$ | 728      | nincs szerződés, csak napszámosok                           | "                       | —                                                             | —                                       |                                                                                                     |
| 32.     | "        | Novoszellő             | 1517 $\frac{602}{1600}$  | 624      | 1871. szept. 30-án szerződések lejárván földnélküli felesek | "                       | —                                                             | Felesek.                                |                                                                                                     |

| Sorszám | Megye    | A telepítvényes község | Területe holdakban | Népesség | A telepítők és telepítettek közötti jogviszony alapja                              | A szerződés címe | A szerződés tartama | A szolgáltatások minősége                                                        | Az építkezésre vonatkozó egyezmények                                                                                                                       |
|---------|----------|------------------------|--------------------|----------|------------------------------------------------------------------------------------|------------------|---------------------|----------------------------------------------------------------------------------|------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| 33.     | Csanád   | Lele                   | 957                | 482      | Irott szerződés a makói püspöki uradalom és Lele községek között                   | haszonbér        | 1867-től három évre | Készpénz, személyes szolgálat.                                                   | Lakházak szaporítása vagy egyéb épületek emelése az uradalom beleegyezése nélkül tiltatik. Az urad. az építkezési rendőrség gyakorlatát magának fentartja. |
| 34.     | Csongrád | Sámson                 | 657                | 1300     | Irott szerződés a gróf Károlyi György-féle orosházi uradalom és több bérelő között | "                | 1867—1873-ig        | Készpénz, személyes szolgálat, ezen felül bér melletti szolgálat kötelezettsége. | A megjelölt területen időlegesen emelhető épületek a szerződés leteltével kárpótlási igény nélkül elbontandók.                                             |
| 35.     | "        | Csány                  | 4613               | 2047     | Írásbeli szerződés gróf Károlyi György és Alajos, és több haszonbérelő között      | "                | 1870—1872-ig 3 évre | Készpénz, személyes, és pedig részint szerkes, részint gyalogszolgalat.          | Építkezések tétele, cseréje, adásvétele csak a szerződés tartama alatt engedték meg. Annak lejártával az épületek elhordandók.                             |
| 36.     | "        | Fehértó                | 299                | 140      | Írásbeli szerződés az orosházi uradalom és több haszonbérelő között                | "                | 1867—1872-ig 6 évre | Készpénz.                                                                        |                                                                                                                                                            |

9. §.

Magán földbirtokosok közül (II. rész 35. §-ban) megemlítettem, hogy herczeg Hohenlohe Sándor a nagyváradi latin szertartású káptalan nagyprépostja Görbeden, a nagyprépostsági jószágon, 1839-ben 32 évre urbéri szolgálmányokat és adózásokat kötelező szerződést kötött.

Továbbá a Wittmann által Mosony megyében telepített „Kazimir“ faluban minden család 12 hold földet kapott előre megállapított vetésforgással, s a termés fele a telepítőé.

Ugy hiszem, nem szükség bővebben indokolnom, hogy a fentebb említett telepítési eljárás nem olyan, melyről a jövőbeli telepítésre himet varrni lehessen; résszint azért, mert a telepítés nem örökös, s amaz a feudálismus fénykorára emlékeztet, emez pedig megköti a telepítvényes kezeit, nem engedvén a helyi viszonyok s a mezőgazdasági haladáshoz alkalmazkodni akaró gazdai szabad mozgást.

A néhai gróf Károlyi István által mintegy 50 év előtt létrehozott Uj-Pest eredeti rendeltetése az volt, hogy ipartelep legyen, s e cél el is éretett, mert ma már ezen községnek 11,668 főnyi kézműves, kereskedő s általában iparos lakója van; egyébként az ily csupán beltelkes telepek állítását csakis a főváros közelsége, illetőleg kedvező közlekedési viszonyok indokolják; példa erre Erzsébetfalva és Kossuthfalva a főváros közelében.

10. §.

Egy nemét a telepítésnek képezi a haza több vidékén szokásos azon eljárás, miszerint p. o. Sárosme-

gyében és a felvidéken négy hold földet és házikót ad a földbirtokos u. n. zsellérének, néha némi marhalegeltetést és hullfaszedést s ezért a haszonbért élvező zsellér és felesége fejenként 40, illetőleg 60 napi gyalogszeres napszámot tartozik dolgozni. Somogy megyében a zsellér 12 hold földet s pár darab marhára legelőt kap s tartozik a földtulajdonosnak minden hold föld után 12 napszámot szolgálni, s azonkívül, ha a zsellértartó úgy kívánja, 30 kr napi bérért egész éven át napszámokodni. Ilyen ideiglenes telepítések a felvidéki s az ország több részében szokásos zsellér- és cselédtelepítő szerződések, melyek a földbirtokosnak érdekeit ugyan elősegítik, de a munkateljesítők anyagi gyarapodását aligha eszközlik.

Tán nem tévedünk, ha kimondjuk, hogy a felvidéken a helyenkint tulságosan terhes zsellérrendszer lényegesen elősegítette a kivándorlást.

#### 11. §.

A mágocsi uradalom (Csongrád és Békés vármegyékben) öt gazdaságban alkalmazott cselédtelepeket (az 1862. évben lejárt szerződésben foglalt) következő feltételek mellett:

ad az uradalom minden két gyalog családnak egy vályogfalu, nádtetős lakást, mely áll egy szobából, kamrából és konyhából,  $2\frac{1}{2}$  hold (1100 □ ölével) luczernás és rakománykertül hat évre egymás után; a két hold luczernást az uradalom készíti.

a) A lakházat a bennlakó jó karban tartani és tűzkár ellen biztosítani tartozik.

b) Köteles családonkint az uradalom által burgundi répával elültetett területből  $\frac{1}{4}$  holdat, a hányszor szük-

séges, megkapálni, utánültetni és gyomlálni, a termést kiszedni, megtisztítani, az uradalmi szekerekre felrakni, kupokba csinosan elhelyezni, kellően betakarni és leföldelni.

c) Szintén uradalmi erővel majorosan mívelt kukoriczából egy holdat tisztán letörni, megtisztogatni, szárát levágni, alkalmas kévékbe kötni, s mindezt, mind a kukoriczát uradalmi szekerekre felrakni és elhelyezni, s a szokásos heti eleség mellett részben takarni.

d) Egész éven át az uraságnak dolgozni készpénz fizetés mellett, mint a többi urasági cselédek, reg-hajnaltól est-hajnalig; fizet pedig az uradalom minden egyes munkaképes férfinak november, december, január és február havában 14 krt; márczius, április, szeptember, október havában 24 krt; május, június, július, augusztus havában 30 krt, ha saját eleségén dolgozik; ha pedig uradalmi eleségen kívánna dolgozni, az eleség napi értéke levonásával fog a napszám is fizettetni.

Ellenszegülés, és ilyennek fog tekintetni a nyilvános engedetlenség, illetlen szóváltás és a felvigyázókkal perpatvarkodás — épen tem türetik, és a vétkesnek kétszeri intés után, évszak tekintetbe vétele nélkül, kitiltását vonja maga után, önkényt értetődvén, hogy az illető minden javadalmától vagy földtermésétől azonnal minden kárpótlás nélkül elesik.

A marhás szegődményeseknek az uradalom ád lakházat,  $\frac{1}{2}$  hold kertterületet, 2 hold luczernást 3 fordulóban még pedig buza alá 3, árpa alá 3, kukoricza alá 2, és bükköny alá 1 (1100 □ öles) hold földet, melyet a marhás szegődményesek saját erejükön megmunkálni tartoznak, s a termés egészen az övék.

a) Tartozik a marhás szegődményes a lakházat jó karban tartani, tatarozni, tűzkár ellen biztosítani s a

maga földjének megmunkálására szükséges időn kívül egész évben az uradalomnak dolgozni.

b) Az uradalom által felszántandó és elvetendő répa-táblákból  $\frac{1}{2}$  holdat annyiszor a mennyiszer kívánatni fog, kellően megkapálni, meggyomlálni, utánültetni, a termést kiszedni s tisztán megtisztogatni, az uradalmi szekerekre felrakni, kupokba csinosan elhelyezni, kellően betakarni és leföldelni.

c) Hat hold luczernást három részletben tisztán lekaszálni, felgyűjteni, alkalmas jó vontatókba rakni, szorosán lekötözni.

d) Három hold repczét az urad. tisztség intézkedése szerint saját eszközeivel tisztán letakarni, vontatókba rakni, bekötözni és bekövetkezhető vihar esetén megigazgatni.

e) Három hold őszi, három hold tavaszi gabonát saját eszközeivel tisztán letakarni, kévékbe kötni, alkalmas keresztekbe rakni, kellően lekötözni, a tarlót tisztán fölgeréblyézni és a kaparékot csinos vontatókba rakni; — ezen munka-időszakra minden egyes szegődményes élelmi pótlékul egy véka kétszerest, fél font sót s egy font szalonnát nyerend az uradalomtól.

f) Tíz hold majoros szalmás gabona termését saját igavonóságain azon telepekre, hová az uradalmi tisztség kívánandja, behordani és alkalmas asztagba rakni.

g) Uradalmi erővel majorosan mívelt tengeriből két holdat tisztán letörni, megtisztítani, a szárat levágni, alkalmas kévékbe kötni, mindezt, mind a kukoriczát uradalmi szekerekre felrakni és elhelyezni.

h) Három kocsi épületfát Körtvélyesből az uradalom kebelébe kiszállítani, vagy ennek megfelelő más egyéb munkát teljesíteni; és végre

i) Egy száz kocsi trágyát (minden kocsira 10 mázsa értetvén) ama táblákra, melyek az uradalmi tisztség által fognak kijelöltetni, télen át kihordani.

Minden egyes szegődményes köteles még ezen felül:

a) Az urad. tisztség kivánságához képest akkor, midőn szakmány és saját munkája engedi, mit a helybeli tiszt a munkálatok sorát figyelemmel tartván, mindenkor világosan tudni fog, névszerinti kirendelés folytán, saját szerszámaival a maga eleségén, pénzért dolgozni. Kap minden egyes munkaképes férfi november, december, január és február hóban 14 krt; márczius, április, szeptember és október hóban 24 krt; május, június, július, augusztus hóban pedig 30 kr napibért; és az eként megállapított napibérnek a nők és 16 éven felüli munkaképes gyermekek  $\frac{3}{4}$ , ezen aluliak pedig felét nyerendik; a pontosan letöltött és így kiérdemelt napi díjak minden hét végén azonnal kifizettetnek.

b) A körülményhez és szükséghez képest, ha kivántatnék, több-kevesebb földet holdankint fizetendő 1 pfrt bér mellett szántani.

c) Az országut mellett faültetvényeket ápolni, a hiányzókat kipótolni, és a szomszéd grófi birtok mellett határvonalt az uradalomtól nyerendő facsémétékkel 5 sorjával legkésőbb három év alatt beültetni és azokat mindvégig ápolni.

d) Minden három gazda egy szürét képezvén, a repcze kivételével, — mely munka mindenkor külön megállapítandó rész mellett szintén az ő teendőjük leend, minden egyéb szalmás-gabonát a szerződéses időre megállapított 12-ed részért, ha t. i. kivántatni fog — elnyomtatni kötelesek.

Ellenszegülés — és ilyennek fog tekintetni a nyil-

vános engedetlenség, illetlen szóváltás és a felvigyázókkal perpatvarkodás — épen nem türetik, és a vétkezésnek kétszeri intés után, évszak tekintetbe vétele nélkül; a ki pedig az uradalmi területen bármi csekély értékű tárgyat eltulajdonit, azonnali kitiltását vonja maga után, önkényt értetődvén, hogy ezáltal az illető minden javadalmától, u. m. luczernás és szántó föld termésétől azonnal, és minden kárpótlás nélkül elesik.

A fennebb érintett felvidéki, somogyi és csongrád-békésmegyei, továbbá a pestmegyei vacsi zsellér telepekre, illetőleg szegődményes gyalog és marhas munkásokra vonatkozó kötések, miután a haszonélvezetre átengedett épületek és földek a földbirtokos tulajdonát teszik, s így az 1873. XXII. törvény 26.§-ának oltalma alatt állván, mint nem rendes telepítési eljárás bírálatom tárgyát ugyan nem képezik, de tanulmányozási anyagot szolgáltatnak.

#### 12. §.

A fennebb érintett időleges telepítést a munkaerő biztosítása sugalmazta, s kétségen kívül ez eljárás jó közvetítő volt a földbirtokosra, sőt előnyös volt annak idején a megtelepedőkre is, mert míg ezek ekként biztos keresetre tettek szert, a földbirtokoson is segítve volt az által, hogy földjeiket gyümölcsöztethették, nagymérvű földár mentesítő munkálatokat hajtathattak végre, különösen Torontál megyében, minthogy pedig a földbirtokosnak jövedelmi és a telepítvényeseknek is érdekelhetési érdekei összhangzásban voltak, azon vélelem, hogy a két érdek folytonosan fönn marad, s azon körülmény, hogy számos ily időleges telepítést eszközölt földbirtokos templomot, iskolát részint saját költségén,

részint a telepítvényesekkel összefogva állíttatott, s akárhány község helynevét a földbirtokos nevéől vette. A jóhiszemű viszony a telepítvényes község megörökítését látszott biztosítani, a következők azonban azt mutatta, hogy a telepítő földbirtokosok eredeti gondolkozása idővel megváltozott s az eredeti szerződés leteltével a telepítvényesi föld majorságosítatott, illetőleg szóbeli vagy írott szerződés mellett évről évre s legtöbb esetben csak rövid időre hosszabbítatott meg. Mig az 1873. XXII. törvény a bonyolult ügyet a földbirtokos tulajdoni jogának lehető kimélésével, de a saját hibájukon kívül kimozdítandó telepítvényesek érdekeinek is számba vételével rendezte.

### 13. §.

A 8. §-ban megemlített örök telepítési eljárásból tanulságos adataink következők:

a) Ugy az állam közegei, mint magán földbirtokok által eszközölt telepítéseknél figyelem volt arra, hogy az egyes községek lakossága homogen, azaz egy nemzetiségű és egy hitfelekezetű legyen, csakis szükség esetén, illetőleg a már meglévő falvak nagyobbításánál történt eltérés a fönnebbi elvtől.

b) Az új telepítések alkalmával rendes községek keletkeztek egyenes széles utcákkal és megfelelő jó beosztással, és nem apró, hanem többnyire száz háznál többet magukban foglaló községek létesítették s a kisebbek időközben nagyobbítottak.

c) Az új telepítvények a valláserkölcsi nevelés és népoktatás tényezőivel, továbbá közegészségi felügyelettel ellátottak.

d) Az új telepedők adózási és katonamentességi

tekintetben kedvezményeket nyertek, sőt az 1858. országfejedelmi patens 13. pontja értelmében a telepítő magán földbirtokosok is kilátást nyertek bizonyos kedvezményekre.

e) Az állami jószágokon történt telepítéseknél a megszállított telepedők építési pénzelőlegekben és egyéb segítyezésben részesültek.

f) Gondoskodva volt arról, hogy nem egész puszták, hanem azoknak csak egyes részei népesítetvén meg, ez által eléretett az, hogy a telepítvényes határokkal szomszédos pusztákon is kis részletekben földeket bérelhettek a telepések, a szomszéd nagy bérleteken munkát és részes művelésre földet kaphattak, s így kenyérkereseti érdekből is a nagy bérletekhez szorosán fűzve lévén, miután a nagy bérleteken rendszerint okszerű gazdálkodást láttak s ezeknél mint munkások alkalmaztattak, a jó példán okultak s a gazdasági javítások iránt fogékonyakká lettek, csakis ezen telepítvényesek és nagybérők között szükségképen fejlődött viszonynak lehet tulajdonítani azt, hogy napjainkban a sorvető és cséplő gépek mag- és takarmánytermesztés, állattenyésztés, faültetés a telepítvényes határookban is napirenden vannak; szóval helyes haladási érzéket nyertek.

g) Az által, hogy az állam kormánya a dohánytermesztést sok helyen a telepítvényesekre kiterjesztette, vagyoni gyarapodásukat tetemesen előmozdította.

h) A korábbi telepítéseknél a bel- és külbelki állományok különböző mértékben állapították meg, névszerint: az 1840. év óta állított kincstári telepközségekben a zsellértelkek leginkább  $\frac{800}{1600}$ — $\frac{1100}{1600}$ — $1\frac{600}{1600}$  holdasok, a külbelki állományok 8—10—12—14—16—17—20—26 holdasok voltak, s a szikes és vadvizes te-

rületek az állományokhoz nem számítottak be; hanem igen csekély bérért adattak a telepítvényesek használatába. Ezen telepítvények (dohánykertészségek) 3—6—12—20—32 évre szóló haszonbéri szerződések mellett létesültek

i) A mult századbeli nagy terjedelmű állami és magán földbirtokosi telepítvényesek földjei az adómentesség idejének leteltével urbéri természetet öltvén, ennélfogva a szertelen elaprózás tiltva s a föld kizsarlása ugartatása által gátolva levén, e két körülmény a telepítvényesek helyzetének kedvezett; ellenben a folyó század derekán létesített dohánykertészségek, melyek azután községekké alakultak, a telepítvényesekkel kötött egyetemleges szerződések mellett létesültek s ezen egyetemleges kötelezettség hátrányos volt ugy a telepítőre, valamint a telepítvényesre is.

k) Temes, Torontál és Krassó megyékben 1760—1790-ig egész, fél, negyed, nyolczad állományok hasítottak ki a telepedőknek, és pedig egy egész állomány volt 34 hold, fél állomány 19 hold, negyed állomány 11 hold, nyolczad állomány 7—8 hold 1600 □ öllel számítva és osztályzás nélkül, mert a rossz minőségű földek, mint kivágások a telepítő állam birtokában maradtak.

Magától értetvén, hogy a telepedőknek adattak haszonbérbe a földek közti kivágások, valamint hogy a fennmaradt „Überland“-nak nevezett uradalmi maradvány földekből külön is haszonbérelhettek.

14. §.

A népesítési viszonyok ez idő szerint egészen mások, semmint voltak a mult században. Akkor a török

hódoltság alól visszavett néptelen és kopár egész ország résznyi területet, az akkori latin közmondás szerint „aequor camporum“ kellett lakosokkal megszállítani; s hogy mily csekély volt akkor a földnek értéke, mutatják a nagy pusztáknak haszonbéri átlagai, jelesül mint a II. rész 28. §-a alatt kitüntettem, 54,420 hold föld 15,721 frt évi haszonbér, vagyis éven- és kat. holdankint 17  $\frac{1}{3}$  krt jövedelmezett 1783—1789; minélfogva a haszonbért 5 $\frac{0}{6}$ -kal tőkésítvén 1 hold földnek tőke átlaga 5 frt 47 kr; holott a mai haszonbér 6—10—13 frt, a tőke érték tehát 120—200—260 frt, sőt némely kincstári birtokrész több száz holdas darabban nyilvános árverés útján 300 frton felül adatott el közelebb kat. holdankint a Földvár kincst. telepítvényes község közvetlen szomszédságában.

Ha már a népesség a mondott területen jelentékeny, kő-, vas- és vízi közlekedési utak vannak, s a föld keresett és értékes, minélfogva a telepítés csakis örök adásvétel útján eszközölhető czélszerűen, úgy az állam, valamint a magán földbirtokosok részéről egyaránt.

Ezen elvre volt fektetve az 1858. országfejedelmi patens is, és ezen örök adás-vételi eljárás útján történnék a legujabban eszközölt és folyamatban levő kincst. telepítések is Szolnok, Békés, Csanád, Temes, Torontál és Krassó megyékben, valamint egyes birtokosok részéről is névszerint: P.-Szaján és Vilmatér (Vilmafeld) Torontál megyében.

Tekintve azonban a telepítés szükséges voltát, a magyar állami eszme követeléseit és azon országos érdeket, hogy a hazai munkaerő czélszerűen rendeztettvén, az által a most kereset nélkül levő, illetőleg a bizonyos elszegényedésnek elébe néző lakosság ismét

erőre serkenjen, jutalmazó munkatért nyitván azon sűrűbb népességű hazai vidékeknek, melyeken a pauperismus már is gyökeret vert; s ez mint p. o. a felvidéken és másutt is kivándorlásban, a föld szertelen elaprozásában s a gazdasági prolariatus növekedésében nyilatkozik, mihez képest nem zárkozhatik el az állam azon eljárás elől, hogy a telepítést bizonyos kedvezményekkel előmozdítsa, még pedig úgy, hogy a kedvezményekben a telepítő magán földbirtokosok és a megszállók is részesüljenek.

15. §.

A kedvezmények következők lehetnének:

a) Az 1868. XXV. t. cz. 8. §-a ezeket tarja: telepítéseknél a települők sajátjává vált s a telephez tartozó földekre vetett adó el fog engedtetni 6 évre, ha a telep legalább 50 családból áll; 3 évre, ha a családok száma 50-nél ugyan kevesebb, de legalább 10.

Továbbá a 7. §. szerint: oly területek, melyek terméketlenségüknél fogva eddig megadóztatva nem voltak, csatornázási vagy más munkával hasznavehetőkké tétettek, azon évtől kezdve 15 évig adómentesek.

Megfontolván a két szakasz méltányos irányát, az újból telkesítendő, illetőleg telkesített földek 15 évi adómentessége a 8. §-ban érintett 6 éves kedvezmény rövidsége nélkül, tehát a 6 éves adómentesség leteltével lenne számítandó, mert ezen 6 éves kedvezmény az új megszállók bontakozási, költözési és új építési terheik enyhítését, a 15 éves adómentesség pedig meliorationalis fáradozásaik jutalmát képezi. Ezen szempontból igen méltányos a törvény 7. §-át úgy kibővíteni, miszerint a netán már adózás alá fölvelt rosszabb,

s még további telkesítést igénylő földek ez idő szerinti adója az újabb telkesítés bevégzésétől számított 15 év alatt ne emeltessék.

A törvény általjában telepítésről szólván, nem tesz különbséget a telepítő állam és magán telepítő földbirtokosok, illetőleg telepedők között, mégis nagyobb határozottság végett kimondandó lenne, hogy a főnnebbi kedvezmények minden telepítőt, illetőleg letelepedőt megilletnek.

b) Az új telepedők saját határukon kívül 6 évig közmunkát teljesíteni ne tartozzanak, s ugyanannyi idő alatt a katonai beszállásolástól lehetőségig megkíméltessenek.

c) A haza határain tulról jövő betelepedők nem e hazában született gyermekeikre nézve a katonamentesség, a hazabeli áttelepülőkre nézve pedig kimondható lenne, hogy katonakötelesek a honvédségbe soroztatnak. A bevándorlók ingóságai, mint szintén gépek, földművelési eszközök, műszerek, a mennyiben azok saját használatukra rendeltetvék és viszonyaiknak megfelelők, — továbbá azon igavonó és tenyészállatok, melyek gazdaságaik berendezéséhez tartoznak, vámmentesek, ha a bevándorlók jóváhagyott telepítvényi szerződvényükkel igazolják magukat.

d) Lelkészek, iskolák, tanítók egyenkint legalább 10 hold földdel ingyen, illetőleg 20 hold földdel fél áron való dotálása és épségben tartása az 1873. XXII. törvény 23. §-ának olyképen, hogy a templom, az iskola beltelkei utczák, piacz, temető és a közlekedési főutak, (ide nem értve a düllő utakat) faiskola terei a községeknek ingyen adassanak, és ovodára szolgáló beltelek is ingyen juttassék minden községnek.

Mínt hogy a telepítvényesek bel- és kültelki állományainak területe az állami jószágokon is az 1873. XXII. törvény 5. §-a értelmében csak a valódi értéknek megfelelő áron adható el; gondoskodni kell arról, hogy a vételár lefizetése a megtelepedőkre nézve lehetőleg könnyíttessék, mi az által érhető el, hogy hosszabb időre terjedő annuitásokkal való törlesztés engedélyeztessék, magától értetvén, hogy ez nem akadályozza azt, miszerint a telepítvényes összes örökvételi tartozását rövidebb idő alatt is lefizethesse, mire példák is vannak, mert több kincst. telepítvényes az örökvételi szerződése megkötésekor azonnal, részint azóta már teljesen letisztázta örökvételi tartozását.

A kincstári földön már meglevő telepítvényes községekre nézve az örökvételi ár lefizetése ekkorig 22 évi tartamra van megállapítva 5% kamat és 3% tőke törlesztéssel. Az orsz. magy. gazd. egyes. e tekintetben 35 $\frac{1}{2}$  évi időtartam mellett az annuitásokat 6%-ban javasolja, t. i. 5% kamat és 1% tőke törlesztéssel. Föltevé, hogy a számítás helyes, ez elfogadható, természetesen az állami jószágokon eszközölt telepítéseknél, mert a magán földbirtokosoknak a törlesztési időtartamot előírni nem lehet.

Kiválóan dicséretes példát mutatott legközelebb a tiszahelyesi uradalom birtokossága a pusztaszajáni és vilmateri (Vilmafeld) telepítvényesekkel kötött örökadásvételi szerződéssel.

A szajáni pusztán (Torontál m.) a század első felében már létezett telepítvény, ugyanis Fényes Elek szerint (l. Magyarország leírása IV. k. 403. l.) 1839-ben Szaján népes pusztája volt, 283 házzal, 3122 magyar lakossal és kath. templommal, (akkori földesura Tajnay.)

A pusztaszajáni és vilmatéri (Vilmafeld) nevezetű pusztákat, melyek területe a legújabb catasteri birtok iv szerint  $9572\frac{414}{1600}$  holdat tesz; 1866-ki ősztől kezdve 1878. ősziig több száz magyar család haszonbérbe bírta, évi és holdankinti 5 frt haszonbérért, az épületekre oly kikötéssel, hogy szorosán a gazdasághoz szükséges épületek a haszonbéres tulajdonát képezendik, s a haszonbér leteltével az akkori becsü szerint kárpótlandók. A haszonbéri szerződés 1878. lejárván, az örök-vételi alkudozás megindítatott, s 1882. évi februáriusban létrejött az örök adásvételi szerződés olyképen, hogy:

Utakra, utcákra 138 hold 800 □ öl; továbbá községközi, iskolai, faiskolai, jegyzői és temetői helyiségekre  $7\frac{1595}{1600}$  hold ingyen adatván, kegyuri terhek fedezésére pedig 208 hold a terhek át háritása mellett, összesen:  $354\frac{790}{1600}$  hold levonása után fennmaradt  $9218\frac{619}{1600}$  hold beltelek, szántó, legelő és rét föld kat. holdankint 101 frttal számítva, összesen: 931,018 frt 70 krért adatott el a telepítvény oly kikötéssel, hogy ezen vételár 6% kamat és törlesztéssel 38½ év alatt tehát 77 fél éves részletben tartoznak a vevők lefizetni.

A vevő magyar családok száma 425, kik közül:

|                           |       |        |
|---------------------------|-------|--------|
| egy . . . . .             | 250   | holdat |
| ” . . . . .               | 200   | ”      |
| ” . . . . .               | 125   | ”      |
| tizenegy . . . . .        | 100   | ”      |
| öt . . . . .              | 80    | ”      |
| kettő . . . . .           | 70    | ”      |
| tizennégy . . . . .       | 65—60 | ”      |
| tizenkettő . . . . .      | 50    | ”      |
| harminczkilencz . . . . . | 45—40 | ”      |

|                      |              |
|----------------------|--------------|
| ötvenhárom . . . . . | 35—30 holdat |
| nyolczvan . . . . .  | 25—20 „      |
| ötvenegy . . . . .   | 15—10 „      |
| három . . . . .      | 5 „          |
| egy . . . . .        | 1 „          |

vettek meg egyenkint, továbbá a házas zsellérek száma százötven egyenkint . . . . . 800 □ öl  
egy . . . . . 400 „

A 300 frtnál nagyobb összeggel hátralékban volt haszonbérlők vételhez nem bocsátattak, illetőleg ki becsültettek.

A kegyuri viszony a szerződés XI. pontja szerint következőleg szabályoztatott:

a) A kegyuraság részéről évenkint fizetendő ugy pénzbeli, mint terményi és kaszálói illetékek fejében a szajáni lelkésznek, kántornak, tanítónak és harangozónak, nemkülönbén a kegyuri kötelezettséggel járó templom és parochiális ház javításainak fedezésére földmennyiség adatik egyszer mindenkorra.

b) Az a) pontban elősorolt kegyuri kötelezettségek illetőleg fizetések mennyiségét összegezve 6% kamattal számítva 21,485 frt tőke összeget tészén, mely összegnek 6%-kal 208 azaz: kétszáznyolcz catastrális hold felel meg.

c) Tekintetbe véve azon körülményt, miszerint az illető egyházi hivatalnokok fizetéseiket s illetményeiket a kegyuraságtól mind ez ideig pontosan kapták és így existentiáuk biztosítva volt, méltányosság szempontjából a járandó illetőleg kiadandó 208 kat. hold az illetőknek szántóföldekben fog kiadatni, ugy azonban, hogy hét parcellára osztva a javából ugy mint a gyengébb földekből aránylag részesüljenek.

d) Az egyházi hivatalnokok eddigi ugy pénzbeli fizetéseiket mint terményi illetményeiket arányositva következők állapotatnak meg: a szajáni lelkész nyerend 150, a tanító 34, kántor 10, harangozó 2 holdat, 12 hold meg fog maradni a templom és parochiális ház illetőleg épületek javítására, mely 12 hold, mindenkor a helybeli lelkész és templom gondnok által fog számadásilag kezeltetni, magától értetődvén, miszerint ezen 208 kat. hold az illető hivatalokra és templom, parochiális házra leend telekkönyvileg bekebelezve.

e) A kegyuraság által az egyház részére kiadandó ezen kétszáznyolcz katastrális holdakkal minden további bármi néven nevezendő kötelezettségtől, illetőleg teher viselésről lemond, fenntartja azonban magának mint kegyur mindenkorra a praesentálási jogot.

A telepítvényeseknek eladott birtok szántóföldjei katasterileg VII osztályban soroztatván a szerződés intézkedik arról, hogy ezen osztályozás folytán állapításék meg a földek viszonylagos ára, ez alapon fogják vevők a rájuk eső összegeket törleszteni; továbbá 695,000 frt földhitelintézeti kölcsön terhelvén a tiszahegyesi uradalmat és mellék jelzálogként a telepítvényeseknek eladott földeket is; minthogy az összes vételár 931,018 frt 70 kr, tehát 236,018 frt 70 krral haladja meg a földhitelintézeti kölcsönt, a szerződés ugy intézkedik, hogy a telepítvényeknek megfelelő csoportja a földhitelintézeti annuitásokat közvetlenül a földhitelintézetnek, a 236,018 frt 70 kr utáni annuitásokat pedig egy kisebb külön csoport az uradalmi pénztárba fizeti.

Az eladó uradalom köteles ezen egyezés és a szükséges adatok, különösen a részletes kimutatás és

térkép alapján, melyek ezen egyezség kiegészítő részét képezendik, a telekkönyv hitelesítését és a tulajdonjog-  
nak átíratását saját költségén eszközölni ezuttal is  
beleegyezésüket adván, hogy a szajáni 30. sz. tjkvben  
A. I. 1—13. sorszám és a vilmatéri 2. sz. tjkvben A. I.  
1—17. sorszám alatt felvett és vevőkre tulajdoni joggal  
bekeblezett ingatlanoknak ezen tjkvből történt lejegy-  
zése után minden egyes vevő számára nyitandó új te-  
lekjvekben átjegyeztessenek és azokra minden egyes  
vevő tulajdonjoga és a mennyiben többen házközös-  
ségben élnek, ezek közös tulajdonjoga nyilván könyvi-  
leg bekebleztessék, úgy azonban, hogy az 1873. évi  
XXII. t. cz. 21. §. alapján, melyre ezennel vevők is bele-  
egyezésüket adják, eladók zálogjoga minden egyes tjkv  
minden egyes vevő ellen kitüntetett vételári összeg  
erejéig bekebleztessék, annak kitüntetése mellett, hogy  
a vételár  $38\frac{1}{2}$  egymásutáni év alatt félévenként, tehát  
77 egyenlő, minden 100 frt után 3 frtot kitevő járadé-  
kokban törlesztendő. Ugy beleegyezésüket adják arra  
is, hogy minden egyes teherlapon az eladók javára be-  
keblezett vételári összegre a földhitelintézet javára  
695,000 frt jelzálog kölcsön mellék jelzálogilag felül-  
kebleztessék. Beleegyezésüket adják továbbá, hogy az  
I. pontban váltságmenteseknek kitüntetett területek a  
szajáni község s illetve, hogy a XI. pont alapján ki-  
adandó 208 hold a szajáni egyház javára tehermente-  
sen bekebleztessék.

Az 1873. évi XXII. t. cz. 23. §-ában váltságmente-  
seknek nyilvánított területek, melyekről az I. pont szólt,  
ezen községekben is váltságmentesek maradnak, a miért  
is ezekre nézve vételár nem létező, azok mind a vételár-  
tól, úgy a felülkeblezéstől mentesen fognak átíratatni.

A korcsmáltatási és malombér kizárólagos joga továbbra is és pedig mind addig, míg ezekre nézve az ekképen állandósítandó Szaján és Vilmater községekkel s illetve az illető malomtulajdonosokkal külön egyezség nem jön létre, az eddigi állapotban marad.

A szajáni és vilmateri haszonbéres szerződés, mely 16 évvel megelőzte az örökvételi kötést, már egészséges és méltányos alagra volt fektetve az eladó b. Révay család által, mert nem a gazda munkaerejét korlátozó munkatized, szakmány vagy részes miveleti szolgálmányokat, hanem készpénz haszonbért kötött ki, s az építmények becsértékének megtérítését kötelezte. Az emberséges alagra fektetett haszonbéri szerződést, azután ép oly emberséges örökvételi szerződés követte, melynek méltányos feltételeit a vevők megtartani képesek, s így községük állandósítását és gyarapodásukat minden időre biztosították.

A csanádmegyei dombegyházi pusztán a Marczi-bányi-Dombegyháza nevű telep-község lakosai közvetlen közelében a kincst. telepítvényeseknek, az 1873. XXII. törvény alapján a volt földesurtól (marczibányi örökösöktől) örökáron megvettek  $673\frac{13}{100}$  hold területet  $\frac{11}{100}$  holdankint 200 frtért; fizetik a vételárt 15 év alatt; kamat fejében fizetnek 7<sup>o</sup>/<sub>o</sub>-ot, s ha az arany vagy ezüst agiója 40<sup>o</sup>/<sub>o</sub>-ot meghalad a pénzpiaczon, ezen többletet is az eladónak megfizetni kötelesek.

Kevermes csanádmegyei telepítvényes község lakosai szintén a kincst. telepítvényesek szomszédságában, a néhai báró Szina Simon volt földesurtól telepállományonkint 5 kat. holdat vettek kat. holdankint 256 frt, vagyis  $\frac{11}{100}$  holdját 176 frtjával, tartoznak a vételárt 15 év alatt megfizetni, kamat 6<sup>o</sup>/<sub>o</sub>.

Ez utóbbi két szerződés a szigorú birálatot nem állja ki azért, mert a kamat szertelenül nagy, a törlesztési idő pedig felette rövid.

f) A telepítés sikerét fokozhatja az állam kormánya adminisztratív úton az által is, hogy lehetőségig dohánytermesztési engedélyt ad az új telepedőknek; az Arad, Békés és Csanádmegyékben létező számos kincstári telepítvényes községek birnak ily kedvezménynyel, kamattalan pénzelőlegeket kapván a dohánynyal beültetett terület után, hold- és zsinorpenz czimen.

Igy 1878. kapott:

|                      |        |       |
|----------------------|--------|-------|
| Apácza . . . . .     | 34,505 | frtot |
| Dombiratos . . . . . | 19,664 | "     |
| Bodzás . . . . .     | 18,161 | "     |
| Kis-Iratos . . . . . | 15,089 | "     |

kamattalan előlegképen.

1880. pedig a dohánytermés beváltásából kapott:

|                        |        |                                  |        |     |
|------------------------|--------|----------------------------------|--------|-----|
| Apácza . . . . .       | 82,000 | frtot egy évi örökvételi összege | 45,191 | frt |
| Bodzás . . . . .       | 28,500 | " " " "                          | 26,400 | "   |
| Dombiratos . . . . .   | 37,800 | " " " "                          | 23,304 | "   |
| M.-Bánhegyes . . . . . | 34,012 | " " " "                          | 41,887 | "   |
| Kis-Iratos . . . . .   | 59,000 | " " " "                          | 46,367 | "   |
| N. Kamarás . . . . .   | 36,000 | " " " "                          | 32,657 | "   |

minélfogva 1880. öt kincst. telepközség csupán dohánytermesztésből több jövedelmet kapott, mint a mennyi örökvételi egy évi tartozása volt.

Ki kell itt emelnem, hogy a dohánytermesztési engedély megadását nem tartom általános panaceának, mert nem minden vidékbeli telepedő jártas a dohánytermelés és kezelés nehéz munkájában, de nem is érez mindenki hivatást erre a foglalkozásra. A 40-es években a kincstári telepítvényesek szerződésileg birság mellett voltak kötelezve, és mégis vonakodtak a do-

hánytermeléstől; volt eset, hogy vasba verve kísértetett a vonakodó dohányos földje mivélésére (Albertiben), de sem ezen szigor, sem a terhes birság által több község nem volt dohánytermesztésre birható; Kövegy és N. Majlát községek, ugy Alberti, Almás, s Kamarás községek kertészei 1848—1849-ben a kötelezett 2945 hold földön dohányt nem termesztvén, 58,900 frttal birságot tartattak, s azonkívül a föld haszonbére fejében 12,375 frtot kellett volna fizetniök; de felsőbb és legfelsőbb helyre kérelmesen járulván a sujtottak, évek folytak le a tárgyalásokkal és utóvégre is a szigort a kegyelem váltotta fel, — mert husz év mulva, tehát 1868-ban csakugyan a birság elengedettett.

g) Fenntartandó az 1873. XXII. törvény 14. §-ának intézkedése, mely szerint a települők egyetemleges kötelezettsége, valamint a községi vagyonnak az egyesek tartozásáért való lekötése, tiltatik.

h) A települők örök adás-vételi szerződéseinek bélyeg- és illeték mentessége.

#### 16. §.

Az új telepítvényes községek megalkotásánál az irányadó eszmék következők lennének:

a) Legkivánatosabb, hogy minden községben homogen nemzetiségűek és homogen vallásuak legyenek.

A mult században tett nagy telepítés alkalmával a hitfelekezeti szempont néhány esetben nem tartatván meg, utóbb ujolagos áttelepítéssel javítottak a helyzetet.

b) A község mindig a határ partosabb, emelkedettebb területén, lehetőségig a határ közepén rendeztesék egyenes utcákkal, melyek 20 öl szélesek legyenek, eként elég helye lesz a házak előtti jár-kelésre szolgáló

gyalog utnak, a vizeket levezető árkoknak, faültetésnek, marhahajtásnak, általában a nagy közlekedésnek. A beltelkek 1200 □ ölesek, tehát 50 öl hosszúak és 24 öl szélesek lehetnének; ennyi területen lehet házi kertet berendezni, az építkezésekkel majdan terjeszkedni, s az udvarok egy részének befásítása főleg eperfákkal, valamint a kertelésnek is ily fákkal eszközlése csökken-tené a kártékony tűzveszély elharapódzását; tápot szolgáltatna a kivitelre is nagyon keresett szárnyas baromfiaknak, és lehetővé tenné a selyemhernyótenyésztést; a templomi, iskolai, község-házi, jegyzői, faiskolai, óvodai és piaci terek minden községben kezdetben mindjárt kijelölendők.

Kivánatos, hogy a kültelki állomány minden telepítvényesnek egy tagban hasítassék ki, mely eljárást kitünteti a magyar-bánhegyesi kincst. telepítvényes község határának felcsatolt térképe. Ezen község úgy keletkezett, hogy Gálik András földmivelő és társai 1858-ban  $1985\frac{990}{1100}$  hold földet a pécskai kir. kincstári uradalomtól 3 évre haszonbérbe vettek, s a haszonbér letelte után  $367\frac{990}{1100}$  holddal megtoldatott; a bérlet évről évre meghosszabítatott, mi alatt 195 család engedelem nélkül szállotta meg a haszonbéres földet, minek az lett a következése, hogy 1865-ben kormányi rendelettel a megszállott terület Magyar-Bánhegyes nevezet alatt megnagyobbítatott és községgé szerveztetett, és pedig 200 házzal, melyek közül 6 községi célokra, 45 zsellérnek, 150 pedig gazdáknak adatott, s ezen 150 külálló-mány közül 60 egyenkint 33, 90 pedig 15 holdas volt (1100 □ ölével). Így találta az 1873. XXII. törvény a magyar-bánhegyesi haszonbérlőket, kik rendes kincstári telepítvényeseknek vétetvén, velök az örök adásvételi

szerződést 1875. nov. 1-től megkötöttet 1100 □ öles holdankint 150 frt vételárnak 22 év alatti törlesztés kötelezettségével, templomi, iskolai, faiskolai, temetői, piaczi és utczaí, továbbá ut-terület czimén ingyen kapott a község  $44\frac{791}{1100}$  holdat, beltelek és külállományok czimén  $3374\frac{996}{1100}$  holdat, községi czélokra  $180\frac{737}{1100}$  holdat vettek meg.

Volt olyan telepítvényes, ki mindjárt az örökvételi szerződés megkötésekor 3 telepállománynak árát, 9028 frtot, rögtön lefizette, a község pedig az általa közczélokra a kincstári uradalomtól megvett  $180\frac{737}{1100}$  hold területből  $72\frac{806}{1100}$  holdnyi területen 100 zsellért telepített, és így a községi házak számát 300-ra emelte, lakosságának száma most 1679 fő.

c) A községek nagysága sok körülmény számbavételétől függ. Akárhányszor a telepítő nincs azon helyzetben, hogy nagyobb községet állíthasson, a terület helyirati mivolta miatt p. o. Arad, Krassó, Temes megyék marosmenti hegyvölgyes részében. Ily helyeken a magyar állami eszme nemzetgazdasági s főleg erdőkihasználási szempontokból 50-nél kevesebb ház számú telepek is állíthatók a szerint, mint ezt a szélesebb vagy szűkebb völgyek megengedik. Mezőiparos területen azonban minden község legalább 100 kültelkes és 30 zsellértelkes állományból álljon, exponált vidéken pedig az egyes községek legalább 200 házzal birjanak, s ily tájakon az ugyanazon ajku lakossággal tömeges, tehát összefüggő telepítési hálózat eszközöltessék.

d) Megválasztandó még a lakosság a vidék természeti mivoltához képest is; így a dunai öblözetekbe és az árvizek elleni védekezést igénylő földterületekre megfelelő vidékről, hol a lakosságnak az ily védekezés-

ben gyakorlati okulást szerezni alkalma volt, hozassanak megszállók; ellenben a hegyes, erdős vidék közül veendő telepedők szintén megfelelő vidékre költöztessenek, magától értetvén, hogy a telepítésnél azon takarékosági szempontra is figyelem legyen, miszerint a telepedők a lehető legkisebb távolságból nyeretessenek.

e) A mult században a bevándorolt telepedők már bemagolt földeket kaptak, s addig mig épületeik felállítottak, a szomszéd községekben szállásoltattak el. E század elején a N.-Lakra költözött telepedők már ősszel kikapták külállományu földjeiket, melyek egy részét őszivel bemagolván, uj telepeiket csak következő tavaszon szállották meg, azontul építkezendők. Néhány év előtt Kunágota csanádmegyei kincst. telepközség 150, egyenkint 3 kat. hold kül- és beltelki állományt nyert családdal nagyobbítván, ezeknek házhelyei tarló szabadulásakor adattak át, a külállományu földek pedig ugyanazon őszön, az uj megszállók a megnagyobbított község régi lakosainál szállásolván el magukat.

A helyi viszonyok tanulmányozása fogja tehát a legczélszerűbb eljárási módot kitüntetni, s csak arra akartam utalni, hogy ha még haszonbérben levő birtok népesítéséről van szó, takarítassék meg azon az építésre illetoleg nyári munkai keresetre legalkalmasabb időszak, mely a tarló szabadulás és a haszonbérnek rendszerint ősszel való letelése közt van. Mire nézve a bérlő arra kötelezendő, hogy a betelepítendő földnek a község helyéül szánt részét ne dohánynyal vagy kukoriczával, répa avagy dinnyével, hanem kalászos növénynyel használja ki, minélfogva tarlós szabadulásakor már az építkezéshez hozzá foghassanak az uj telepedők.

f) Lehetőségig a telepítés úgy történjék, hogy az új megszállók határuk közelében munkakeresetet és apróbb részletekben haszonbérbe vehető földeket is kapjanak.

Erdélyi János 1843. megjelent „Nemzeti iparunk“ czimű munkájában a telepítési ügygyel tüzetesen foglalkozván, mint nagy terjedelmű felvidéki és alföldi uradalmak igazgatója a haza délkeleti megyéjében, tehát a nagy kiterjedésű pusztákon tett helyszini tanulmányozása folytán egy a községektől távol fekvő 10,000 hold képzetes területen a telepítést úgy javasolta, hogy 3 egyenkint 120 házas községet szállítna meg, állományonként 5 kat. hold földdel, s azonkívül minden telepítvényesnek még haszonbérbe adna 12 holdat 12 évre, alakítana továbbá 5 egyenkint 500 kat. holdas nagy bérletet 18 évre terjedő szerződés mellett, alakítana még iparosok és kézművesek számára külön telepet, végül 880 holdon maga a telepítő gazdálkodnék, különösbbe felkarolván a nemesített állattenyésztést, takarmánymagvak és iparnövények termesztését, valamint a gyümölcsfa kertészetet is.

Ezen patriarcalis zamatú szervezkedés mutatja, hogy a javasló szemei előtt a hazai mezőipar, állattenyésztés, magtermelés, kertipar és kézműipar együttes emelése lebegett; s hogy különösen gondoskodott arról, miszerint a telepítvényesek állományi földeiken kívül haszonbéres földeiken és a nagy bérletekben jutalmazó elfoglaltatást, munkát és keresetet találván, gyarapodásuk, megizmosodásuk biztositassék.

Galgóczy Károly számos pestmegyei községnek telepítés történeti viszonyaival foglalkozván szintén azt találta, hogy azon községek emelkedtek és boldogultak,

melyek kezdetben mindjárt nagyobb számú házakkal jöttek létre, s melyek szomszéd vidékükön jutalmazó kerestet találtak.

17. §.

Komoly megfontolást igényel azon kérdés, mennyi legyen az egy-egy telepedőnek adandó föld minimuma, s e végre tájékozást adhat az Arad, Békés, Csanád, Temes és Torontál megyékben létező kincstári telepítvényes községek fejlődésének áttekintése, mely községek 1840 óta keletkeztek, s mely községek egynek kivételével általában 100—200—300—400 házból állanak, s néhánynak lakossága a 2000 főt meghaladja; Arad, Csanád és Békés megyékben a bel- és kültelki állományok (3 telepítvényi községben)  $8\frac{15}{16000}$ , két községben  $17\frac{300}{16000}$ , 11 községben  $14\frac{700}{16000}$  hold; egy községben van 60 állomány  $22\frac{1100}{16000}$  hold; továbbá 90 állomány egyenkint  $10\frac{500}{16000}$  hold; szomszédosok pedig ezen telepítvényes községek mintegy 40,000 kat. holdat tevő kincstári nagy bérletekkel, a mezőhegyesi 28,000 holdas és egyéb pusztákkal. A temes és torontál megyei kincst. telepítvényes községekben az állományok egyenkint 10—12—16—17—26 kat. hold.

A telepítvényesek a kincstári nagy bérletekben kapnak kapásnövények alá részes miveletű földet illetőleg a kincstári pusztákon kisebb részletekben haszonbéres földeket; továbbá az egész vidéken találnak munkát és kerestet. Föl lehet tehát venni, hogy a fennmondott kincstári telepes községek Arad, Csanád és Békés megyékben a saját 40,000 kat. holdnyi határon kívül még 20,000 hold földet művelnek, mert több községben alakultak oly bérlő szövetkezetek, melyek

nagy bérleteket is haszonbérelnek, s mintegy 10 község dohánytermeléssel is foglalkozik. Az eddigi tapasztalás azt mutatta, hogy a  $14\frac{700}{1600}$  és  $17\frac{300}{1600}$  holdas állományu és dohánytermesztéssel is foglalkozó telepítvényesek gyarapodása kedvező, semmint a kevesebb földdel bíróké, mindent összevéve azonban kétségbe nem vonható az, hogy az anyagi gyarapodást nem egyedül a telepállományból, hanem egyéb munkakeresetből merítik, így p. o. 128 család 306 hold földön, melyen Tót-Kovácsháza maig is fönnáll (Csanád m.) két évtizeden át fönn tartotta magát, természetesen nem a csekély mennyiségű földből, hanem a vidéken szerzett más keresményből is. Kiváló figyelmet érdemel az, hogy a telepítvényesek vidéke olyan legyen, hol saját állományok megmunkálására nem szükséges erejüket értékesíthessék, illetőleg, hogy oly vidéken, hol mások gazdaságaiban is munkát nem kaphatnak, nagyobb állományyal telepítessenek; munkát és keresetet adó vidéken pedig kisebb állományyal is fenntarthassák magukat, főleg ha a közeli piacok igényeihez képest a kertiparral, illetőleg szárnyas baromfi tenyésztéssel és házi iparral is foglalkoznak.

Azon kérdés merül fel tehát, hogy oly vidéken, hol a talaj a buza, repce, dohány, árpa és kukoricza termesztésre alkalmas, mennyi legyen egy állomány minimuma?

A mult században történt nagy telepítés alkalmával Temes, Torontál és Krassó megyékben egy egész állomány volt 24 hold szántó, 6 hold rét, 3 hold legelő, 1 hold belsőség, összesen: 34 hold; fél állomány 19 hold, negyed állomány 11 hold, nyolczad állomány 7—8 hold (1600 □ öllel számítva) termőföld, mert a

terméketlen föld nem számított az állományba, hanem mint kivágási föld a telepítő tulajdona marad.

Itt tehát az állományi minimum 7—8 kat. hold, vagyis  $\frac{1}{8}$  telek. Az ország többi részében a jobbágyi földeknél osztályozásnak lévén helye, a minimum  $\frac{1}{4}$  telek (1832—36. V. törv. 4. §.) vagyis Nyitrában  $3\frac{1}{2}$ —4 hold, Csongrádban és Békésben első oszt.  $5\frac{1350}{1600}$ , második oszt.  $6\frac{343}{1600}$  hold, Csanádban első oszt.  $6\frac{900}{1600}$  második oszt.  $6\frac{450}{1600}$  hold szántóföld, s hozzáértve a beltelket, legelőt, rétet, az urbéri minimum a délkeleti megyékben 7—11 kat. hold.

Megjegyezvén, hogy a szántóföldek  $\frac{1}{3}$ -a ugarnak volt hagyandó, a termésből dézsmát kellett adni, füst- és üst-pénzt kellett fizetni, robotot szolgálni, közmunkát teljesíteni, stb.

Az V. fejezet alatt közlött kimutatásból kitűnik, hogy az urbéri föld elaprózása 1848 előtt is igen napirnden volt, így például a  $\frac{2}{8}$  és  $\frac{1}{8}$  telkesek száma:

|             |                  |                         |     |
|-------------|------------------|-------------------------|-----|
| Csabán      | $606\frac{2}{8}$ | urbéri állomány mellett | 419 |
| Orosházán   | $265\frac{2}{8}$ | „ „ „                   | 160 |
| Gyomán      | $252\frac{2}{8}$ | „ „ „                   | 199 |
| T. Komlóson | $113\frac{4}{8}$ | „ „ „                   | 231 |
| Apátfalván  | $120\frac{1}{4}$ | „ „ „                   | 89  |
| Uj-Csanádon | $118\frac{1}{8}$ | „ „ „                   | 188 |
| Sajtyenyon  | $170\frac{2}{4}$ | „ „ „                   | 227 |
| Batonyán    | —                | „ „ „                   | 267 |
| Nagy-Lakon  | 506              | „ „ „                   | 258 |
| Mindszeten  | $160\frac{2}{8}$ | „ „ „                   | 188 |
| Szentesen   | $564\frac{3}{8}$ | „ „ „                   | 114 |
| Szegváron   | $79\frac{2}{4}$  | „ „ „                   | 81  |

azóta pedig a föld elaprózása az utóbbi 30 év alatt tetemesen növekedett.

Az eddigi kincstári telepítésekénél a zselléri bel-állomány  $\frac{890}{1600}$  —  $\frac{1100}{1600}$  —  $1\frac{600}{1600}$  hold, holott az urbéri zsellér telki minimum csak 150 □ öl.

Mint a második rész 40. §-ában előadtam, az utóbbi két év alatt a pénzügyminiszter által a következő kincstári telepközségekben, u. m.

Óteleken egy állományra 5 hold

Ujváron „ „ 5 „

Az áttelepített albertfalvaiaknak  $1\frac{1200}{1600}$  beltelek és 5—16 hold kültelek.

A varsányi telepítvényben  $3\frac{1200}{1600}$  — 30 kat. hold.

Kis-Ballaiaknak állományonként 4—8 holdat adott. Az 1873. XXII. tcz. a telepállomány minimumát belteleknél 800 □ öllel, a külteleket pedig 4 kat. holddal állapítja meg.

Számbavéve a lakosság élelmezésére szükséges gabonát, tejet, zsirt, hust és tojást, ugy szintén a tenyész- és munkaállatoknak szükséges takarmányt, egy családot öt főre számítva, fejenkinti szükségletet 2 métermázsára, az átlagos termést pedig kat. holdankint 6 mmázsára téve kitetszik, hogy a földállomány minimuma 8 holdban tetőzik, s hogy oly helyen, hol a telepítvényes részes miveletre is kaphat földet, illetőleg keresetet talál, lassankint a belterjes gazdálkodásra áttér, 8 kat. hold földön nem csak fönntarthatja magát, hanem még megtakarítást is tehet.

Az 1858. évi császári patens egy telepállományföld minimumát 8 holdra teszi.

#### 18. §.

Nagy sulyt kell helyezni arra is, hogy mily anyagi tehetségű egyénekből álljanak a megtelepítendők. Ter-

mészetesen a megoldás legkönnyebb volna az által, hogy jó módu, értelmes és nagy családú egyének telepítésenek meg; erre azonban általában értve t. i. a vagyonságot számítani nem lehet, sőt el kell készülvén lenni főleg a telepítő államnak arra, hogy szerény vagyonnak, sőt vagyontalanok is fognak jelentkezni megtelepedésre; ebből ugyan nem az következik, hogy minden jelentkezőt el is kell fogadni, hanem maga a vagyonos kiállítás egyedüli feltételül még sem szabható meg.

Ha a telepítő elhatározta magát bizonyos földterületét gyarmatosítani, mindenképp előtt megválasztja a vidéket, melynek lakosai közül telepedőket nyerni óhajt, s el kell készülvén lenni arra, hogy a legszerényebb vagyonnal bírók fognak többségben jelentkezni, jelesen oly kis gazdák, kiknek volt urbéri állománya a minimalis  $\frac{1}{4}$  telken alul is el van aprózva, oly zsellérek, kiknek legelőbeli illetőségük sincs már meg egészen; vagyis olyféle gazdák, kik szertelenül elforgácsolt birtokukon annál kevésbé tarthatják fenn magukat, mert a közeli vidéken nem találnak kielégítő keresetet.

„A székely mivelődési és közgazdasági egyesület“ kimutatása szerint:

Háromszéknek 152,000 hold földje 67,000 birtoktestet képez, melyből öt holdon alóli birtoktest 45,000 van; a régi Kézdiszékben 25,000 birtoktest közül öt holdon alóli 22,000; — orbai székben 14,000 közül fele egy holdon alóli; — Csikban 115,000 hold 53,000 birtoktestet képez, melyek közül öt holdnál kisebb 24,000 birtoktest.

Ily áldástalan birtokdaraboltság a magyar hazában más részeiben is fordul elő, de ily helyeken a földbirtoknak meglehetősen ára is van. Igen természetes tehát,

hogy a félholdas, egy- és két holdas birtokos jó áron tulajdathván kisbirtokán, szívesen vállalkozik arra, hogy benn a hazában alkalmas földön telepedjék le, legalább 8 kat. hold földet szerezvén meg hosszú tartamú lefizetés mellett, s eladott kisbirtokának ára képesíté őt a kellő felszerelésre, s míg ekként azon vidéken, honnét a telepedő elszáll, a helyben levők szerezvén meg a tovaszállók földjét s házait, az által egy neme a birtok nagyobbításnak áll be, az új telepedők pedig sokkal nagyobb területen s oly vidéken, hol mellékkeresetük is lehet, bizonyára boldogulni fognak.

Erre tanuságos példát szolgáltat Tót-Komlós békésmegyei község, mely 1746-ban telepítetvén, 30 évvel ezelőtt  $113\frac{7}{8}$  urbéri állományát birta 18 egy telkes, 37 fél telkes, negyvenhárom  $\frac{3}{8}$  telkes, 116 egy negyed telkes, és  $115\frac{1}{8}$  telkes gazda; továbbá ugyanakkor volt e községben 640 zsellér. Most e község lakosainak száma 8416, s a község csak néhány év előtt is szerzett egy közel 800 kat. holdas pusztát részt. Kitészik a mondottakból, hogy a telepítvénynek gyarapodását leginkább biztosítja oly helyirati fekvés, melyben saját kis gazdaságukon kívül is értékesíthetik tevékenységüket.

Magától értetik, hogy a telepítő, ha megválasztotta a vidéket, melyről telepedőket szerezni kíván, csak hiteles községi bizonyítvánnyal ellátott telepedőkkel álljon szóba; a községi bizonyítvány kellő tájékoztat fogván nyújtani a telepedni ajánlkozók családtagjai számáról, erkölcsi kiállításáról és vagyonáról. Az ily egészen szerény vagyonú telepedőket az állami kincstár az utóbbi 40 évben eszközölt telepítéseknél nem csak nem mellőzte, hanem fel is karolta őket.

Csanád megyében Tót-Bánhegyes községet eredetileg 80 oly szegény napszámos család hozta létre, mely családoknak biróilag összeirt összes vagyona 9908 forintot tett; ugyancsak Csanád megyében Apácza község 146 oly családból keletkezett, melyeknek összes vagyona 38 év előtt 33,297 frt 36 krt tett, s az uradalmi kincstár nem riadt vissza a telepedők szegénysége miatt, sőt az apáczaiak egy hitelezőjét több ezer forint erejéig kielégítette, s minden családnak azon felül 80 p. frtot, összesen 11,680 frtot építkezésre kölcsön adott.

Az eredmény következő:

Tót-Bánhegyes község másfél ezer holdnál több földet vett meg a kincstártól 1875. november 1-ével, s 5 év alatt közel 60,000 frtot fizetett le az örökvételi árból, s a község közel 200 házból és 1302 lakósból áll, önálló lelkészszel, iskolával, papi és iskolai dotatióval ellátva.

Apácza község lakossága pedig 2678 kat. holdat vett meg a kincstártól, régi haszonbéri hátraléka nincs, lakosai száma 2361 fő, iskolákkal, új községházzal, nagy templommal s önálló lelkészszel bir, a dohánytermesztést pedig oly mérvben folytatja, hogy az 1880. évi dohánytermés ára fejében 82,000 frtot kapott.

#### 19. §.

A fennebb elmondottak után most már azon kérdést kellene tárgyalnom, hogy honnét vegyük a telepedőket; helyén levőnek látom azonban, hogy mielőtt e kérdésre határozottan felelnék, a hazából való kivándorlás ügyével, és a Romániában, Bukovinában levő magyar véreink állapotával foglalkozzam.

## II. FEJEZET.

### Kivándorlási és visszatelepítési ügy.

#### 1. §.

A hazai lakosság egy részének kivándorlása már többé kétségbe nem vonható tény. S e végre utalok a második rész 42. §-ára, hol a haza különböző vidékeiről kivándorolt lakosok számát feltüntettem.

Köztudomásu dolog az is, hogy székely földről szintén szivárogt ki a lakosság Romániába.

A felvidéki és mosonymegyei kivándorlók legnagyobb része az észak-amerikai Egyesült államokba ment. Ha a kivándorlás okait nyomozzuk, úgy találjuk, miszerint keresethiány és általános elszegényedés okozák, hogy a hazában keresetet, mint az önfentartás legszükségesebb tényezőjét fel nem találván, kénytelenek kivándorolni.

Az orsz. magy. gazd. egyes. a felvidéki kivándorlás ügyében a magyar kormányhoz intézett feliratában csak úgy a keresethiányt és az általános elszegényedést emeli ki, aminthogy azt okolja a székely miv. és közgazd. egyesület, a torontál- és a mosonymegyei alispáni hivatalos jelentések, továbbá a Sáros és Zemplén megyei tudósítások is, a torontálmegyei alispán elmondván, hogy 1881-ben 500,000 hold torontáli föld volt víz alatt, hogy 350,000 frt inségi kölcsönt kellett fölvenni vetőmag vásárlására, hogy a husfogyasztás tete-

mesen csökkent, az iskolákba járók száma kevesbedett, a bűntények száma szaporodott, és ezen vizás állapotok következtében 1236 főnyi népesség a szomszéd országokba költözött, egy részök azonban már visszatért.

E szerint tehát az önfentartási ösztön kényszeríté a kereset nélkül levőket arra, hogy a haza határain túl lássanak kereset után.

A m. kir. belügyminiszterium által a pénzügyi-, honvédelmi-, igazságügyi- és földmivelési miniszteriumok közremunkálásával megtartott kivándorlási enquete adatai azt is mutatják, hogy Brestye és Marienfeld (Temesmegyei), továbbá Ó-Besenyő és Lajosfalva (Torontálmegyei) községekből a túlnépesség miatt szándékoltaott a kivándorlás, aminthogy ez okon szivárogo ki a szertelenül elaprózott földeken magát fenn tartani nem képes székely lakosság egy része is.

A kivándorlásnak egyik következménye az, hogy nem csak föld nélküli lakosok, hanem telkes gazdák is, általában pedig a munkabíró egyének költözvén ki, a kézimunka erő a felvidéken helyenkint ugy megfogyott, hogy az okszerű mezőgazdaság föntartásához szükséges cselédeket és munkaerőt kapni nem lehet; továbbá, hogy a kivándorlók által kivitt érték az ország vagyonát, az adóalapot csökkenti. Másik következése a kivándorlásnak pedig az, hogy a katonai hatóságok részéről konstátáltatott, miszerint 1881-ben 171 közös hadseregbeli szabadságolt és tartalékos, és 125 honvéd, összesen 296 besorozott egyén távozott Amerikába engedély nélkül Sárosmegyéből.

Mely szám a további kivándorlás esetében mind nagyobb mérveket fog ölteni; mit bizonyít a németországi tömeges kivándorlás; melynek következtében a

német birodalmi kancellár a szövetségi tanácsot értesítette, hogy 1880-ban 11,454 hadköteles férfi vándorolt ki Németországból s hogy a folyó évben 20,000-nél több ember vész el a hadseregre, mert a munkabíró elemek kivándoroltak, s csak a betegek és nyomorékok maradtak hazájokban. Legtöbben Poroszországból vándoroltak ki. Az utolsó hat hónap alatt 211,498 európai kivándorló szállt partra New-Yorkban, a múlt év ugyanazon időszakában ellenben csak 176,985.

Bizonyára ezen felette nagy kivándorlási áramlat okozta azt, hogy az észak-amerikai Egyesült államok a Chinából való bevándorlást 10 évre betiltották, az Európa felől jövő beköltözőkre nézve pedig oly intézkedés tétetett, hogy minden bevándorló egy dollárt tartozik fizetni.

## 2. §.

Arra nézve, vajjon a tetemes számu felvidéki kivándorlók reménysége, hogy illő keresetre szert tesznek Amerikában, teljeseedett-e, — feleletül szolgálhatnak a következő adatok:

Bujanovics Sándor állítása szerint a kivándorlók leginkább 1880—1881-ben 351,931 frtot, sőt a belügy-miniszteri adatok szerint 1881-ben 418,699 frt 34 krt és 1882-ben 581,801 frt 38 krt küldöttek haza családjaiknak. Sárosmegye alispánja pedig megkereste a posta-igazgatóságot, hogy adatok nyomán tüntesse ki mennyi pénzt küldtek a kivándorlók övéiknek.

Ezen kimutatás szerint az 1882. év három első hónapjában Amerikából Sárosmegyébe 126,372 frt érkezett. Végül kis Lomniczról 46 erős munkás egyén vándorolván ki Észak-Amerikába, pár év alatt állítólag

20,000 frtnál többet küldöttek haza megtakarított keresményökből.

A kivándorlási áramlatot pedig tetemesen előmozdítják az alattomosan is toborzó üzerek, kiknek áldástalan munkáját nagyon elősegíti a közelebb New-Yorkban alakult „Hungarian Colonial Society“, melynek működése a hazájoktól elszakadt magyarországi kivándorlóknak ugyan előnyére van, de hátrányos hazánkra nézve annyiban, hogy a kiköltözésre buzdító fölhívásaival a hazai községeket elárasztja, és ez által a kivándorlási hajlamot nagyban növeli, aminthogy ez így történt legutóbb Ung megyében, hol a megyei hatóság sürgősen intézkedett a községek előljárói irányában arra nézve, miszerint a vett fölhívásokat visszatartva a kivándorlást megakadályozzák.

### 3. §.

Tekintetbe véve, hogy hazánkban a népesítést igénylő tetemes állami és magán földbirtok van, méltó feltűnést okozott az, hogy a különben sem sűrű népesség munkabíró része vándorsarukat ölt s hátat fordítva a hazának, más országokban, más világrészben értékesíti tevékenységét.

Mária Terézia uralkodása alatt szigoruan meg volt tiltva a monarchiabeli lakosság kivándorlása, sőt ugyanakkor Spanyol és Oroszország külföldi telepedőket hájhaszván, a bécsi kormány a hatóságoknak meghagyta, hogy a mondott két ország részére kivándorlókat gyűjtő toborzókat szemmel tartsák, esetleg le is tartóztassák.

Kétséget nem szenved, hogy a hazánkból való kivándorlás közigazdasági érdekeinkre nézve igen nagy veszteség, minélfogva sürgősen szükséges, hogy a ki-

vándorlás a hazából megakadályoztassék, szigoruan azonban jogi szempontból a kivándorlást teljesen eltiltani, s a tilalomnak fogamatot szerezeni nem lehet; de igenis lehet, sőt kell is az emberanyaggal üzérkedő ügynökök káros tevékenységét korlátozni, s e tekintetben az 1881. évi XXXVIII. t. cz. a hazai hatóságoknak annyi hatalmat nyújt, hogy éber örökös mellett a visszaéléseket benn a hazában ugyan könnyebben, de a határszéleken sokkal nehezebben akadályozhatja meg.

Ezt látszik igazolni a hazai nagyobb hirlapokban 1882. szept. hó 28—29-én megjelent azon közlés, hogy a folyó év első felében Mosonymegyéből összesen 533 egyén vándorolt ki, és pedig: a rajki járásból 63, a magyar-óváriból 163, a nezsideriből 307, kik mindannyian engedély nélkül távoztak hazájukból. Ezen nagymérvű kivándorlásnak legfőbb oka abban rejlik, hogy a külföldi kivándorlási ügynökök ezen határszéli, nagyrészen németajkú megyéhez a legkönnyebben hozzá férhetnek, minélfogva nemzetközi uton kell oda hatni, hogy külföldi gyarmatosítási ügynökök más államokból a gyarmatosítást büntetlenül ne közvetíthessék.

Az idézett hazai törvény szövege ez:

#### A kivándorlási ügynökségekről:

1. §. Kivándorolni szándékozókka erre vonatkozó szerződéseket, s általában a kivándorlást akár egyes esetekben, akár üzletszerűleg bármí módon közvetíteni csak azoknak szabad, kik erre az alább meghatározott módon a belügyminisztertől engedélyt nyertek.

2. §. A ki engedély nélkül a kivándorlást közvetíti, mennyiben ezen tette közben a büntető törvényeknek súlya alá eső cselekményt nem követett el, kihágást

követ el, s annyiszor amennyiszor háromszáz forintig terjedhető pénzbüntetéssel és két hónapig tartható elzárással büntethető azon hatóságok által és azon eljárás szerint, melyeket az 1880. évi XXXVII. t. cz. alapján kiadott belügyminiszteri rendelet megállapít.

3. §. A kivándorlások közvetítésére az ügynöki engedélyt a belügyminiszter csak azoknak adhatja meg, a kik folyamodványukhoz csatolt hatósági bizonyítvánnyal igazolják:

1. hogy magyar állampolgárok;
2. hogy teljes koruak, és csőd vagy gondnokság alatt nem állanak;
3. hogy nyereségvágyból elkövetett büntettért vagy vétségért, vagy a jelen törvényben minősített kihágásért büntetve nem voltak;
4. hogy az ezennel ötezer frtban megállapított biztosítékot letették.

4. §. A folyamodvány az illető törvényhatóság közigazgatási bizottságánál nyújtandó be.

A közigazgatási bizottság folyamodó megbízhatósága iránt alapos puhatolásokat eszközöl, és ezek alapján a főispán elnöklete alatt tartott ülésében hozott határozata szerint a kérelem iránt a belügyminiszterhez intézett jelentésében véleményt ad.

5. §. A belügyminiszter az engedélyt még az esetben is megtagadhatja, ha az illető az előző szakaszokban felsorolt feltételeknek eleget tett, és az adott engedélyt is bármikor visszavonhatja; egy év leteltével pedig megszűnik az engedély, ha határozottan meg nem újítatott.

6. §. A kivándorlási ügynökök külföldi kivándorlási ügynökökkel vagy ügynökségekkel a belügy-

miniszter engedélye nélkül nem léphetnek összeköttetésbe.

A belügyminiszter engedélye az illető közigazgatási bizottság útján kérendő ki.

A folyamodványban határozottan megnevezendő azon külföldi ügynök vagy ügynökség, a kivel, vagy a melylyel folyamodó összeköttetésbe lépni akar.

7. §. A belügyminiszter az előző szakaszban említett engedélyt bármikor visszavonhatja.

A visszavonó határozat kézbesítése napjától kezdve az ügynök az eltiltott külföldi ügynök vagy ügynökség részére újabb közvetítéseket nem tehet.

A folyamatban levő ügyleteket azonban, melyeket kezdeni engedélye folytán jogosítva volt, befejezheti, a mennyiben azok feltételei törvénybe nem ütköznek, s a kivándorolni szándékozó által már akkor elfogadva voltak.

8. §. A kivándorlási ügynökök minden személyt, a kinek kivándorlását közvetítik, bejelenteni tartoznak:

1. szóval és írásban 24 óra alatt azon község előljáróságánál, a hol a kivándorló tartózkodik;

2. írásban 3 nap alatt azon szolgabírónál, és városokban azon polgármesternél, a hol a kivándorlónak rendes lakása van.

9. §. A kivándorlási ügynökök egész üzletvezetésükre nézve hatósági felügyelet alatt állanak és üzletükről rendes könyveket vezetni tartoznak.

A felügyelet részleteit és a könyvek vezetésének módját a belügyminiszter rendeletileg állapítja meg.

10. §. A kivándorlás közvetítése tárgyában létrejött szerződéstől a fél bármikor visszaléphet. A visszalépés a kivándorló fél ellenében csak a szerződés kiállítására körül felmerült tényleges kiadások, vagy a fél-

nek adott előleg, esetleg utiköltség megtérítésének kötelezettségét vonja maga után.

11. §. A mely ügynökre az ámitás vagy csalás ténye bebizonyul, vagy igazoltatott az, hogy a véderőkötelezettségének még eleget nem tett, illetőleg attól törvényesen fel nem mentett, vagy jogérvényes kivándorlási engedélyt nem nyert egyének kivándorlását közvetíti, vagy hogy ezt kiskorúak, gyámság alattiak irányában, szüleik, illetőleg gyámjuk jogérvényesen kimutatott beleegyezése nélkül csak egyszer is cselekszi, az egyéb törvényes következtéseken kívül engedélyt azonnal elveszti.

12. §. Az engedély elvesztését ez esetben az illetékes közigazgatási bizottság mondja ki, melynek határozata ellen 8 nap alatt a belügyminiszterhez birtokon kívül folyamodásnak van helye. A határozat egyébiránt felebbezés nélkül is felterjesztendő.

Ha a 11. §. esetében a közigazgatási bizottság legközelebbi üléséig veszély van késedelemben a törvényhatóság első tisztviselője fel van jogosítva az engedély érvényét a közigazgatási bizottság érdemleges határozatáig ideiglenesen rögtön beszüntetni.

13. §. Azt, hogy a letett biztosíték mely esetekben és mily mérvben vehető igénybe, és hogy hiányossá vált biztosíték mennyi idő alatt egészítendő ki, a belügyminiszter rendeleti uton állapítja meg.

A 11. és 12. §§-ban szabályozott kihágások esetében a biztosíték első sorban az ügynökök működése folytán károsodottaknak kártalanítására fordítandó; második sorban azon törvényhatóság községeinek szegény alapjai közt fölosztandó, a melynek területén a biztosíték letétetett.

Szolgáljon tájékozásul még, hogy a nyugatporoszországi központi egylet bizottmánya a közgyűlés határozata folytán következő javaslatot terjesztette az államkancellár elé: 1) Törvényesen határoztassék meg, hogy csak azon kivándorló kaphat helyet valamely Amerikába induló hajón, a ki saját hatósága által kiállított utlevelet képes felmutatni, melyben ki legyen tüntetve, hogy az illető minden kötelezettségének eleget tett. A hajóskapitánynak büntetés terhe alatt tiltassék meg, hogy az ily utlevelet nélkülözőket hajóján fölvehesse. Hasonló ellenőrzési intézkedést kellene fogyanatosítani a német határon, nehogy a kivándorlók mellékutakon, vagy idegen kikötőkön át jussanak a hajóhoz. 2) A helységek rendőri hatóságának engedélyezni kell azt a jogot, hogy mindazon esetekben, melyekben az a gyanu forog fenn, hogy valamely kivándorolni szándékozó, kinek meghagyatott, hogy szolgálatban kell maradnia, a fenyegető büntetéstől szökéssel igyekezik menekülni, az 1876. július 10-én kelt, a cselédek és az azokkal egy categoriába sorozott munkásokra vonatkozó törvények 36. §-át, elfogatási tilalom — tekintetbe vétele nélkül alkalmazhassák.

Hogy a fennebb idézett szigoru hazai törvény a baj gyökeres orvoslására nem volt elégséges, ez nem a törvény gyarlóságát bizonyítja, hanem azt mutatja, miszerint az illetékes előljáróságok a törvényt kellő szigorral nem alkalmazták, mert tapasztaltatott, hogy a községi előljárók több helyen nem csak nem akadályozták a kivándorlást, hanem maguk is kivándoroltak, vagy fiaikat küldték Amerikába, mi annál inkább sikerült, mert a haza határait elhagyott kivándorlók a hamburgi és brémai hajókra rendes utlevél nélkül is felvételnek;

ellenben fordultak elő oly esetek, hogy a kivándorlókat a hatóság hon maradásra bírta, ily eset a haza délkeleti megyéiben volt, mi összefüggésben állhat hivatali uton szerzett azon fölvilágosítással, hogy Romániában, Bulgáriában és Szerbiában az odavaló kivándorlás hatóságilag egyáltalában nem gyámolítatik.

Némi ellenmondás is van különösebben a sáros és zemplénmegyei kivándorlási ügyre vonatkozólag; ugyanis az egyikben (Sáros) a hatóság azt mondja, hogy a kivándorlók egy része Amerikából visszatérvén, élményei elbeszélésével a kivándorlási kedvet lelohasztják; a másik hatóság (Zemplén) pedig azt állítja, hogy Amerikából visszatért egyének a tudákosság bizonyos fokával a tudatlan népet kivándorlásra ösztönzik, sőt a socialisticus irányu eszmékkal úgy az állam, mint a hatóságok iránti kötelesség érzetét meglazítják; továbbá komolyan állítatik, hogy a felvidék némely részeiben a munkaerő annyira megfogyott a kivándorlás által, miszerint az okszerű gazdaság föntartására szükséges cseleltség sem kapható már, és mégis áttelepítés javasoltatik a felvidékről.

#### 4. §.

Ugy áll tehát a dolog, hogy helyenkint tulnépesedés okozta a kivándorlást, mint p. u. Torontálme gyében, Lajosfalván és Ó-Bessenyőn, Temesmegyében Brestyén és Marienfelden, továbbá a Székelyföldön, másutt a keresethiány illetőleg a vagyon szerzési vágy készti az embereket ideiglenes, illetőleg végleges kiköltözésre, s lelketlen bujtogatók is fokozzák a kiköltözési hajlamot, szükséges tehát, hogy a fennebb idézett eléggé szigoru törvényt az illetékes hatóságok lelkiis-

meretesen foganatosítsák, másrésről pedig elhárítandók azon körülmények, melyek a keresethiányt és az általános elszegényedést okozzák.

Ha a mult század közepéig visszatekintünk a felföld gazdasági és ipari viszonyaira, könnyen megtaláljuk a napjainkban észlelt keresethiány és az elszegényedés okait; ugyanis a mult század közepe táján a hazai kis sikságon és a felföldön a bánya-, kézmű- és gyáripar meglehetősen lendületben volt; továbbá a török kiűzése folytán a felvidék lakossága tömérdek rajt eresztett Pest, Bács, Békés, Esztergom, Veszprém, Fehér, Csanád stb. megyékbe, mi által a honmaradtak érdekelhetési és kereseti tere tágult, végre jutalmazó tavaszi, nyári, őszi keresetet is találtak az alföldön, holott utóbb, főleg Lengyelország felosztása után, az azelőtti nyereséges és élénk borkereskedés, s az evvel járt nagymérvű fuvarozási kereset a szomszéd országok határain felállított vám sorompóinál tönkrement, a bánya-, gyári- és kézműipar tetemesen csökkent; de csökkent az áttelepedés is a hazában, másfelől pedig a helyi népesség, tehát a fogyasztók száma öregbedett, jelesül a következő hat megyében, ugymint:

|                |          |         |          |         |
|----------------|----------|---------|----------|---------|
| Sáros megyében | 1787-ben | 140,767 | 1870-ben | 175,292 |
| Zólyom         | "        | 54,708  | "        | 98,216  |
| Turóc          | "        | 37,805  | "        | 45,346  |
| Liptó          | "        | 51,932  | "        | 79,273  |
| Zemplén        | "        | 209,861 | "        | 292,771 |
| Szepes         | "        | 142,780 | "        | 175,061 |

Összesen: 1787-ben 637,853 fő, 1870-ben 865,959 fő,

tehát 228,000-rel szaporodott, holott a kereset tetemesen csökkent; ide járul az is, hogy a közelebbi két évtizedben nem csak a 20.000,000 forint befektetéssel alkalmazott gazdasági gépek által, hanem azért is, mert 1863-ban a magyar Kanaánban aszályosság folytán,

1866-ban a májusi fagykár következtében, 1869-ben ismét szárazság miatt, 1870 — 1871-ben a sok százezer holdat elborított föld árja, 1873-ban a buza-rozsda, s azontul az alföldet megpusztított roppant mérvű árvizek miatt a terméketlenség majdnem permanens volt, minélfogva a felföldi népesség keresetét az alföldön nem találhatott, saját vidékén pedig a szeszgyártás rendkívüli hanyatlásba jutván, továbbá a kassa-oderbergi, losoncz-rutkai, s egyéb felvidéki vasutak építése befejeztetvén, a hosszabb ideig tartott ezen nagy kereset is megszűnt, s e terméketlen évek is közbe jövén az önfentartás szükségessé tette, hogy a mit a hazában benn nem találtak, túl a tengeren keressék, t. i. jutalmazó munkát, melyre az ember-anyaggal speculáló ügynökök tért nyitottak az önfentartás nehéz harcában sinlőknek, a kereseti eredmény pedig igazolta a kétségbeesettek szükségszerű elhatározását.

5. §.

Hogy a felvidéki lakosság munkakeresetének az ország délkeleti részében csökkenni kellett, mutatja az ezen alsó vidéken fekvő következő megyék népesedésének aránya s a lakosság száma :

|                   |          |         |          |         |
|-------------------|----------|---------|----------|---------|
| Csongrád megyében | 1787-ben | 90,718  | 1880-ban | 228,413 |
| Békés             | "        | 71,638  | "        | 229,757 |
| Csanád            | "        | 25,792  | "        | 109,011 |
| Torontál          | "        | 152,083 | "        | 530,988 |
| Bács              | "        | 204,789 | "        | 638,063 |
| Arad              | "        | 152,930 | "        | 303,964 |
| Temes             | "        | 224,787 | "        | 396,045 |

Összesen : 1787-ben 922,737 fő volt, 1880-ban 2.436,241 fő volt.

Azon területen tehát, hova a felvidék a mult században nagyszámu rajokat eresztett, s hol e században a felvidéki munkás nép keresetét talált, kereken másfél

milliónyi fővel nagyobb a lakosság száma most; s e vidéken vannak legnagyobb mennyiségben a gőzerőműves cséplőgépek is, minélfogva a felvidéki népesség érdekelhetésének a haza délkeleti részeiben, hozzá járulván az utóbbi két évtizedben napirenden volt árvízi csapások és mostoha termések is, szükségképen csökkenni kellett.

A felvidék keresete megapadásának egyik okát többen abban is keresik, hogy a cséplőgépek nagy elszaporodásával a felvidék lakossága a téli csépléssel járt keresettől elesett.

Erre röviden megjegyzem, hogy a gabona termelési viszonyainkat tekintve épen az aratást nyomban követő gyors cséplés nyújtja gazdáinknak azon előnyt, hogy a kül- és belföldi piacokon a magyar buza, rozs, árpa és zab sokkal korábban megjelenhet, semmint a velünk versenyző más országok hasonló termékei. Ezen nagy előny okozta, hogy már 1856. e sorok írója két gőzerőműves cséplőgéppel július 8—26-ig éjjel is lámpa fénynél buzát csépltetett, s a siker annál fényesebb volt, mert július 27-én vette kezdetét egy öt héten keresztül folyt kisebb-nagyobb esőzés, mely a cséplést, nyomtatást egyaránt akadályozta, s az asztagokat tetemesen megrongálta. Ma már ott állunk, hogy Mező-Hegyesen a cséplés villanyfény világítása mellett három gép négy gépnek munkáját teljesíti. Az éjjeli világítási költség pedig alig ér föl egy gép árának  $\frac{1}{8}$  részével. Legujabban Németországban sikeresnek bizonyuló kísérleteket tesznek a juliusi buzával, azaz oly buzával, mely a legjobb termő őszi és tavaszi buzák keresztezéséből előállva egyéb előnyökön kívül avval is birna, hogy az angol buzánál három héttel korábban

érik. Tehát ismét egy okkal több, hogy kedvező éghajlatunk alatt korán érő buzánkat, árpankat, rozsunkat és zabunkat gyorsan elcsépelvén piaczkészen tartsuk. A felvidék pedig a téli csépeltetés helyett más házi ipart karoljon föl.

Az e téren való javulás jelei mutatkoznak is már a házi ipar több nemének társulati uton és kormányi segélylyel a nép közé vezetése és élesztése által, az 1881. XLIV. törvény pedig „A hazai iparnak a dandó állami kedvezményekről“ szólva bizonyos iparágaknál házadó mentességet; 1895. keresetadó és az erre eső pótagó, ipar és kereskedelmi kamarai illeték, végre az általános jövedelmi pótagó mentességet biztosít, gyári telkek megszerzéseért és átíratásáért járó illetékek, részvénytársaságok a megalkotással és részvények kibocsátásával járó szerződések és egyéb okiratok után járó bélyeg- és illetékek elengedvők, a gyári vállalkozáshoz szükségelt tisztátalan sőt a pénzügyminiszter a törvényesen megszabott áron alul is adhatja, a biztosítéki összeget kisebbre szabhatja. \*)

#### 6. §.

Nem vélek csalódní, ha azt hiszem, hogy a családakat hon hagyott felvidéki kivándorlók legnagyobb része ismét vissza fog térni; tudtomra ugyanis nagyobb részök bányamunkát teljesít, s így tisztán napi kere-

\*) B. Kemény Gábor földmívelési miniszter 1882. október 17 én tartott bucsú-beszédében az 1881. XLIV. tcz. kapcsán így nyilatkozik:

A gyáripar terén kedvező viszonyok állottak be az 1881. XLIV. törvény következtében, mely szerint az országos szempontból fontossággal bíró újabb gyárak bizonyos kedvezményben részesülnek. Az ily alapon létrejött gyárak száma gyorsan szaporodik, és már meghaladja a százat, s ezek jelentékeny része a felvidéken van. (l. „Nemzet“ 47. sz.)

setre adta magát, keresetének megtakarított részét pedig haza küldi; tekintve, hogy a tulajdon gazdaság megteremtése az Egyesült-Államokban is földszerzési, építkezési és fölszerelési költségekkel jár, s hogy a családtagok kiköltöztetése szintén sokba kerül, jelesül a hamburgi és onnét Amerikába való utazás 5 főből álló családjáért mintegy 400 frtot tesz, s elvégre is a kivándoroltak az új hazában idegenek, megszokott viszonyaiktól és véreiktől elszakítva lennének, nagyon valószínű, hogy keresményök megtakarított részével megerősödve családjaihoz visszatérnek, továbbá is e haza polgárai maradnak, mint melyhez megszokottsági és vérségi kötelékek fűzik őket,\*) annál valószínűbb pedig a következtetés, ha az orsz. magy. gazd. egyesület által a hazai kormányhoz intézett föliratban foglalt helyes javaslatok foganatosítatni fognak, nevezetesen:

a) A gazdasági szeszgyártás lehetővé tétele, mi által a szeszgyár vidéke lakosságának egész éven át kereset és szeszgyártásra alkalmas termékeinek értéke-

\*) Fentebbi feltevésemet igazolni látszanak az események; ugyanis Dessewffy Dénes a „Magyar föld“ 1882. évi 226. számában elmondja, hogy a felvidékről Amerikába költözöttek közül néhányan visszatérvén, 2 évi távollétök alatt megtakarított keresményökkel az egyik Magyarországi községben bizonyos földterületet vett meg 4000 frton, mely földért az eladó tulajdonos 2000 frtra is alig mert számolni; továbbá ugyanazon vidéken Z. J. ur 300 frton adta el holdját oly földnek, melyeknek kataszteri tiszta jövedelme nem ütötte meg a 4 frtot.

E két adat azt látszik mutatni, hogy a kivándorlottak visszajöven otthon földeket vásárolnak, és hogy a felvidéki földbirtokosok ugyancsak fölhasználják az alkalmat följeik jó áron való eladására. Dessewffy Dénes bajt jósol az új fordulatból, érvelése azonban nem helytálló. Az egész dolog úgy látszik alakulni, hogy több ezer oly felvidéki munkás, kik keresethiány miatt Amerikába kiköltöztek s ott szerzett keresményökkel visszatérvén, most maguk is bérlőknek, földbirtokosoknak állanak be, ugyanott, hol eddig megélni nem bírtak; e körülményből a magyar nemzetiségre veszély nincs, sőt a hazatérők földvásárlása a földek keresettségét és értékét, valamint az ez alapon nyugvó hitelt is öregbíti, pusztulásra tehát a meglévő földbirtokosokat nem juttatja.

sítése biztosítatik, a gyári munka favágás, gyártási anyagok és a szesz fuvarozása által, melylyel kapcsolatos az állattenyésztés és hizlalás, tehát a földművelés és az állati munkaerő fokozása.

b) A felvidéki részben vadvizesek talaj javítására szolgáló alagcsövezés lehetővé tétele, az e végre szükséges csekély kamatu nyugalmas pénzkölcsön nyújtása vagy közvetítése által.

A már is működésben levő culturmérnöki intézmény rövid időn e téren áldásos eredményeket fog fölmutatni.

Szerencsés előjelnek vehető már is a neczpáli Just-féle alagcsőgyár (Turócz m.).

A törvényhozás bizonyára ép úgy nem fog habozni ezen körszerű javítást gyámolítani, mint a hogy az ország sik részében a kártékony áradások megfékezését is nagy erélylyel felkarolta.

c) Az adótehernek lehető könnyítése, a hadmentességi adónak legalább az alsó fokozatban való enyhítése\*) az adókezelés olcsóbbá tétele.

d) A házi iparnak a felvidéki lakosság közt a viszonyoknak megfelelőleg vándortanítók, tantelepek és jutalmak általi bevezetése és terjesztése.

e) A kivándorlási kedv lefokozása és a toborzói üzemek korlátozása céljából kétségen kívül szükséges a községi elbocsájtó levelek körüli legszigorubb eljárás, s a toborzók működésének éber szemmel való ki-  
sérése. Célyszerű lehet az elesett kivándorlók visszate-

\*) Ez ügyben már történt annyi, hogy a pénzügyminiszter javaslata szerint kilátásban van a hadmentességi adónak azoknál, kik ingatlan birtokuk után 10 frtnyi egyenes adót fizetnek 5 frtről 3 frtra leszállítása, továbbá az, hogy a tisztán napszámmal foglalkozó munkások, kik semmi ingatlan vagyonnal és más kereseti forrással nem bírnak, ne rovasanak meg kereseti adóval.

lepítése is, hogy intő például szolgáljanak; szükség esetén meg lenne kísérhető a felvilágosító iratok terjesztése is, ámbár a mult században Németországban tett tapasztalás azt mutatja, hogy a községi előljáróságok és lelkészek által tett ily felhívásoknak mind a mellett is, hogy a kivándorlók pokolbeli kinokkal is fenyegettettek, semmi eredménye sem volt.

f) Az uzsoratörvények akkénti megalkotása, hogy a nép kiszivattyúzása meg ne történhessék, hogy a jogkereső felek költségekkel túl ne terheltesse, s mindenek felett a korcsmai adósságok behajtási oltalom alól elvonassanak; továbbá helyes, jutányos és gyors telekkönyvezés alkalmaztassék, s a községek érdekében a jegyzők eljárása szigoruan ellenőriztessék, mindezek oly kívánalmak, melyek maguktól értetnek.

g) A javaslat azon részére, hogy oly telepítési törvény alkottassék, mely a földtulajdonosokat megnyugtassa az iránt, hogy telepítéseket tevén majorsági földeiken, ezek tulajdonjogi fogalma meg ne rendítessek; ki kell emelnem, hogy az 1873. XXII. tcz. 26. §-a így szól:

A jelen törvény hatálya nem terjed ki azon telepítvényekre, melyeknél nem csak a föld, hanem az épületek is a földtulajdonos tulajdonát képezik, továbbá a gyár-, bányá- és erdőüzem érdekében keletkezett telepítvényekre.

E szerint az olyféle cselédtelepítés, mint a mágocsi uradalomban (Csongrád m.) Pest megyében Vacson, néhány van, továbbá minők a fölebb említett udvartelki zsellértelepítések, hol a munkát teljesítő telepítvényesek által használt föld és épületek az uradalom birtokát teszik, a föld tulajdoni joga meg van óva, fontolóra ve-

vén azonban, hogy minden kisebb-nagyobb község valóság-erkölcsi, nevelési és kulturái, közigazgatási és bagatel ügyekben biráskodási tényezők a magán és közérdek egyaránt azt követeli, hogy a község és határabeli földek a lakosság tulajdona; vagyis a községek állandók, örökösök legyenek. Legkevésbé kívánatos tehát, hogy ideiglenes szerződések mellett oly községek keletkezzenek, melyekben a megszállók sajátjokból építkezni, a szerződéses idő leteltével pedig épületeiket elbontani tartozván, épen akkor, mikor a lejárt szerződés szerint az ideiglenesen birlalt föld haszonvételétől elesnek, még épületeik elbontásával is érzékenyen károsodjanak.

7. §.

Mint a hazai lakosság számát apasztó körülmény szerepel az ugynevezett székely kivándorlás, vagyis a mint a „Székely mívelődési és közgazdasági egyesület“ nevezi a székely lakosság kiszivárgása Romániába.

Helyén levőnek látom ez ügygyel behatóbban foglalkozni annál is inkább, mert állásra és tudományra nézve előkelő hazafiak is nagy sujt fektetnek az ugynevezett székely kivándorlás megszüntetésére, illetőleg a Romániában és Bukovinában lakó székelyek és csángók visszatelepítésére.

Kerkápoly Károly a magy. tud. akad. 1881. évi február hóban tartott ülésében a telepítési ügyről nagyszabású előadást tartván a romániai székelyek és csángók visszatelepítését nem csak kívánatosnak látja, hanem az eljárás eszméjét is megpendíti olyképen, hogy vállalatnak kellene keletkeznie, mely a visszatelepítendő ingatlan, tehát el nem szállítható, rögtöni eladás

mellett pedig csak elfecsérlendő vagyonát megvásárolván, illő értéket juttatna a visszatelepedőknek, a vállalat pedig alkalmas időben eladná a megvett tárgyakat. A javaslattevőt nem csak a nemzet gazdai érzék, hanem hazafias melegség is sugalmazta, de maga is kételkedni látszik az ajánlott közvetítés azonnali fogantatásában.

Szükséges tehát, hogy a romániai csángók és székelyek történetére vissza tekintsünk.

Az adatokat részint az 1818. évi Tudományos gyűjtemény 8. füzetében foglalt „A magyarok Moldvába“ fölíratú értekezésből és a magy. tud. akadémia megbízásából a hely színén megfordult Gegő Elek „A moldvai magyar telepek“ 1838. című munkájából, részint az újabban alakult „Székely mivelődési és közgazdasági egyesület évkönyvéből“ merítvén.

#### 8. §.

A csángók és székelyek számát Romániában Gegő Elek 1837-ben 40—50 ezerre tette, és pedig csángó 10—15 ezer, székely 35—40 ezer; s szerinte Moldvának még ma is azon vidékeit, melyeken a kun maradványok csángó-magyar név alatt léteznek, az oláhok Comaniának nevezik.

Kun s a többi magyaroktól különözött osztályra mutatnak a régi bojár levelekben előforduló vezetéknevek is: Arnoneus, Hideg, Szarka, Róka, Sánta, Körmös, Csalán, Sipos, Kancsal, Kádár, Güze, Agaras s efélék; midőn ellenben a későbbi székely-magyar telepek vezetéknevei többnyire keresztnevekből vétettek; pl. István-József, Gergely-János stb.

Kun eredetre mutatnak a Bákó mellett ma is látható „Kun halmok“, melyekről szóbeli hagyomány után a csángók beszélnek, hogy itt elődeik az isteneknek lovakat áldoztak fel.

Mindenek fölött kun származást igazol az, hogy a csángó-magyar helységek közül némelyek (u. m. Bakó, Klézse) még ma is örökös joggal birják ingatlan javaikat, a többi magyar és moldván alattvalók — kivéven egy-két falut, melyeket hihetőleg hajdan kunok laktak, de idővel megoláhosodtak — sehol sem.

Mindezekből szembetűnő, hogy Moldva magyar nevű lakosainak egyik, ámbár kisebb (15,000) főnyi része kun maradvány.

Ennyit a kunokról.

#### 9. §.

Mi a moldvai székely telepek viszontagságait illeti, ezekre is vannak hiteles kutfőbeli adatok. És pedig a Magyarországból Moldvába bebujdosott magyarokról P. Bandin latin kéziratában ezeket olvashatni: Mátyás király 1460. körül a törökökkel hadakozván, miután győzelemmel Budára visszatért, Sopron és Pozsony tájékán sok hussita vallásu magyarokra és németekre talált. A papokat megbüntette, és hogy a rossz tovább ne terjedjen, a Huss tanítását követőket Moldvába száműzte. Ezek közül a magyarok a Pruth vizétől fél mértföldnyi távolságra letelepedtek s szállásukat tanítójuk emlékezetére Hussnak nevezték, és minden isteni tiszteletet, még a misét is 1647-ig, s így 186 évig magyar nyelven végezték.

A Moldvában létező magyar-székely telepekre következőket mondja Gegő: Székelynek szabad hazájából

kiköltözni („siculus libere emigrat“) 1555. évben Dobó István és Kendi Ferencz által megerősített törvényczikk az, melyből a korábbi időszakokban történt székely kiköltözéseket bátran következtethetjük.

II. Ulászló magyar király alatt Báthory István erdélyi vajda, nagyobb hős, mint ember, a nemes székely nemzet személyi és vagyoni szabadságát zsarnoki lábakkal összetiporván, némelyek közülök, Oláhországba átköltöztek.

Azonban a XVIII. századnak azon szakasza, melyben a székely nemzet egy része állandó katonai lábra tétetett, népesíti leginkább Moldvát székelyekkel.

A történet következő:

B. Bukow Adolf Miklós 1761-ben augusztus 22-én erdélyországi hadi elnöknek, 1762-ben pedig kormányzónak neveztetett ki. A fejedelemség nagyobb részét bejárván, eltökéli magában a határőrző katonaság fölállítását. S valóban a Besztercze vidéki oláhoknál szándéka sikerült; ők még ez idén felfegyverkeztek. Nem volt ily rögtöni fogamatja tervének a nemes székely nemzetnél; miért királyi biztosok jelentek meg Gyergyó-Szt.-Miklóson, és a székelyeket fegyverfölvételre lelkesítik. Mi azonban általában elfogadásra nem talált, sőt 2 év alatt vándorcsoport vándorcsoportot érven, több ezren családjakkal és butoraikkal együtt Moldvába beköltöztek, s annak nevezetesen Tatros és Tászló partjain, sőt a büntető ítélet elől menekvők belsőbb részeiben telepedtek le. Az akkori bevándorlottak nagy számát igazolják a visszatérendőkhöz több ízben intézett kegyelmet ígérő kir. levelek is. Történtek tudtomra 1817-ben éhség okozta, és látomra a mult évben is más ok szülte kisebb odaköltözések.

10. §.

Ami már a székely kivándorlásra legujabb időben vonatkozik, tömören és tüzetesen előadja a „Székely mivelődési és közgazdasági egyesület évkönyve“ 1881. évi folyamában (6. k. 22—28. ll.) „A székely kivándorlás ügyében“ czimű cikkben, melynek vonatkozó része így szól:

A székely kivándorlás s annak mikénti akadályozása ügyében egy kiküldött bizottság terjedelmesebb tanulmányt terjeszt elő, s az egy a fővárosban tartott szélesebb körű értekezleten is megvitattatván, ezek alapján a „Székely mivelődési és közgazdasági egyesület“ központi választmánya a fönnebbi tárgyban a következőket állapította meg.

Minden rendelkezésünkre álló források, adatok, magánlevelek és több oldalú tapasztalatok alapján meggyőződött a központi választmány, hogy az ugynevezett „székely kivándorlás“ bizonyos értelemben létezik, nevezetesen:

a) Leányok és mesterinasok mennek vagy csalatnak ki sokszor lelketlen üzerek által, a kik aztán Romániában szerencsétlen sorsnak vannak kitéve, a leányok aljas czélokra csábítatnak és többnyire pusztulás a sorsuk, a mesterinasok meg üzéri szempontból lekötetnek és aztán akadályoztatnak önállóságra vergődni s később haza kerülhetni. Ha ezek száma évenként nem tehető is nagyra, de veszteség kevés számú népünkre, és gyalázzattal jár a magyar névre külföldön.

b) Önálló mesteremberek s legények is huzódnak ki keletre, kiknek egy része, ha jobb állapotba is jut szorgalma és ügyessége által künn, de több-

nyire ott maradnak, reánk és iparunkra nézve idővel elvesznek.

c) Legnagyobb száma, a kik évenként különösen nagy munka idején mint munkások mennek ki pénzt és gabonát szerezni, ezek — köztapasztalat szerint — ugyan többnyire visszatérnek az év utolsó részében, s keresményök egy részét itthon költik el maguk és családjaik fönntartására, de tagadhatlan, hogy ily módon sok munkaerő vész el hazánkra, illetőleg a székely földre nézve.

Átlátja ugyan a központi választmány, hogy az utóbbi bajon, minthogy ez a mívelhető székelyföld aránylag elégtelenségéből s a Romániával való szomszédos helyzetből s könnyü közlekedhetésből természetesen foly, — bajos segíteni; valamint ki kell jelenteni azt is, hogy a fennebbiekben nagyobb és veszélyes mérvü kivándorlásról némely más európai népek kivándorlásához képest szó nincsen.

#### 11. §.

A fennebb előadottakból kitetszik, hogy a Romániában találtató csángók az Ázsiából Atelközbe nyomult ős magyarok maradéki, a Romániában levő székelyek pedig koronként szállingóztak a szomszéd országba, legtömegesebben a székely határörség keletkezése korában, s azontul inséges időkben, kitetszik továbbá, hogy tulajdonképeni székely kivándorlásról nincsen szó, hanem lelketlen üzerek fiatal nőket szolgálatra, ifjakat kézmívességre csábítanak; ugyan oda kézmívesek, kik székely földről Romániába mennek, rendszerint ott megtelepednek, földmíveléssel és mezei munkával foglalkozó számos munkások pedig tavasz-

szal a székely földdel barázdás szomszéd és termékeny Moldvába járnak, s a mezei munkák végeztével megtakarított keresményökkel ismét haza térnek, s teszik ezt azért, mert az édes otthon talaja, mely különben szertelen részekre elaprózva van, nem nyújt az önfentartás nehézségével küzdő munkás népnek kerestetet, tehát megélhetést.

12. §.

Kétségen kívül igen kívánatos, hogy a hazai lakosság minden munkaerő paránya benn a hazában használtassék föl, s e tekintetben szigorú felügyelet mellett az ifjuság kiszivárgása meg is akadályozható, főleg ha az ez ideig kicsábított ifjui munkaerőnek benn a hazában érdemelhetési alkalom adatik, s ha ez idő szerint a mezei munkára évről-évre a termékeny Moldvába kiszálló, de mindannyiszor visszatérő mezőipari munkaerő kelet helyett a haza nyugati területén fekvő állami jószágokra, illetőleg a haza kevésbé népes vidékeire irányoztatnék.

A „Székely mivelődési és közgazdasági egyesület“ ez irányban tett javaslatai figyelmet érdemlők, különösbbe a házi ipar fejlesztése, a kellő tanulmányozandó szomszédási piacok igényeihez alkalmazkodva, s kellő tájékozást nyújtó nyomtatványok terjesztése, továbbá szakképzési ösztöndíjak alapítása, a kis üstökön való szesztermelés lehetővé tétele, az állattenyésztés emelése, az evvel kapcsolatos tejtermények előállítását által; nézetem szerint azonban az ez uton való javítása a helyzetnek lassu lesz, s mindenesetre több s elhatározó siker várható az által, ha a székely föld nép-fölöslegével benn a hazában rendszeres tele-

pítés eszközöltetik, azaz a munkás és szorgalmatos székely népből rajokat kell venni akár a szomszéd, akár a távolabb fekvő állami jószágokra, esetleg magán birtokokra; s e tekintetben czélszerű volna kinyomozni az okokat, mért nem terjedt a székely telepedés eddig nyugat felé?

13. §.

Egészen más tekintet alá jön a Romániában levő magyarok visszatelepítésének kérdése, mert fontolóra vevén azon történeti tény, hogy a mult században a haza délkeleti részeiben és más vidékeken eszközölt nagymérvű telepítéseknel a romániai székelyek és csángók elő nem fordulnak, holott a romániai székelyek és csángók Bukovinába rajokat eresztettek, ott állami költségen 7 községet képeztek, melyek lakossága 1851. összeírás szerint 5586 főből állott, (Czoernig szerint) ezen feltűnő tényből azt kell következtetni, hogy a Romániában levő csángók és székelyek nem kívánnak onét eltelepedni máshova; igazolni látszik ezt a bukovinai magyarok legújabb azon eljárása, hogy tudomást nyervén a hazánk délkeleti részén szándékolt telepítésről, életjelt adtak magukról, s több száz család szorgalmazta a magyar kormánynál a hazánkban leendő megtelepítésüket, mely ügyben a csángók egy küldöttsége is járult a király ő felsége elé, minek egyik oka a magukra hagyatottság tudatában, másik oka a megélhetés nehézségében kereshető, mert köztudomás szerint a bukovinai csángók átjárnak Romániába dolgozóra, hogy könnyebben fentartsák magukat.

Komoly megfontolást érdemel továbbá az is, hogy a Romániában levő magyarok egy önálló királyság

polgárai; s míg mi mindenkép védekezünk a hazánkból való kivándorlás és idegen hatalomnak vagy társadalmi szövetkezetnek (Schulverein) beavatkozása ellen, feltehető-e, hogy a romániai királyság egykedvűen türendi legmunkásabb polgárai ezreinek eltorzítását, miben őt a nemzetközi jog is védi; aztán lehet-e arra gondolni, hogy a Romániában lakó ott évszázadok óta megtelepedett, a háztartás, házasság, megszokottság szorosan fűző köteléki közt élő lakosság tüzhelyeit könnyedén oda hagyja, főleg tekintve azt is, hogy minden, kivált nagyobb távolra számított áttelepedés sok bontakozással, fáradsággal, költsékezéssel, és tengelyen el nem szállítható, lábom el nem hajtható vagyonnak bizonyos pusztulásával jár. Azt pedig feltételezni alig lehet, hogy akadjon oly vállalkozás, mely kész legyen az áttelepítendő házaikat, földjeit megvenni, s az áttelepedőket teljes mértékben kártalanítani, és viselni azon több száz ezer forintra mehető veszteséget, mely az átvett értékek alkalmoszerű elárúsítása folytán bizonyára fölmerülni fog akkor is, ha az idegen hatóságok nem nehezítenék a majdnem képzelhetlenül furcsa áttelepítési idegen gazdálkodást. Korántsem kicsinlem azon férfias kitűrést és lankadatlan erőfeszítést, melyet a Romániában lakó csángók és székelyek az irányukban leginkább olasz papjaik által alkalmazott eloláhsítás ellen ritka kitartással annyi időn keresztül alkalmaztak. Méltán átérzem Romániában levő véreink sytiphusi nehéz munkájának küzdelmes voltát, de ennek könyvitésére, megszüntetésére az áttelepítés erőszakolását magyar iskolák és magyar papok alkalmazását célra vezető eszközöknek nem találom. Van ugyan tudomásom arról, hogy Jerney tudós hazánkfia a 40-es években

Romániában az ősök nyomait keresvén s az ottani magyarokat eloláhosító olasz papok végzetes gazdálkodását figyelemmel kísérvén, több magyar telep lakosságát a Magyarországra leendő visszatelepedésre buzdította s több magyar telep népessége erre hajlandóságot mutatott is; de Jerneynek ez ügyben Magyarország nagy birtokosaihoz 1845. intézett panaszos fölhívása, hogy telepítsék meg itt a Romániából ide átvándorolni kész magyarságot, teljesen eredménytelen volt.

Részemről tehát lélekismeretesen, de egyuttal elfogultság nélkül számolva a viszonyokkal azt találom, hogy akkor, midőn a kormányközegek egyházi és világi nagy földbirtokosok olaszokkal, spanyolokkal, francziákkal, a német birodalom nagy részéből vett lakosokkal, ráczokkal, horvátokkal, tótokkal, oláhokkal, czimcárokkal, bolgárokkal egy századon keresztül hegyenvölgyön és sikságon tettek nagymérvű telepítéseket a hazában 7.000,000 frt fölláldozásával.

A mostani Románia területéről csángó és székely telepedők egyáltalában nem jelentkeztek a hazában való áttelepedésre, hogy pedig tudomásuk volt a nagyszerű és hosszantartó telepítési míveletről, mutatja az, miszerint Bukovinába hét községet alkotó rajokat eresztettek.

S midőn az 1848. törvényhozás székely telepítést határozott el a haza délkeleti határán, mely telepítés bevezetésének megkísérlése akkor meghiusult, utóbb pedig 1858. megjelent országfejedelmi patensban külső és belföldi telepedők hivattak meg jelentékeny kedvezmények (adómentesség 6—10 évre, katonamentesség stb.) biztosítása mellett. Magyar-, Horvát-, Tótországba, a szerb vajdaságba, sőt Erdélybe; s e patens a bukaresti consulság utján Moldva- és Oláhországokba is ki-

hirdettetett, de onnét telepedők sem Erdélyországba, sem Magyarországra nem jelentkeztek, s ámbár a telepítési ügy a magyar törvényhozás tárgyalásai közt 10 év óta napirenden van, a romániai magyarság részéről eddigelé az áttelepedésre vonatkozólag életjel nem adatott, sőt a „Nemzet“ 1882. évi december 5. (96.) száma szerint: A székely munkásoknak és cselédeknek a magyarországi megyékben munkára alkalmazását lehetővé teendő, a kormány az illető vasut-igazgatóságoknál, a székely földről munka keresés céljából utazó egyének részére oly rendkívüli szállítási díjakat eszközölt ki, hogy az utazás elenyésző csekély összegbe kerül, s mégis a székely munkás ennek daczára sem keresi föl az alföldi megyéket, hanem inkább Romániában kinlódik. Így ez évben összesen csak három székely munkás vette igénybe a kedvezményezett szállítási díjat, a mi igen jellemző adat. Azon meggyőződésben vagyok tehát, hogy a Romániában levő magyarságot korántsem tekinthetjük oly munkaerő készletnek, melylyel hazánk megtelepítésére bizton és könnyedén rendelkezhetnénk. Ez azonban nem zárja ki azt, hogy alkalmilag visszatelepítési kísérlet tétessék. S ennek sikere is lehet ha a bukovinai magyarok a hazába visszatelepítetvén, az által a Romániában levő s veszélyezett nemzetiségére féltékeny magyarság a visszatelepedés útját megtörve látván, önszántukból elhatároznák magukat a visszatelepedésre.

14. §.

A Bukovinában létező következő magyar községek, ugymint:

Istensegits, Istenfogadj, Hadikfalva, Andrásfalva,

Boldogfalva, Józseffalva és Magyarfalva községekben lakó magyarokról azt állítja Gegő, hogy azok moldvaországi magyarok rajai, kikhez székely szökevények is csatlakoztak, s hogy e községek Mária Terézia királynő uralkodása végén és II. József császár uralkodása elején telepítettek pár évi adómentesség és a kormánytól ingyen kapott gazdasági eszközök, állatok és szerek kedvezményével.

Ezen magyarok száma 8000 főre tehető, megélhetési szempontból kénytelenek Romániában is munkát keresni, s arra, hogy vagyoniilag gyarapodjanak s nemzetiségüket föntartsák, kilátás nincs, s ezért többen közülük a kormányelnökhöz intézett föliratban és hírlapi és társadalmi uton is szorgalmazták visszatelepítetésüket, ide járul, hogy az Osztrák-Magyar monarchiának levén, lakosai mostani helyükről kimozdításuk nem jár leküzdhetlen nemzetközi akadályokkal, mire nézve igen kívánatos, hogy ezen szorgalmas és munkás magyar nép a nemzetiségi elpusztulástól megóvattassék és kívánságához képest a hazába visszatelepíttessék, további tárgyalások fogván döntení a fölött, nem volna-e legczélszerűbb őket a szomszéd Erdélyben megszállítani. Két község Magyarfalva és Boldogfalva állítólag elpusztult. A legelesettebb két község Fogadjisten és Józseffalva, amabban a magyar lakosok száma 200 fő, alig van köztük oly gazda, kinek egy hold földje van, emebben a lakosság száma 761 fő, négy gazdának van 20—20 hold földje, hatnak 1—2 hold, a többinek nincs egyebe egy-egy gunyhónál.

15. §.

A fönnebb előadottakban megvilágítani kívántam

egyrésről a hazából való kivándorlást, annak okait, lehető ellenszereit, továbbá a romániai magyarok visszatelepítési viszonyait és a bukovinai magyarok helyzetét; s midőn komoly megfontolás után menten minden elfogultságtól úgy látom, hogy a hazából való kivándorlást egyszerüen decretálni nem lehet, el kell fogadnom az adott helyzetet, s csak lehető után törekedve helyeselni azt, mit szakavatott férfiak, nemzetgazdák és hazafiak a viszonyok gondos tanulmányozása folytán javasoltak, s melyekről fönnebb az országos gazd. egyesület felterjesztése, a székely miv. és közgazd. egyesület és a belügyminiszteri utóbbi enquete tárgyalásai alapján részletesen szólottam.

---

### III. FEJEZET.

## Honnét vegyük a telepítvényeseket és a telepítésre szükséges földet.

#### 1. §.

Arra nézve, hogy a telepedőket honnét szerezzük, figyelemre kell méltatni azon eszmeáramlatot, mely mérvadó körökben az utóbbi 200 év alatt irányadó volt.

#### 2. §.

Hogy gróf Kollonics Leopold a XVII. század végén a külföldi német elemnek akarta az oroszlánrészt juttatni a telepítéseknel; a békétlenkedő magyar elem tömörségének meglazítása végett, ezt a második részben megemlítettem, valamint azt is, hogy 1690. kezdve a kormányközegek 100 évig leginkább németekkel eszközölték a gyarmatosítást minden irányban Magyarországon; mely példát egyes magyar nagy földbirtokosok is követték hazai terjedelmes birtokaikon, ellenben már a XVIII. század elején a nagymérvű békésmegei és kunsági telepítés leginkább hazai elemekkel eszközöltetett, valamint hogy a mult század közepén Csanád, Arad, Bács, Veszprém, Tolna, Baranya és Pest-Pilis-Solt megyékben jelentékeny megszállítás hazai magyar- és tótajku lakosokkal foganatosítatott; ez utóbbi kevesebb költséggel és csekélyebb kedvezményekkel, semmint a külföldiekkel való gyarmatosítás.

3. §.

Theschedik Sámuel a hazai mezőipar emelése körül nagyon érdemesült szarvasi evangélikus lelkész 1784. kiadott „Der Landmann in Ungarn“ című könyvében (178—181. ll.) határozottan oda nyilatkozott, hogy a hazai elpusztult községek és nagy puszták hazai lakosokkal szállíttassanak meg; ezen író, ki Békés megyében lakván, alapos tudomással bírt az akkori kormányközégek és egyes birtokosok által foganatosított telepítések sikeréről és folyamáról, ugyanakkor, midőn II. József császár biztosait Németországba küldötte nagyszámu német gyarmatosok toborzására; aminthogy mintegy 40,000 főnyi németek az időtájban Magyarországra jöttek is. Theschedik Sámuel mégis a hazai lakosság vidékenkinti fölöslegét kívánta telepítésre alkalmazni.

Mert azon 2319 német telepedő, kiket Mária Terézia királynő Temesvár vidékére szállított, egyenkint 202 forintjába kerülvén az államnak, Theschedik Sámuel a hazai elemekkel való népesítést sokkal jutányosabban eszközölhetőnek hitte, miért is czélszerűbbnek tartotta, hogy idegenek fölött hazai települők kedvezményeztessenek.

4. §.

II. József császár uralkodása végétől 1830-ig a külföldi bevándorlók száma tetemesen megcsökkent, de azért a telepítés szüksége országszerte elismertetett, s e tekintetben Berzsenyi Dániel 1833. adott leghatározottabb kifejezést a gyarmatosítás szükségessége iránt, s ámbár nem ellenezte azt, hogy külföldi bevándorlók

is letelepedhessenek a hazában, de nagyon hangsúlyozta azt, hogy főbb tekintet és figyelem a hazabeli lakosságra fordítassék, azaz inkább hazai elemekkel gyarmatosítsunk.

Szavai ezek: „Kétségkívül még sokkal jobb győzsere lenne a dolognak az, ha időről-időre azon népek közül mindazokat, kiknek otthon illendő élelmük nincs, magyarok közé szállítanók. Így aztán mind az otthon maradók, mind a hozzánk szállók könnyebben élhetnének, jobban szaporodnának, és derekabb emberek lennének; meg jótéteményre méltóbbak is azon népek, melyek már annyi száz év alatt hazánknak szolgáltak, mintsem a külföldiek, s egyébiránt is azt hiszem, hogy az ily néposzlatás nem csak a néperőnek czélosb használatát eszközölné, de így egyszersmind a szorgalom és jólét terjesztése által, népünket könnyen elegendőre szaporítaná.“

Erdélyi János „Nemzeti iparunk“ című derek munkájában gondosan tanulmányozván Magyarországi mezőipari és népességi állapotát, az elengedhetetlennek talált népesítést mindenekelőtt hazai elemekkel ajánlja foganatosítandónak olyképen, hogy a telepítvényeseket az alföldi népesebb községek, második sorban pedig a kevésbé termékeny talaju felvidék népessége szolgáltassa; német gyarmatosok behívását csak azon esetben tanácsolván, ha a fennebbi két forrás elegendő népesítő anyagot nem szolgáltatna.\*)

\*) Kautz Gyula szerint: (l. a Nemzetgazdasági szemle 1877. I. évfolyam.) Hazai írónk egész sorában 1790-től a legújabb korig határozottan tulsúlyban van azon nézet, hogy a telepítés égető szükség, de a telepítés lényegileg belső, saját erőinkre támaszkodó legyen, s hogy csak két kiválóbb szakférfi, ugymint Erdélyi a 48-as idők előtt, és Horn Ede a 48-as korszakon innen követel be telepítést külföldről.

S ha számba vesszük az 1840-től 1866-ig észlelt kincstári telepítéseket is, köztudomásra jutott megszállítási eszmeáramlatot, jelesül a 40-es évek folyamában a magy. kir. kincstár által dohánykertészségek czimén 76,000 holdnyi területen majdnem kizárólag hazai lakossággal létre hozott nagymérvű s végeredményében sikerült telepítést, továbbá ha számba vesszük azon fölháborodást, mely országszerte nyilatkozott az erdélyi fundus regiusra 1845-ben hozott külföldi megszállók miatt, ha számba vesszük a nehéz 50-es években napiranden volt hirlapi élénk vitákat, melyek a külföldi bevándorlást komolyan, mereven ellenezték s kimondták, hogy a hazai lakosság korántsem mondott le számszeres szaporodásáról, s elegendőnek hiszi a hazai vidékenként sűrűbb lakosság által bocsátható rajokat a szükséges telepítés foganatosítására; ha számba vesszük az 1848-iki országgyűlés megállapodását a haza délkeleti részeiben szándékolt nagymérvű magyar telepítésre nézve\*), ha számba vesszük az 1858. eszközzendő

---

Ezen állításra meg kell jegyezmem, hogy Kautz Gyula tartalmas értekezésében megfeledkczett Theschedik Sámuelről, ki 1790 előtt már a hazai elemekkel való telepítést ajánlá (I. III. fejez. 3. §.). Elmulasztotta továbbá szerző fölemlíteni Berzsényi Dánielt, ki mint nagy földbirtokos és bölcselő gyakorlati gazda 1833-ban tüzetesen irt a telepítési ügyről (I. Berzsényi Dániel összes művei 1864. II. kötet 203—239. ll.). Végül szerző föltreérteni látszik Erdélyi Jánost, kinek telepítési irányát fennebb vázoltam.

\*) Az 1848. évi országgyűlésen Kossuth Lajos pénzügyminiszter terjesztette be a kincstári javakon eszközzendő magyar telepítésekről szóló törvényjavaslatot, melynek bevezetése az ország aldunai és tiszai részében létező magyar lakosság erősbitésének szükségével, — a gyakori lázadások és nemzetiségi irtó háboruk fékentartásával indokolja, — négy szakaszának vázlata ez:

I. A telepítés a Bács-Bodrogh, Torontál és Krassó megyékbeli kincstári jószágokon eszközzendő; — a tárgyalás folytán utóbb Temes megye is oda csatoltatott.

II. Különös tekintet legyen a székelyekre.

III. Minden megszálló családnak annyi föld adassék, mennyinek szor-

telepítés iránt kibocsátott császári patens teljes eredménytelenségét s 8 évvel későbbben a bécsi hadi kormány által a dunai öblözetekben hazai elemekkel történt gyarmatosítást; azóta pedig a hirlapi irodalom terén s a gazdasági egyesületek, s a magyar tud. akadémia kebelében a telepítésről folyt tanácskozások, pillanatig sem lehetünk kétségben az iránt, hogy a vezéreszme a telepítési ügyben határozottan az, miszerint a telepítés vidékenkint igen szükséges; s hogy ez az utóbbi 160 évben hazai elemekkel tett szerencsés és sikeres tapasztalatok alapján, ide értve a hazán kívüli csángókat és székelyeket, eszközöltessék; csak kivételesen adathatván hely külföldi oly bevándorlóknak, kik iparosok, gyárosok, kézművesek, illetőleg vizszabályozási ismeretekkel és tapasztalokkal bírván, anyagi és értelmi erőt is hoznának magukkal.

Nem hagyhatom még érintetlenül az 1882. évi június hó 7. és 8. napjain az Oroszországból menekült zsidók hazánkba lehető özönlését ellenző szathmármegyei fölirat országgyűlési tárgyalásakor fölmerült né-

galmas megmivéléséből élelmét és önállását biztosíthatja; — a telepítés kapcsolatos tömegekben eszközöltessék.

IV. A megszállóknak hat évi adómentesség biztosíttatik, a kevésbé vagyonosoknak mérsékelt segedelmezés nyujtatik, s a megszállandó föld oly méltányos feltételek alatt adassék, miszerint a birtok tulajdoni jogának megszerzése a telepedőknek biztosítva és könnyítve legyen.

A telepekhez imaházakról, lelkészek és néptanítók ellátásáról közállami költségen lesz gondoskodva.

A kordonszerű telepítést helyiratilag olyképen akarta az 1848. pénz-ügyminiszter eszközteni, hogy Moldova tájáról Krassónak a Duna szélén N.-Becserek felé vonulva a Tiszáig kordon vonattassék.

Köztudomás szerint a törvényjavaslat az országgyűlés mindkét házában lényegére nézve elfogadtatott, de a telepítést a közbejött háboru megakadályozta, azóta pedig, nevezetesen 1855. január 1-je óta az állami vaspálya (francia) társaság birtokába szállottak: Moldova, Szászka, Oravicza, Dognácska, Resicza és Boksán kincstári jószágok, összesen: 109,312 hold.

zeteket, melyek szintén azt tartják, hogy a magyar hazai elem vidékenkinti fölöslege elégséges a belföldi telepítésekre, melyek most már parancsolólag szükségesek azért, mert míg az ország több felföldi megyéiből a kivándorlás az észak-amerikai Egyesült-Államokba megdöbbentő mérvben öregbedik, s a székely földről is szivárog ki a népesség Romániába, a bukovinai csángók pedig pusztulóban vannak, holott a kincstári pusztai földbirtok tetemes része törvényhozásilag eladóvá tétetvén, a legkedvezőbb alkalom, mely soha többé visszatérni nem fog most van arra, hogy a hazából való kivándorlást megakadályozzuk, csángó véreinket megmentsük, kapcsolatosan az árvizek által károsított posványos földek kiszáritásával, megemlítvén azon imminens jelentőséget is, melylyel az új telepítés a haza délkeleti részeiben a soha szem elől nem téveszthető magyar állami eszmére van; s továbbá, hogy a hazai felföld s alföld vidékenkinti népfölöslegének a csekély és gyér népességü, s az elposványosítástól a közegészség és közvagyonosodás megmérhetlen hasznára visszahódítandó területekre való áthomlítása által a vidékenkint aggasztó mérvben növekedő gazdasági proletariatus veszélyei elháríttassanak.

5. §.

Helyzetünk és viszonyainkhoz képest a legkiválóbb szakférfiak, névszerint:

Theschedik Sámuel, Berzsényi Dániel, Erdélyi János, Hideghéty Antal, idősb Darányi Ignác, Korizmic László, Kerkapolyi Károly, Keleti Károly, Lónyay Menyhért, Galgóczy Károly, Kautz Gyula, Szathmáry Károly s többek egyértelmű nyilatkozataik szerint a

hazai elemekkel való népesítést indokolván, az a kérdés, honnét vegyük a telepítvényeseket?

Mínthogy állami földbirtok betelepítéséről is van szó, a Bukovinában levő magyarok fő figyelmet érdemelnek azért is, mert otthonukban kellő megélhetésük és gyarapodásuk biztosítva nincs, most is a szomszéd Moldvába özönlenek keresetért, s mert kétséget nem szenved az, hogy a hét községből álló magyar oázisnak, melyből állítólag már kettő elpusztult (Boldogfalva és Magyarfalva), kettőben pedig (Fogadjisten és Józseffalva) a lakosságnak csekély értékű faházain kívül semmi földje, illetőleg gazdánkint alig egy hold földje van, nemzetiségét a bizonyos megsemmisülés veszélye fenyegeti. Mivel pedig több száz bukovinai magyar család a hazai kormányhoz visszatelepítésért folyamodott, s ez ügyben küldöttség is fordult meg Budapesten, ezen önszántukból haza kívánkozó véreink ideszállítása nemcsak mint telepítési mívelet tekinthető, hanem a nemzeti önfentartás érzetéből folyó becsületi kötelesség, melyet áldozatok árán is teljesíteni kell. A magyar kormány nagyobb nehézség nélkül kieszközölheti a bukovinai magyaroknak a lajtántuli kötelék alóli feloldozását és mindenekelőtt megállapítván, hogy a hazai nagy síkságon a nagy távolság miatt tetemes költségekkel, vagy a sokkal közelebb fekvő helyiratilag és domborzatilag megfelelőbb Erdélyben telepítessenek-e le kevesebb költséggel; a leendő megállapodáshoz képest a visszaillesztés haladék nélkül fogyanatosítandó lenne.

Tekintetbe véve, hogy a bukovinai magyarok nagy része vagyoniilag elesett, másrésről pedig a megbontakozás, átköltözés és itthon leendő felszerelkedés igen költséges, állami segélylyel az áttelepítést kérelmező

szegény sorsuak legalább oly mérvben lennének gyámolítandók, mint a hogy gyámolítatott a bécsi kormány által 1851-ben a Morvából és Csehországból Kassa vidékére jött, onnét pedig Arad megyébe a peregi kincstári pusztára szállított 189 morva és cseh család, melyek mindegyike 330 frt kölcsönt kapott és a majorságosan kezelt peregi kincstári földterület nekik kiosztatott. Esetleg ott, hol a megszállítás közelében állami erdők vannak, épület és szerfa is hitelbe adható lenne nekik. Magától értetik azonban, hogy fekvőségeik elárúsításánál a bukovinai magyarok hatóságilag ugyan gyámolítandók, de az elárúsítást maguk eszközöljék. Mit annál könnyebben tehetnek, mert földjük, kevés épületeik pedig leginkább fából vannak. Ajánlatom természetesen nem zárja ki azon lehetőséget, hogy társadalmi uton a megbontakozás és beszállás könnyítése is megkíséreltessék.

6. §.

Mint a második rész 41. §-ában elmondottam a m. kir. pénzügyminiszter a megtelepítésre szánt kincstári földön első sorban a már kincstári földön volt azon telepítvényeseket rendelte elhelyezni, kik árvizek folytán szorultak ki telepeikből, azontul azok helyezettnek el állami birtokon, kik az 1873. XXII. törvény 6. §-a szerint erre jogosítvák, és csak azután következnének egyéb megtelepedni kívánó ajánlkozók.

Ezen beosztás ép oly igazságos, mint méltányos.

7. §.

A 6. §. keretén kívül eső megtelepedni kívánók közti sorozatot illetőleg osztályozást bizonyos tekinte-

tek szintén indokolják. Fő figyelem lenne fordítandó azon vidékek lakosságára, mely munka- és keresethiány miatt vándorol ki a hazából, kikről vélelmezhető, hogy azok nagy része aligha térend vissza, ezek után következének azok, kik a hazából évről-évre keresetre a szomszéd országokba kivonulnak, de kik legnagyobb részt ismét haza térnek. A végleg kivándorlók a hazai népességet tetteleg apasztják s a nemzeti tőkét tetemesen csökkentik; ellenben az ideiglenesen kiköltözők a nemzeti munkaerőt csorbitják; végül azok következének, kik a hazából ugyan nem vándorolnak ki, hanem szűkebb vidékükön kellő elfoglaltatást nem találván, távol vidéken kénytelenek munkát keresni. A járás-kelelssel sok munkaerő fecséreltetik el, mi az önfentartást tetemesen nehezíti, s rájuk nézve a gyarapodás lehetősége épen elesik, minek következése a földbirtok aggasztó elaprózása, a pauperismus és proletariatus növekedése. A beteges állapot mivoltához képest kell az orvoslást eszközölni s lehetőségig megtelepítéssel hon marasztani a véglegesen kivándorolni készülöket, egyuttal a felvidéken foganatosítván az orsz. gazd. egyesület és a székely mivelődési és közgazd. egyesület által ajánlott helyi talajjavításokat és könnyítéseket, mig ha nem is rögtön, de közel jövőben áldásos hatásuk lesznek a kivándorlás korlátozására, az ideiglenes munkakeresetre kiszivárgó székelyföldiek pedig a keleti irány helyett a haza nyugati és délkeleti részeibe lennének irányzandók megfelelő erdős, hegyes hazai vidékekre, jelesül: magában Erdélyben a görgényi, fogarasi, és az Aranyosszékkal határos állami birtokokra, illetöleg a Maros mentében Arad, Temes és Krassó megyékben, hol a kincstárnak jövedelmét a nagy terje-

delmű erdők szolgáltatnák, de köztudomás szerint ezen roppant mérvű erdőségek ma még kellően ki nem használhatók azért, mert a könnyen hozzáférhetett erdő állabok már kihasználvák, s így most már a távolabb fekvő, erdei alkalmas utakkal nem biró területek jönnének letarolás alá, már pedig éppen Arad és Temes megyékben a lakosság száma 1870-hez képest az 1880. népszámlálás szerint 33,582 fővel csökkent, és megdöbbentő arányban megapadt az igás állatok, tehát a szállító munkaerő mennyisége is; ehhez járul, hogy éppen a mondott vidék lakossága azon hitfelekezethez tartozik, mely a hazában legtöbb ünnep- és heverő napokkal bir.

Ezek azon okok, melyek miatt a kincstár tömérdek erdeinek az okszerű erdőgazdaság szerinti kiaknázását nem érvényesítheti, a kényszerhelyzetnek tehát súlyos kárát vallja a különben biztos jövedelem tetemes részének elmaradása miatt.

E vidéken a székely telepítésnek legjobb helye lenne.

#### 8. §.

Utalva az I. fejezetben foglalt népességi adatokra, mielőtt a hazai legnagyobb viszonylagos népességű megyék (u. m. Győr, Sopron, Pozsony, Vas, Zala stb.) rajaihoz fordulnánk, szükségesnek látom a telepíteni kívánó állam és magán földbirtokosok figyelmét a Tisza, Kőrös és Maros közti megyék lakosságára irányozni; e vidéken a föld elaprózása aggályosan növekedik, és szertelen nagy a kisbirtokos telkes gazdák, valamint a legelői illetéket nyert volt házas zsellérek és az éppen semmivel sem biró házatlan zsellérek közti aránytalan-

ság, mely helyzetnek szükségképeni következése a bizonyos pauperismus, melyet ez idő szerint ugyan némileg féken tart azon nagy munkakereset, melyet a Tisza és Körös áradásai ellen folyamatban levő védgátak emelése nyújt, mely munkálat az utóbbi két évben 5.000,000 frtnál többet hozott azon vidéken forgalomba; de ezen gazdag forrás innen-tova kiapad.

Ide járul, hogy a mondott vidékek lakossága erőteljes munkás nép, mely tud a dohánytermeléshez és a vízszabályozási téren saját tüzhelyei védelmére tett erőfeszítésével érdemelte ki az „egri“ nevet, e vidék szolgáltatná a legéletrevalóbb rajokat oly területekre, melyeken vízkárok ellen védekezni kell, s a hol a dohánytermesztésre kilátás lehet.

#### 9. §.

A fennebb elmondottakban különösebben a pénzügyminiszterium kezelése alatt álló s törvényhozásilag eladásra engedélyezett földek megszállításával foglalkoztam; szükségesnek látom azonban még részletesebben szigorlás alá venni a pénzügyminiszter kezelése alatti mezőgazdasági földeket, melyek mennyisége 635,731 hold (ide nem számítva a telepítvényes községekkel már megültetett 76,046 holdat, továbbá a dunai réti öblözetekben telepítésre felhasznált területet;) — ezen 635,731 holdból a törvényhozás 282,968 hold fokozatos eladását engedélyezte, kétségen kívül igen jelentékeny tétel, tekintve, hogy e birtokok legnagyobb része oly vidéken fekszik, hol az állami eszme szigorú követelésekkel lép föl, és a hazai elemmel való telepítést követeli. Az említett 282,968 holdnyi terület, mint egyik kiválóbb szaktudósunk megjegyzi,  $\frac{1}{4}$  millió főnyi tele-

pítványeseknek megszállítására szolgálhat; ha pedig Kerkapoly Károly javaslata szerint az összes kincstári mezőgazdasági javak eladását a törvényhozás elvileg kimondaná, 635,731 hold föld fogván fokozatosan eladatni, a telepítésnek tehát igen nagy tere lenne.

Azonban foglalkozzunk kissé behatóbban a terület kérdésével:

a) a magyar kormány azon jóindulatu bölcs nézetből, hogy a hazai lakosság anyagi gyarapodását mindenképen előmozdítsa, az utóbbi évtizedben létrehozott urbéri rendezések alkalmával a kir. kincstárnak jutott közlegelői, továbbá cserjés és parlag földeket az illető községeknek adta el, miáltal ezek lakossága a kerekhatár birtokában megmaradván, gyarapodásának tényezői határozottan szaporodtak; így történt ez N.-Lakon, Sajtényban, Pécskán, Mikalakán, Uj-Szt.-Annán, Glogovácson, Szabadhelyen, Ménesen stb.; a mezőgazdasági állambirtok tehát jövőben nem igen fog szaporodni:

b) bizonyos vidéken p. u. Arad, Csanád és Békés megyékben a telepítványes községek sűrűen vannak, minélfogva ezek megélhetéséről gondoskodni kell, s az ezek szomszédságában levő most nagy bérletek gyanánt kezelt földek annál kevésbé fordíthatók új telepítésre, mert e nagy bérletek, p. u. Csanád, Arad és Békés megyékben 1 1/2 millió frt értékű kincstári épületekkel látvák el, s valóságos gazdasági kulturai telepek, melyek a kincstárnak magas haszonbért jövedelmeznek, a meglevő telepítványes községek lakosságának pedig keresetet és okulást szolgáltatnak, de itt a további telepítést a politikai imperium és dominium sem kívánja; e czímen tehát mintegy 50,000 hold levonandó;

c) kevesbíti az eladandó területet a n.-kikindai kerület községeinek 1882-ben törvény alapján eladott 123,000 hold is; de le kell vonni még az utóbbi években már eladott mintegy 60,482 hold földet; és levonásba esnek a regálékkal járó földterületek, s más kisebb-nagyobb fekvőségek, melyek telepítési czélokra nem valók, milyenek különösebben a vizöntéses, illetőleg urbéri rendezés alatt álló földek.

Kitetszik tehát, hogy a törvényhozásilag eladatni engedélyezett azon állami mezőgazdasági birtokok területe, mely telepítésre alkalmas volna nem épen nagy; ugyanis az 1881—1882—1883. évi állami költségvetéshez csatolt pénzügyminiszteri előterjesztések szerint lapályos fekvésű, tehát lehető vizveszélynek kitett földterületek telepítésre alkalmasak nem lévén a dunai réti öblözeteken kívül Torontál megyében hat tagban 12,816 hold földet mint ilyet jelöl meg; ellenben telepítésre alkalmas föld gyanánt, hozzá értve Kövegy község nagyítását, mintegy 35,000 hold mutattatik ki.

Kétségen kívül e terület az ország délkeleti részeiben jelentékeny ugyan, de távolról sem elégitheti ki azon igényeket, melyek a Maros, Tisza és Duna közti területen a népesítéshez szükségképen kötvék, ugy a munkaerő szaporítás, valamint az állami eszme érdekében is, mert a dunai öblözetekből már áttelepített lakosság, valamint a Maros, Tisza és Duna közti megyék túlnépes községeiből telepedésre jelentkezett megszállók az ez idő szerint rendelkezésre álló föld mennyiség nagyobb részét igénybe veszik.

A kettős cél tehát sürgösen követeli, hogy az eladásra engedélyezett lapályos fekvésű, koronkint vizöntéses állami földek áldozatok árán is vízmentesekké

tétessenek és alkalmas telepedőkkel megszállíttassanak. E nagy horderejü mivelet pénzügyi tekintetben is jutalmazó lesz, mert a kiszáritandó földek azontuli jövedelme bőven fogja fedezni az eddigi csekély haszonbért s a kiszáritási költségeket; a posványok eltünése fokozni fogja a közegészséget, emelni fogja a hazai termelést, s életerős telepedőkkel megültetve dicső zárköve lesz a honfoglalás nagy munkájának.

Az utóbbi  $1\frac{1}{2}$  évtized alatt 700.000,000 frtot meghaladó összeget ruházott az állam hasznos befektetésekbe, azon 3—4.000,000 frt tehát, mely a torontál-megyei vizöntéses és a dunai rétiöblözetekbeni földek kiszáritására szükséges lesz indokoltsági tekintetben a magasabb politikai nézeteket is számba véve, nem áll az eddig tett beruházások mögött.

A kiszáritást igénylő kincstári földeknek árvizektől leendő mentesítése, s a belvizek szabályozása kétségen kívül sok körültekintéssel és költséggel jár; de e tekintetben a m. kir. pénzügyminiszterium helyes kísérleteket tett, így p. u. az Aradmegyében fekvő harkályligeti vizöntéses kincstár mező- és erdőgazdasági területtel lépett régebben már társaságba a szomszéd birtokosokkal, a kiszáritási mivelet befejező félben van, és hasonló alapon van folyamatban a VI. és VII. dunai réti öblözetben nagy erővel most a töltés építés. E vizszerkezet 38,000 holdnyi területet foglal magában, melyből a kir. kincstár 20,000 hold erejéig van érdekelve; a vizszerkezetbeli érdekeltek az első hazai takarékpénztárból vizszabályozási és védtöltésépítési célra 1.200,000 frtnyi kölcsönt vettek fel, s a szabályozás oly mérvekben folyik, hogy kilátás van arra, miszerint a nagy terület kiszáritása 1883. őszig be lesz fejezve,

miáltal több ezer család lenne megtelepíthető, s ha a még ki nem száritott dunai öblözetek is a VI. és VII. öblözetek példájára ármentesítenének, az új telepedők a szabályozási munkáknál kiadó keresetet találván, biztosabban és könnyebben gyarapodnának s a kiszárítandó területen a további telepítésnek tért nyitnának, s egyszersmind a települők a kezeikre szállott földekre eső szabályozási költséget a kiszárításra fölvett kölcsön feltételei szerint erőlködés nélkül is viselhetnék; továbbá a II. dunai réti öblözetben 7000 kat. hold területtel igen szerencsés eredmény éretett el aként, hogy a hadügyi kormány által ide telepített Rudolfsgnade község lakossága önerejéből építette fel, megvédte és fenntartotta töltéseit. A két eljárás bátorít arra, hogy a kevésbé vizkáros torontálmegyei kincstári földek a rudolfsgnadei telepítvényesek sikeres eljárása szerint eszközöltessék; a többi dunai réti öblözetek árvizmentesítése pedig a VI. és VII. réti öblözet példájára fogantosságtartásosítassék; mert azon módzatok, hogy Kerkapolyi Károly javaslata szerint megfelelő pénzerővel rendelkező vállalat vegye meg és szárítsa ki az árvizes földeket, és azontul adja el a kiszárított területet, egyáltalában elfogadhatónak nem találom; mert a kiszárítandó, s majdan 4—5000 családot, tehát 20—25,000 embert telepedőkül elfogni képes terület rendeltetése egészen más, semmint hogy a potomáron szerezni s tulságos áron eladni kívánó nyereszkes vállalkozás zsákmányává legyen. — A Langrand Dumonceau-féle belga társaság földvételi és földelaprózási szereplése hazánkban még élénk emlékezetben van, többek között az egyetemes kötelezettséggel létrehozott Kis-Léta példája óva int az ily vállalatok alkalmazásától.

Adja Isten, hogy a honfoglalás közelgő ezer éves évfordulója kiszárítva és betelepítve találja a haza e területét, őrszemeül a haza határának, melyen az állami eszme követelése ránk nézve a bibliai memento, mene, thekel, upharsin.

Ne siketeljük el a végzetes intelmet, sőt áldozatok árán is foganatosítsuk azt. Oly áldozat ez, melynek füstje a magasba száll!

10. §.

Ha már most tekintetbe vesszük az új telepek által kielégítendő igényeket, nevezetesen a kivándorlás korlátozását az által, hogy a kereset nélküli felvidéki lakosságot áttelepítéssel honmaraszszuk, a bukovinai pusztuló magyarságot betelepítsük, a székelyföldi kivándorlást benn e hazában nyujtandó érdemelhetéssel paralysáljuk, s a sűrűbb lakosságú népesség kereset nélküli részének helyzetén javítsunk, a népesítési terület nagyobbítására kell gondolnunk, s ennek lehetősége megvan; ugyanis a közoktatási miniszterium kezelése alatt is nagyterjedelmű közczélu földterületek találhatnának, és pedig Csanád, Temes, Torontál és Krassó megyékben fekvő közalapítványi, összesen 64,000 holdnyi mező- és erdőgazdasági területéből 12,000 hold, természetesen a legfőbb kegyur királyi jóváhagyásának kinyerése mellett lenne telepítésre fordítható. Azt hiszem, egy kis etnographiai széttekintés megadja a kellő indokolást.

A vallás- és tanulmányalapítványi jóságok mennyisége az utóbbi 15 év alatt tetemesen szaporodott vásárlás útján, s azt hiszem, hogy lényeges különbséget az alapítványi pénztárra nem tenne oly értékcsere, mely

abban állana, hogy a telepítésre fordított földterület tőkepénz egyenértékével rendelkeznék az illetékes miniszterium. Végül a földmívelési miniszterium ellátása alatt levő több millió holdnyi erdőterület is figyelembe veendő, mely nem feltétlen erdőtalajon fekszik, melyen tehát irtással az eke uralmának kellene tért nyitni. Tudomásom szerint az összes kincst. erdőknek hozzávetőleg 4<sup>o</sup>/<sub>o</sub>-át, tehát közel 100,000 holdat lehetne fokozatos irtással telepítésre előkészíteni, és ezen területen 40—50 ezer embert megszállítani. Nem látom szükségét annak, hogy tüzetesen szembe szálljak azon féltékenységgel, melylyel némelyek a közalapítványi mezőgazdasági jószágok és az állami erdők irtásra alkalmas részének mostani mivoltában leendő megtartása iránt viseltethetnek; mert nagy horderejű országos célokról lévén szó, jelesül a nemzeti tőkét apasztó kivándorlás megakadályozásáról, kereset nélküli polgártársainknak becsületes érdemelhetéssel való ellátásáról, pusztulóban levő véreink visszatelepítéséről, és a magyar állami eszme elutasíthatlan követeléseinek kielégítéséről, ezen adott helyzetben nagyot kell akarnunk, s megfelelő eszközökkel élnünk; minthogy pedig a nagy föladat megoldására első sorban az állam van hivatva, mint mely a kellő eszközökkel rendelkezik, az önfenntartás kötelessége sürgeti, hogy idejekorán fogjunk a nagy munkához.

*Salus reipublicae suprema lex esto.*

#### IV. FEJEZET.

### A telepítéssel járó pénzügyi mozzanatok.

#### I. §.

A telepítő állam, vagy telepítő magánbirtokos földjét a telepedőnek el és átadván, igen természetesen azon van, hogy az adottakért egyenértéket nyerjen; mely egyenérték korántsem a kizárólagos pénzértékre szorítkozik, az állam p. u. midőn telepít nemcsak pusztáérték cserét eszközöl, hanem magasabb tekinteteket is tart szeméi előtt, minők: a keresetnélküli honpolgároknak érdemelhetési tért nyitni, a kivándorlást lehetőleg korlátozni, a haza határain kívül pusztulásnak kitett véreinknek a nemzet kebelébe visszavezetése által a nemzet erejét gyarapítani; ugy a magántelepítő földbirtokos is kétségen kívül az eladott földárának begaromadolása mellett escomptirozza azon előnyöket, melyek népes községek keletkezése által az ő vidékére nézve jövőben elmaradhatlanok, mert bizonyára ma is elvitázhatlan azon igazság, melyet e század elején korszakot alkotott nagyhirű gazda és író Thaer ugy fejezett ki: hogy nem von le a bölcselő gazda érdeméből, ha az a birtokának egy része eladásából merit erőt, a megmaradt birtok okszerű kezelésére; s mely igazságot a szó kimondó Pete Ferencz akként fejezte ki:

„Markold csak keveset, hogy azt jól megszorítsd;

Ne a földet, a munkát szaporítsd.“

Hogy tehát e czélok minden irányban elértessenek, szükségképen gondoskodni kell arról, miszerint a telepítvényes helyzete a sikerülés biztosítékait birja; e biztosítékokat képezik az állam által nyújtott s az I. fejezetben részletezett kedvezmények, különösebben az örökvételi ár törlesztésének lehető könnyítése, minden esetre pedig oly közvetítés, mely lehetővé tegye azt, hogy a hosszabb időre annuitások lejárása előtt is kiélegíthesse magát.

2. §.

A m. kir. pénzügyministerium kezelése alatt levő kincstári birtokokon már létező telepítvényes községek földjeire nézve az 1873. XXII. törvény úgy intézkedik, hogy a telepítvényesek a beltelket és a külállományt, ha az utóbbi 4 kat. holdnál nagyobb is egészen megvehetik, feltéve, hogy kellő biztosítékot nyújtani képesek, megengedi a törvény (13. §.) hogy a vevő kincstári telepítvényesek számára a pénzügyminister az örökvételi ár erejéig egy vagy több intézetnél kölcsönt eszközöljön 22, illetőleg 34 évi; 8, esetleg 7<sup>0</sup>/<sub>0</sub>-kos törlesztéssel, továbbá a kölcsönért sem az intézetek, sem a telepítvényes irányában állami jóállás nem kötelezhető, az intézeteknek azonban azaz előny biztosítatik, hogy a lejárt, de le nem fizetett évi járadékok azok 6<sup>0</sup>/<sub>0</sub>-kos késedelmi kamatai, s a mulasztás által okozott költségek az adóhátralék beszedésére hozott 1868. XXI. törvény-cikk határozatai szerint közigazgatási uton fognak behajtatni.

Ha a telepítvényes egymásután három fizetési hátridőt elmulaszt: az intézet a hátralékban levő járadékokon felül a tőketartozás hátralevő részét is követelheti és előleges per nélkül végrehajtási árverés útján szerezhethet magának kielégítést.

A felek beleegyezésének esetében, a magánbirtokon létező telepítvények megváltására, illetőleg megvételére szükséges pénz a fennebbi föltételek mellett, szintén a pénzügyminister közvetítésével szerezhető meg.

### 3. §.

A fennebb idézett törvényekből s az ezek alapján 49 kincstári községgel kötött örökadásvételi szerződésekből, valamint a pénzügyministerium által legközelebb tett új illetőleg át-telepítéseknél követett eljárásból kitűnik, hogy a földvevő telepítvényeseknek a megvett föld egész árát hitelezte; és csakis a megvett földben az ezen levő felülépítményekben és felszerelvényben keres fedezetet, úgy az örökvételi árra, valamint a telepítvények netaláni bizonyos összegű haszonbéri hátralékára nézve is, mely utóbbi 10—20 esztendőre osztott be.

Miután tehát életerős telepítés csak örökadás-vétel útján eszközölhető, a legnagyobb kedvezmény a megtelepedésre az lehet, hogy hosszabb időszakra terjedő annuitások fizetése mellett vehessenek örököt, s szükség esetén egy részlet nemfizetése miatt a birtokból ki ne tétessenek, hanem az 1873. évi XXII. törvény 13. §-a 6. pontja kedvezményével élhessenek.

Az állam saját földjéről törvényhozásilag szabadon rendelkezvén, a fennérintett eljárást az összes kincstári, vallás- és tanulmány-alapítványi, valamint ménes-

intézeti földjein létesítendő telepítvényeknél alkalmazhatja, s ha jól megválasztja a telepítvényeseket, ezek az I. rész I. fejezetének 15. §-a alatt javasolt kedvezmények megnyerése mellett megállni, megizmosodni és gyarapodni fognak.

A magánföldtulajdonosok által létesítendő telepítésnél a vételárnak hosszabb, p. u. 36 évi tartamu törlesztésre nem decretálható ugyan, de jól átértett saját érdekükben sürgősen ajánlandó felhasználásával az 1873. XXII. törvény 13. §-a 5. pontja végbekezdésében foglalt kedvezménynek (pénzügyministeri közvetítésnek.)

#### 4. §.

A torontálmegyei 123,000 holdnyi kincstári földnek a kikindaiak részére 1882. történt eladás hitelmivelettel kapcsolatosan történt, minélfogva az állam 5.000,000 frtot meghaladó követelését egyszerre kapja meg, s ugyan ily eljárást tervez a m. kir. pénzügyminister a kincstári földön létező telepítvényeknek az 1873. XXII. t. cz. értelmében eladott földek örökvételi ára fejében egyelőre 6.800,000 frtnak hitelmiveleti uton leendő felvételével, mely eljárás a vevő telepítvényeseknek engedélyezett hosszabb idő alatti törlesztési kedvezményt nem támadja meg, s így ezek az annuitásokkal való törlesztést képesek teljesíteni, az eladó állam pedig rögtön tetemes összegekkel rendelkezik, igen kívánatos volna ily viszonyt létesíteni a magántelepítőkre nézve is.

A pusztaszajáni és vimatéri telepítvényi örökadvételi miveletnél ez megtörténhetett, mert nemcsak a telepítvényi terület, hanem az eladó tiszahelyesi uradalom is annuitási kölcsönrel elterhelve lévén, a hitelező pénzintézet a kellő biztosítékot kezében tartja,

holott pénzüzetek a földvevő telepítvényeseknek az egész vételárt szabályaik értelmében nem kölcsönözhetik, szükség tehát arról gondoskodni, hogy a vevő telepítvényesek a vételárnak felét rövid időn törlesszék, mi által a vételár fönnmaradó másik felének hosszabb időre terjedő annuitások melletti törlesztését maguknak biztosíthatják.

Ha az állam a telepítésre eladandó földek egyes részeit az örökadás-vételi árnak megfelelő összegekkel terhelné el, ez esetben is a vevő telepítvényeseknek a vételár felét előre kellene törlesztenie.

#### 5. §.

A telepítésre fordítható kincstári földek jelentékeny része dominialis kölcsönrel lévén megterhelve, kívánatos, hogy a telepítési célokra eladott s eladandó föld telekkönyvi tehertől megszabaditassék, és ezáltal is az állam eljárása könnyítessék. Tapasztalásom szerint ez eddig úgy történt, hogy a kisebb-nagyobb részletekben eladott kincstári földekre a kölcsönadó hitelintézet a törlési engedélyt megadta; természetesen figyelembe véve azt, hogy az eredetileg kölcsön adott összeg egy része szerződészerűleg már törlesztetett, tehát a kölcsönösszeg ez időszert már kisebb, más részről figyelembe vette azt, hogy az elterhelt birtokok értéke időközben a nagymérvű beruházások s a forgalmi érték természetes emelkedése folytán, jelentékenyen fokozódott olyannyira, hogy p. u. a közel 110,000 kat. holdas pécskai uradalomra betáblázott 7.000,000 frtos kölcsön 1880. május havában 6.312,000 frtra apadt az időközbeni törlesztések által, s ha a 22 telepítvényes községnek eladott 40,000 kat. holdnyi területet a köl-

csönadó hitelintézet a betáblázás alól elibertálja, az uradalomnak megmaradott része még mindig háromszoros fedezetet nyújt a kölcsönadó hitelintézetnek annál is inkább, mert az Arad-Szegedi, továbbá a Szeged-Mezőhegyes-Kétegyházai helyiérdekű vasut, mely a nagy uradalmat keresztül szeli, részben már a közlekedésnek átadatott, részben közelebb átadni fog. Egy újabb részrehajlatlan becslés igazolni fogja a föld értékének időközben történt tetemes emelkedését, ekként itt újabb kincstári birtok elterhelésének szüksége nem forog fön.

Valószínű, hogy dominiális kölcsönnel terhelt más kincstári birtokok valódi értéke a telepítési célra eladott földek levonása után is még kellő fedezetet nyújt, minélfogva itt is más kincstári birtokok elterhelésének szüksége nem adná magát elő, egyébiránt lehetne a dominiális kölcsönt conversio útján a mostaninál kisebb kamatu kölcsönnel is kicserélni, esetleg az 1873. XXII. törv. 21. §-a értelmében eljárni a szerint, mint ez a pusztaszajáni és vilmatéri örökadás-vételi szerződésnél történt, miről az I. rész I. fejezetének 15. §-ában megemlékeztem.

#### 6. §.

Tekintve az állami telepítéseknél szükségképen figyelembe veendő ethnographiai viszonyokat s a haza némely vidékein található túlnépesedést a magyar állami eszme s az oly vidékeken mindinkább terjedő pauperismus tanácsossá tesz, hogy vagyontalanok is megtelepítessenek, mi csak az állam részéről nyújtott kölcsön s lehetőségik munkanyújtásával érhető el, jelesül zselléri minőségben lennének megszállítandók oly jóra való családok, melyek mostani viszonyai közt elégséges keresettel nem birnak, holott családonkint 80—100 frtnyi

kölcsönnel, esetleg a hol állami erdők vannak hitelre adott épület- és szerfával, továbbá a hol lehetséges munkakeresettel is gyámolítva, mindkettőt 10 év alatt törlesztenék, igen hasznos tényezők lennének az új telepekben, s itt kellő érdemelhetésre szert tevén megerősödnének, ott pedig a honnét kereset hiány miatt elköltöznének, a visszamaradottak érdemelhetését fokoznák, mint ezt az I. rész I. fejezet 18. §-ában felhozott concret esetek igazolják.

Különösen megfontolásra méltó a bukovinai magyarok visszatelepítése iránti eljárás. Köztudomás szerint, ezen magyarság egy része most is a szomszéd Romániába jár munkára, s nagy részök elesett vagyontalan, ha tehát elhatározatnák, hogy 1883. már több száz család oda vissza telepíthető, s miután továbbá igen valószínű, hogy az állami kincstár a kiöntés ellen még biztosítandó területeket országos költségen fogja szabályozni védtöltésekkel, igen czélszerű lenne néhány ezer bukovinai magyart 1883. tavaszon már töltezési munka teljesítésre az illető réti öblözetekbe szerződtetni, mi által ezen egyének biztos és kiadó keresetet nyervén, vagyonilag gyarapodnának s a védtöltések emelkedési arányában meg is szállítatnának. Az ország kormánya bizonyára azon helyzetben lesz, hogy az egyelőre csak töltezési munkára vállalkozó bukovinai magyarok részére jutányos utazási árakat eszközöljön az illető vasuti társulatoknál, a mint tette ezt a folyó évben a székelyföldről Magyarországba kereset végett jöhetett munkások javára, ekként jelentékeny munkaerő biztosítatnék a töltésépítési vállalatnak azon magyarok által, kik most is idegen országban keresik kenyerüket, s kiknek rendeltetése úgy is az, hogy e hazába vissza-

telepítessenek, s így állandó munkaerővel rendelkezvén a védtöltéseket építő állam, a töltésépítést megszakítás nélkül lehetne nyaratszaka is folytatni.

Az állam szerepe a telepítésnél sok oknál fogva az, melyet a classikus római költő Augusztus császárnak szánt ezen fenn költ mondatával:

„*Hic ames dici pater.*“

Hisz:

„Nem csak dicsőké a haza,  
A munkás pór szegény,  
Bár észrevétlenül dolgozik  
A hon derületén.“

„Erős lesz országunk, nagy a király,  
Hol ennyi ember, boldog hont talál.“

Vörösmarty.

V. FEJEZET.

Az 1873. XXII. törv. szigorlása a telepítvényesek  
gyarapodhatása tekintetéből.

1. §.

Az 1873. évi XXII. törv. a telepítvényekről 4 irány-  
ban intézkedik, jelesül:

Az örök bérleti illetőleg ilyennek vélelmezett ál-  
lapotról megváltás útján, továbbá a magán föld-  
tulajdonosok birtokán, valamint a kincstári jószágokon  
létező telepítvényekről adásvevési képesítés által, végre  
a székely telepítvényekről.

A törvény ide vágó főbb szakaszai ezek:

1. §. Azon majorsági birtokterületek, melyeket a  
föld tulajdonosa egyeseknek vagy többeknek évi szol-  
gálmányok fejében szerződés mellett haszonvételre en-  
gedett át, s a melyeken ennek folytán e törvény ha-  
tályba lépte előtt községek keletkeztek, mint az urbéri  
s ezzel rokon viszonyoktól eltérő természetűek, követ-  
kező intézkedés alá esnek:

2. §. Ha a telepítvényi földek határozatlan vagy  
örök időre, vagy a családnak egyenes ágon való, vagy  
a férfiágnak kihaltáig szóló szerződés mellett engedtet-  
tek át a telepítvényesek használatába.

Vagy ha a szerződés határozott időre kötöttet  
ugyan, de ezen határidő 1848. évi január 1-ig lefolyt

a nélkül, hogy azóta a szerződés határozott időre újból megkötöttest volna.

A telepítvényeseknek jogában áll, a telepítvényi összes belső és külső birtokot a rajta fekvő szolgálmányok megváltása mellett tulajdonul megszerezni.

A váltságtőkét az évi tartozás értékének huszszoros összege képezi.

5. §. Ha a telepítvényi szerződés határozott időre szól, kötöttest legyen az bár az 1848. év előtt vagy után, joguk van a telepítvényeseknek a telepítvényi belsőséget, ugy mint a ház helyet, udvart és kertet a valódi értéknek megfelelő vételárért tulajdonul megszerezni; — a földtulajdonos viszont köteles a belsőséget a jelen törvény határozatai szerint a telepítvényesek tulajdonába bocsátani.

A felek szabad egyezkedésére bizatik annak meghatározása, hogy a külsőségekből mennyi és mily föltételek alatt engedtessek át a telepítvényeseknek.

6. §. Ha az 5. §. alá tartozó esetekben a felek a külsőség iránt a 15. §-ban érintett két év alatt meg nem egyeznek és a telepítvényes csupán a belsőségben megmaradni nem akar: jogában áll kivánni, hogy a kincstári birtokok valamelyikén letelepítessek.

E jog a telepítvényest nem illeti meg, habár közötté és a földtulajdonos között egyezés létre nem jött is, ha a földtulajdonos kijelentette, hogy a telepítvényesnek az általa birt külsőséget egészben s ha ez négy katasteri holdnál több, abból közép minőségű négy katasteri holdat a 8. §. szerint megállapítandó valódi értéknek megfelelő s a 12. §. szerint lerovandó vételárért átengedni kész.

A földtulajdonos nyilatkozatának e hatálya csak

akkor van, ha azt vagy maga, vagy meghatalmazottja a telepítvényesek irányában a szolgabíró előtt tette, ki erről hivatalos bizonyítványt ad.

10. §. Ha a telepítvényes a 2. s illetőleg az 5. §-ban érintett jogát, s illetőleg kötelezettségét a 15. §-ban meghatározott idő alatt nem érvényesíti, vagy általában a felek közt egyezség létre nem jött: a telepítvényi összes birtok tartozékaival együtt a telepítő tulajdona marad, a ki a telepítvényesek építkezéseinek s más beruházásainak valódi értékét megtéríteni köteles.

A becsárt, ha a felek ez iránt meg nem egyeznének, a bíró állapítja meg, s az ítéletileg megszabott összeg az ítélet jogerőre emelkedésétől számított egy év alatt fizetendő le.

Mihelyt a becsár kifizettetett, a telepítvényes a telepítvényi birtokos az azon évi függő termés betakarítása, illetőleg a dohány termés beszolgáltatása után a tulajdonosnak átadni köteles.

11. §. A magyar királyi kincstári birtokon létező telepítvényekre nézve a kormány felhatalmaztatik arra, hogy az 5. §-ban meghatározott módon megállapítandó vételárért a külsőségekből négy katasteri holdon felül is a telepítvényeseknek tulajdon joggal átengedjen annyit, a mennyinek vételárára nézve azok teljes biztosítékot képesek nyújtani.

13. §. A kincstári birtokokon levő telepítvények után járó váltság összeg, illetőleg vételár lefizetésének könnyítése végett, a pénzügyminiszter megbizatik, hogy a telepítvényesek számára egy vagy több intézettől kölcsönt eszközöljön ki a következő feltételek alatt:

1. A kölcsön szerződésben csak 22, vagy 34 évi törlesztési időszak köthető ki, és az évi járadék 22 évi

törlesztés mellett nyolcz, 34 évi törlesztés mellett pedig hét százaléknál nagyobb nem lehet.

2. Az évi járadék fizetése félévi előleges részletekben eszközöltetik, s azonfelül a telepítvényes a kölcsönért semmi más fizetéssel nem terhelhető.

3. A telepítvényes rendkívüli törlesztést is tehet, de az intézet félévi járadéknál kisebb összeget ilyenül elfogadni nem köteles.

Ha a kölcsön kötvényekben adatott: az intézet azokat a rendkívüli törlesztésnél névértékben tartozik elfogadni.

4. A kölcsönért sem az intézetek, sem a telepítvényes irányában állami jótállás nem kötelező; az intézeteknek azonban az az előny biztosítatik, hogy a lejárt de le nem fizetett évi járadékok, azok 6% késedelmi kamatai, s a mulasztás által okozott költségek az adó hátralék beszedésére hozott 1868. XXI. tvczikk határozatai szerint közigazgatási uton fognak behajtatni.

5. Ha a telepítvényes egymásután három fizetési határidőt elmulaszt: az intézet a hátralékban levő részét is követelheti és előleges per nélkül végrehajtási árverés útján szerezhethet magának kielégítést.

A felek beleegyezésének esetében, a magán birtokon létező telepítvények megváltására, illetőleg megvételére szükséges pénz, a fentebbi föltételek mellett szintén a pénzügyminiszter közvetítése mellett szerezhető meg.

14. §. Ezen törvény 2-ik, 5-ik és 10-ik §§-aiban érintett váltság, vételár, illetőleg becsár összegét, ez összeg biztosításának és lefizetésének módozatait a felek jelen törvény határozataitól eltérőleg is megállapíthatják.

Tiltva van azonban és semmis annak kikötése:

a) hogy az egyes váltság kötelezettek egymásért egyetemleges kötelezettséget vállaljanak;

b) hogy a megváltandó telepítvényi birtokok a mennyiben külön birtokosok kezén vannak, egyetemlegesen lekötessenek,

c) hogy a községi vagyon magán birtokosok tartozásáért köttessék le jelzálogul.

16. §. A kincstári birtokra átköltözni kívánó és arra jogosított telepítvényes köteles ezen kívánságát az előző §-ban érintett két évet követő egy év alatt azon szolgabirónál, kinek kerületében lakik bejelenteni.

A birtokot, melyen a telepítés történik, a pénzügyminiszterium jelöli ki.

Az ily módon kiköltöző telepítvényesek belsőségül, egy külsőségül legalább négy katasteri hold a valódi értéknek megfelelő s a 12. és illetőleg 13. §§-ok szerint lerovandó vételárért tulajdonul adandó.

23. §. Templomok, iskolák, azoknak telkei, faiskolára használt területek, utcák, közterek, a mennyiben a közlekedésre szükségesek, temetők megváltás nélkül a község illetőleg azon egyház tulajdonává lesznek, mely azoknak birtokában van.

A községnek azon felül jogában áll a községi belsőségek közt fekvő más nyilvános tereket, valódi értékük megtérítése mellett, tulajdonul megszerezni.

## 2. §.

A fennebbi szakaszok tehát megváltásról és adásvételről intézkednek; s minthogy a 2. és 5. §§-okban a megváltási és adás-vevési elvek az örök bérlet fogalma alá vonható állapotról, és a magán földtulajdonosok

birtokain létező telepítvények viszonyairól mindkét fél érdekében lehető legméltányosabban rendelkezik, a tulajdonjog érzékeny megtámadása nélkül kedvezményesebb intézkedés alig várható.

Ehez képest itt tüzetesebben a kincstári telepítvények ügyét fogom taglalni, van pedig ily kincstári telepítvényes község Arad, Csanád, Torontál és Temes megyékben 49; mintegy 76,000 kat. holdnyi területtel, melyeknek tehát az 1873. évi t. cz. 11. §-a megengedi, hogy a bel és kültelki állományaikat akár egészben is örök áron megvehessék, a valódi értéknek megfelelő összegért. Aminthogy a mondott községek lakossága igen csekély kivétellel a kezén volt összes haszonbéres földterületet a kir. kincstártól meg is vette.

Minthogy pedig állami földbirtok eladásáról levén szó, a törvény 5. §-ának megfelelőleg az ár méltányos megállapítása volt mindenekelőtt kimunkálendő, a mennyiben a megbízható adatokat alkalmam volt részint az 1881. és 1882-iki állami költségvetéshez csatolt pénzügyminiszteri indokolásokból, továbbá a helyszínen tett beható nyomozásokból, végül a csanádmegyei telepítvényekre vonatkozó hivatalos s az országos gazdasági egyesület által gyűlésileg is tárgyalt fölterjesztésből megszerezni. Tanulmányozásom eredménye a következő:

### 3. §.

Az adás-vevési eljárás mérvadó elvei a következők voltak:

1. Számbavétettek a kincstári telepítvények közvetlen szomszédságában létező magán birtokosi telepítvényesekkel kötött örök adásvételi szerződésekben fog-

lalt föld árak, ugy a törlesztési időtartam és a törlesztendő összegek utáni kamat.

2. Kimunkáltattak az érték kataszteri adatok a telepítvényes községek körül és mellett fekvő nagy bérleti haszonbérekből és a nagy bérlői szerződésekben foglalt praestatiókról; továbbá a telepítvényes községek közvetlen szomszédságában nyilvános árverésen több 100 holdas darabokban a vételárnak rövid időtartam alatti lefizetése kötelezettségével történt eladások áraiból, végül számbavétettek még azon több telepítvényes község által határaiknak a kincstári földekből leendő öregbitésére kiszemelt földterületekért önkénytelen tett vételári ajánlatok.

Ellenben figyelem nélkül hagyatott a telepítvények lakossága által a kincstári uradalomtól apróbb részletekben 3—6 évi időtartamra kivett kis bérletek haszonbéri átlaga, mint mely szerfölött magas. Más részről a telepítvényesek kezein levő bel és kültelki állományok részletesen felmérétek, a szíkes, vizes talaju föld osztályoztatott  $1\frac{1}{2}$ —5 hold ily hibás föld számítatván 1 hold jó föld árával, az iskola telkek, községi faiskolák, utcák, piacterek, közlekedési utak területe ingyen adott, a községek legnagyobb részében pedig lelkészi, községi, iskolai, templomi dotációra kisebb-nagyobb földterület juttatott, a rendes vételár felével számítva.

Ily eljárás mellett az Arad, Békés és Csanád megyékben fekvő 22 telepítvényes község lakosságának eladott 40,000 kat. holdnyi föld ára: 1100 □ öles holdankint 150, 140 és 130 frtba állapított meg; tehát jóval olcsóbban kisebb kamattal, továbbá hosszabb törlesztési tartammal semmint a hogy a szomszéd magán birtokosi telepítvényesek földjeiket ugyanakkor a föld-

tulajdonosoktól megvették; de jóval kisebb a fennebb említett föld ára a nyilvános árverésen a telepítvényes községek közelében eladott kincstári földek vételárainál is.

Az 1875. november 1-től kezdve az örök adás-vételi szerződések felsőbbileg jóváhagyattak, s a telek-könyvezés is már megindítatott, a vételárt a vevők 22 év alatt féléves, tehát 44 részletben 5<sup>0</sup>/<sub>0</sub> kamat és 3<sup>0</sup>/<sub>0</sub> tőke törlesztéssel tartoznak fizetni; az adó a szerződés keltétől kezdve a vevők terhe, végül minthogy a vevő telepítvényesek nagyobb része az 1875. előtti időkből haszonbéri tartozásban is volt, ezen haszonbéri hátralék az örökveteli szerződésben 10 évre osztatott be 5<sup>0</sup>/<sub>0</sub>-kos kamattal.

#### 4. §.

A másolatban ide mellékelt szerződés bővebb felvilágosítást nyújt:

#### Örök adás-vevési szerződés.

Mely a telepítvényekről szóló 1873. évi XXII. t. cz. értelmében egy részről a magas magyar kir. pénzügyminiszterium jóváhagyásának fentartása mellett az aradi magy. kir. jószágigazgatóság mint eladó, más részről Szabó Balázs apácza lakos mint vevő között egyezség folytán következőleg kötött:

1-ör. Az aradi magy. kir. jószágigazgatóság eladja  
a) a csanádmegyei . . . . számu telekjegyzőkönyvben a pécskai kincstári uradalom nevére felvett apáczai puszta birtokból . . . . sorszám a fekvő helyszineléskor a részlet lajstromban 196. sz. alatt bevezetett és 6. sz. belsőégi dülőben fekvő részletből 1.  $\frac{1115}{1600}$  holdnyi kiterjedésű belső telket, továbbá

b) ugyanazon telekjegyzőkönyvben . . . sor- és a részlet lajstromban 61. 1 hrajzi sz. a. bevezetett Gyűrű 12. sz. dülőben fekvő részletből  $15 \frac{775}{1600}$  holdnyi kiterjedésű külsőséget, mely a) és b) alatti területek az ide mellékelt és e szerződés kiegészítő részét képező a felek által aláírt vázlatrajzban felvételtek Szabó Balázs apáczai lakosnak tulajdonjoggal és tehermentesen kat. holddankint 218 frt  $18\frac{1}{2}$  kr, azaz kétszáz tizennyolcz frt  $18\frac{1}{2}$  krért örök áron, e szerint az  $1\frac{1125}{1600}$  hold belsőséget 371 frt 60 kr, azaz háromszáz hetvenegy frt hatvan kr, továbbá a  $15\frac{775}{1600}$  hold külsőséget 3378 frt 40 krért, azaz háromezer háromszáz hetvennyolcz frt negyven krért, mindössze tehát 3750 frt, azaz háromezer hétszáz ötven frt o. é. és folyó pénzben.

2-or. Vevő Szabó Balázs az első pontban a) és b) alatt említett  $15\frac{775}{1600}$  hold külsőségért és  $1\frac{1125}{1600}$  hold belsőségért járó vételárt, mely együtt 3750 frtot tartozik folyó évi november hó első napjától számított 22 év alatt három százalékos tőke és 5% kamat törlesztéssel félévi előzetes részletekben lefizetni, köteles tehát:

1875. évi november hó 1-ső napján 150 frtot,

1897. „ május „ 1-ső „ 150 frtot,

tehát félévenként külön-külön 150 frt, azaz egyszáz ötven frtot o. é. folyó pénzben a pécskai kincstári pénztárba, illetőleg a m. kir. pénzügyminiszterium által esetleg kijelölendő állami más pénztárba saját költségén lefizetni.

3-or. Szabó Balázs vevőnek szabadságában áll rendkívüli törlesztéseket is tenni, azonban ily rendkívüli törlesztés kisebb nem lehet mint egy félévi részlet, mely esetben az ezutáni 5% kamat a részlet fizetési napig fog kiszámítatni és követeltetni.

4-er. Szabó Balázs apáczai lakos az általa ezen

szerződéssel megvett föld haszonbére fejében . . . . frt . . . . krral, azaz . . . . . frt . . . . . krral hátralékban lévén, ezen hátralék letisztázására 10 évi halasztás adatik olyképen, hogy 1875. november 1-ső napjától kezdve féléves részletekben, tehát minden év november és május 1-ső napján . . . . frt . . . . kr, továbbá a még fizetetlen összeg 5% kamatját Szabó Balázs apáczai lakos, mint hátralékos adós a . . . . . k. uradalmi pénztárba befizetni tartozik oly kikötéssel, hogy ezen hátralék összegnek befizetési biztosítására az 5. pont mérvadó.

5-ör. Ha vevő második §-ban kitüntetett vételári részletek vagy a hátralékra nézve engedélyezett részletek csak egyikének is lefizetését elmulasztja, a kincstár jogositva van, hátralevő tartozását egyszerre egészben sommás pénzbeli per útján behajtani, ha pedig vevő egymásután három fizetési határidőt mulaszt el, a kincstár a hátralevő járadékokat, valamint a tőke tartozás hátralevő részét is követelheti, és előleges per nélkül végrehajtási árverés útján szerezhethet magának kielégítést.

6-or. A telekkönyvi átíratás vagyis megvett telep állománynak vevő Szabó Balázs nevére leendő telekkönyvi átírása csakis azon fentartása mellett engedtetik meg, hogy a tulajdonjog bekebelezése alkalmával egyidejűleg a vételár hátralevő összege, és a 10 évi törlesztésre beosztott hátralék még fizetetlen mennyisége, valamint a kamatok a telepítvényi birtokra a kincstári uradalom javára teherként bekebeleztessenek, és hogy a telekkönyvi, helyszinelési, átírási s minden egyéb költségek kizárólag a vevőt terhelik.

7-er. Köteles a vevő a betáblázott tartozási összeg egyharmadának lefizetéseig a megvett telepállományon már meglévő és ezentul felépítendő minden épületet

eladó uradalom által meghatározandó becsérték erejéig akár egyenkint, akár a többi telepítvényes épületekkel együttesen valamely hazai biztosító intézetnél tüzkár ellen biztosítani, oly a kötvénybe beigtatandó kijelentéssel, hogy tüzkár esetében, a kárösszeg az eladó uradalomnak kifizettségé, a biztosítási kötvényt megőrzés végett a pécskai kincstári pénztárba, illetőleg az eladó által esetleg kijelölendő állami más pénztárba beadni, az eladó kir. jószágigazgatóság kívánatára ez eljárását igazolni és tüzkár esetében arról gondoskodni, hogy a szerencsétlenség a biztosító társulatnak kellő időben bejelentessék.

A tüzkár elleni biztosítás vagy a tüzesetnek a biztosító társulatnál kellő időbeni bejelentésének elmulasztása szándékos szerződés szegésnek tekintetik, s ily esetben az eladó kir. uradalmi igazgatóság feljogosítva van a szerződés felbontására és az összes hátralevő részleteknek sommás uton leendő behajtására.

8-or. A megvett telepállomány utáni minden néven nevezendő állami és községi adókat, terheket és szolgáltatmányokat 1875. évi november hó 1-ső napjától kezdve Szabó Balázs vevő köteles fizetni, viselni, teljesíteni.

9-er. Ezen szerződés vevő Szabó Balázs hitvesét is egyetemlegesen kötelezi, minélfogva az is e szerződést aláírni tartozik.

10-er. Minden e szerződésből eredő peres kérdések eldöntésére a sommás szóbeli eljárás és eladó uradalom által szabadon választandó bármely kir. járásbíróság kikötetik.

11-er. E szerződés jogérvénye vevőre nézve a szerződés aláírásával kezdődik, a kincstári uradalomra nézve

azonban csak a nagymélt. m. kir. pénzügyminiszterium jóváhagyásával lép hatályba.

Ezen így kötött szerződést jól megértvén, mindkét részről elfogadtuk és négy példányban két tanu jelenlétében aláírtuk.

Kelt Apáczán, 1875. november hó 1-én.

Szabó Balázs s. k. és neje Gyenge Erzsébet s. k. néviró Gortva Endre s. k. előttünk ifj. Márton András s. k. Urbán Gábor s. k.

Az aradi m. kir. jószágigazgatóság részéről Érkövy Adolf s. k. 35,441. sz. jóváhagyatik a m. kir. pénzügyminiszteriumtól Budapesten 1877. június 28-án. Madarasy s. k. (ph.)

#### 5. §.

Tudtomra Csanádmegye bizottsága fölterjesztést intézett a pénzügyminiszteriumhoz, azt kérelmezvén, hogy bizonyos könnyítések engedtessenek a földjeiket már megvett telepítvényeseknek, s ezen fölterjesztést az országos magyar gazdasági egyesület megkeresés folytán tüzetesen tárgyalta is, és megállapodását a pénzügyminiszteriumhoz intézett következő felterjesztésbe foglalta:

*Nagyméltóságu m. kir. pénzügyminiszterium!*

Csanádmegye közigazgatási bizottsága azon kérelemmel járulván az egyesülethez, hogy a csanádmegyei kincstári telepítvényesek ügyében a Nagyméltóságu pénzügyminiszteriumhoz intézett feliratát pártolja; bátorodom arról értesíteni, hogy az egyesület tárgyalván az említett felterjesztést; a kincstári telepítvényesek sorsának enyhítése érdekében a Nagyméltóságu mi-

niszteriumnak kegyes figyelembe vétel végett, következő megállapodását határozta el ajánlani:

1. Kivánatosnak látja az egyesület, hogy a kincstári telepítvényesek által fizetendő vételár lefizetésének időtartama, az eddigi 22 év helyett  $35\frac{1}{2}$  évre és pedig 5% kamat és 1% törlesztés mellett rendeztessék be, — fentartásával a telepítvényesek azon jogának, hogy időközben, bármily mérvű, rendkívüli törlesztéseket — minden kamat pótlás nélkül -- eszközölhessenek.

2. Hogy a régi haszonbér tartozások a hosszabb vételár törlesztések időtartamának megfelelőleg, osztassanak be, és összes kamataik engedtessenek el, — azon hozzáadással, hogy a mennyiben a föld váltság még le nem fizetett része s a hátralék, a föld forgalmi értékét felülmulná; ezen többlet is végleg elengedtesék.

3. Tekintettel azon körülményre, hogy a kincstári telepítvényesek csak azon idő alatt successive válnak vett földek tulajdonosaivá, kívánatos, hogy a törlesztési idő 5 szakaszra osztassék, melyek első szakaszában az adó és jövedelmi pótdó  $\frac{1}{5}$ -e, a másodikban  $\frac{2}{5}$ -e, a harmadikban  $\frac{3}{5}$ -e, a negyedikben  $\frac{4}{5}$ -e, s végre 5-ikben az egész adó követeltessék.

4. Hogy a 20 holdnál kisebb telkek lehetőleg kiegészitessenek, s a hol csak lehetséges, zsellér telkek is osztassanak ki.

5. Hogy a hibás fölmérések tekintetében panaszok meghallgattassanak, s ha a hiba felfedeztetett, orvosoltassék; végre

6. Hogy a papok és tanítók földjei ingyen adassanak.

Örömmel értesülvén az egyesület arról, hogy a Nagyméltóságú miniszterium a kincstári telepítvénye-

sek sorsának javításával már is foglalkozni méltóztatik, azon reményteljes kéréssel bátorkodom a megállapodásokat fölterjeszteni, hogy a magy. állam eszme szempontjából, oly nagy fontosságu, s kiméletet érdemlő telepítvényeseknek, az egyesület által jelzett könnyítéseket megengedni méltóztassék.

Fogadja stb.

Budapest, 1881. június 12-én

az orsz. magy. gazd. egyes. nevében :

*Korizmicz László*

alelnök.

6. §.

Az országos gazdasági egyesület annyira behatóan és részletesen tárgyalta a csanádmegyei bizottságnak minden gondolható kedvezményt kérelmező feliratát, hogy a kérdést minden oldalról teljesen kimerítette; így nekem itt az érdemleges véleménynyel kell csak foglalkoznom.

Az 1873. XXII. törvény a föld vételárának és kamatainak törlesztésére 22 illetőleg 34 évi időtartamot engedélyezvén 8, esetleg 7 százalék annuitással, természetesen a következtetés, hogy a 22 éves törlesztés hosszabb idővel is felcserélhető, ha a telepítvényesek gyarapodásuk érdekében kívánatosnak találják a kisebb annuitásokat hosszabb ideig fizetni, 20 kis holdra téve egy telepállományt s ennek holdját 150 frttal számítva a vételár 3000 frtot tenne, az évi kamat és törlesztés 22 évre 8<sup>0</sup>/<sub>10</sub>-kal lenne 240 frt, ellenben 35<sup>1</sup>/<sub>2</sub> évre 6<sup>0</sup>/<sub>10</sub>-kal lenne 180 frt vagyis évente kevesebb 60 frttal, ily kedvezmény tehát a vevő telepítvényeseknek megadható lenne, ha annak elnyeréseért egész községek jelentkeznek.

Mászodszor szintugy indokolható a régi haszonbéri hátraléknak nem 10 évre, hanem a törlesztési egész időtartamra való beosztása, és a régi haszonbéri hátralék kamatainak elnézése.

Tudtomra a m. kir. pénzügyminiszterium több kincstári telepítvényes községre nézve már 1880. igy intézkedett, sőt tekintve a megelőzőtt 5 évi terméketlenségi csapásokat a különben is silányabb földön levő adós telepítvényesek tartozásának  $\frac{1}{3}$ -át is végképen leiratta (a ménesi k. uradalomban), a javaslat másik része, hogy a mennyiben a földváltság még le nem fizetett összege, s a régi hátralék a földforgalmi értékét felülmulná, ezen többlet is végkép elengedtesék a nélkül, hogy az ajánlatot elvben kifogásolnám. Alig vehető tekintetbe, mert több községnek nincs is régi haszonbéri hátraléka, a hol pedig ily hátralékok is vannak, a beláthatott érték nyomozó hiteles adatok szerint a földteljes vételára a hátralékkal együtt a forgalmi értéken alul áll, azonban a haszonbéri hátralék nagyobb összegben csakis a vevő telepítvényesek kisebb részét terhelvén, ezeknek sorsát tetemesen könnyítné azon eljárás, hogy a régi haszonbéri hátralék utáni kamat elengedtetvén, az e czimen adósok által eddig tett kamat fizetés az örök vételi törlesztésre számittassék be javukra.

A telepítvényesek által megvett földek utáni adónak 5 fokozatban leendő viselését illetőleg olyképen, hogy az egész adót csak a vételári összeg törlesztési időtartama  $\frac{1}{5}$  részének letelése után tartozzanak egészben fizetni a vevők, jogi szempontból egyáltaljában nem indokolható már csak azért sem, mert az új telepedőknek, kiknek tehát még ezután bontakozni, költözni és építkezni kell, az 1868. törvény 6 évi adómentességet

biztosít, s ennél többet indokoltan ajánlani én sem bírok, holott ha az országos gazdasági egyesület javaslata fogadtatnék el, úgy a már régebben kincstári földön megült telepítvényeseknek, kik helyben maradnak már felszerelt gazdaságaikban, kiknek tehát sem bontakozni, költözni és építkezni sem kell, 12 évi adó és jövödelmi pótagó mentesség nyujtatnék, mely különös kedvezményt mint a kétféle telepedők közti különbséget helyt álló érvekkel támogatni csakugyan nem lehet.

A kisebb állományu telkeknek 20 holdra leendő emelése s a zsellér telkek szaporítása iránti javaslat találkozik a m. kir. pénzügyminiszterium 1875. óta alkalmazott eljárásával, minélfogva az Arad, Békés és Csanád megyei telepítvényes községekben ezernél többel szaporítatott a zsellér telekek száma; s mint a fönnebb is érintett pénzügyminiszteri indokolásokból kitetszik, több község közvetlen szomszédságában eladásra jelöltettek ki kisebb-nagyobb földterületek, melyeket a telepítvényesek mint barázdás szomszédok tehetségükhöz képesti részletekben megvehetnek, folytatólag azon javaslat, hogy a papoknak s tanítóknak is föld megváltás nélkül ingyen adassék. Kielégítő megoldásra számíthat, mert a m. kir. pénzügyminiszterium számos telepes községben a lelkészi és tanitói, sőt több községben még a templomi, iskolai és jegyzői föld dotatióról is gondoskodott olyképen, hogy a hol régi kihasításnál fogva a papi föld hosszabb idő óta van a lelkész használatában s ez az adói egyenértéket fizette, mint p. u. Apácán s M.-Kovácsházán a papi föld megváltás nélkül, a templomi, tanitói, iskolai s itt-ott jegyzői föld pedig a rendes vételár felével számítva adatott át, minélfogva nem lehet kétség abban, hogy a törvényhozás a papi és

tanítói földet megváltás nélküli kiszolgáltatását engedélyezni fogja.

Végre magától értetik, hogy a mennyiben bizonyított felmérési hiba merülne föl, ez a valóságnak megfelelőleg kiigazítandó.

7. §.

Mint már fennebb érintettem a megváltási fogalom alá sorozott örök bérleti, illetőleg ilyenekül vélelmezett földekre nézve, az azokon tényleg létező bér- és szolgálmányoknak méltányos alapon történt kiszámítása; s a kimunkált tiszta összegnek megfelelő töke lefizetése melletti átengedése, minden jogos kívánságot méltán kielégít, de a magán földbirtokokon haszonbéri szerződés mellett tehát csak bizonyos időre történt telepítéseknél is teljesen indokolható a törvény azon rendelkezése, hogy a belsőséget és a külállományból 4 holdat a telepítvényes megvehet, s azon esetre, ha nem ő oka a kiegyezés meghiusulásának, a földtulajdonos tartozik a telepes felül építményeinek becsértékét megteríteni, a kimozduló telepesnek pedig kilátást nyújt a törvény arra, hogy állami birtokra telepedhessék. Ennél tovább menni csakugyan nem lehet, ha a magán birtokon való telepítésre a földtulajdonosoknak ösztönt adni akarunk.

8. §.

Szintugy igazságos és méltányos az 1873. XXII. törvény rendelkezése a székely földön előforduló telepítésekre, melyek nagyobb részénél névszerint: Csikszék megyében, Gyergyó-Tölgyes, Jenőfalva, Háromkut nevű havas, Tikos, Köszörükőpatak, Zsadánpatak, Mánpatak,

Barasszó, Holló, Salomás, Gyimesbükk, Középlak, Tárábükk, Gyepicze, Kostelek, Gyergyóvár hegyalja telepeknél a szolgálmány kézpénzzel fizettetik, s a kisebb részben: névszerint Szitabodza telepeknél áll a szolgálmány kézpénz és gyalog napszámból.

E törvény a benne foglalt négy rendbeli telepítvények ügyeinek rendezésében bölcs ovatossággal elmegy a legszélső azon határig, melyen túl már a tulajdoni jog végzetes megtámadásával kellene foglalkoznia.

VI. FEJEZET.

Mezőiparos nagy községek elhomlítása

I. §.

Nem szándékom a fölött vitázni, vajjon közegészségi szempontból nagy vagy kisebb községek czélszerűbbek-e, mert tudva azt, hogy az óriás Londonban 20, Bécsben 25, Budapesten 35 haláleset esik 1000 lakosra, hazánk különböző vidékein pedig koronkint a halálozási esetek száma még nagyobb, e körülmény mindenek előtt abban leli magyarázatát, hogy ott hol a közegészségre való felügyelet országhatóságilag kellően rendezve, foganatosítva, ellenőrizve, jutalmazva van, a közegészség kedvezőbb semmint hol a fennebbi tényező észszerűen alkalmazva nincs.

Annyi azonban bizonyos, hogy a lakályos helyzet és a könnyen megélhetés a közegészség föntartására is kedvező. A mezőiparos nagy községek e szempontból felfogva a közegészség fokozásának legalább a lakosság szegényebb részére nem kielégítő tényezői; ugyanis mezőiparos nagy községekben rendszerint maga a föld elaprózottsága és tetemes a vagyontalanok száma, ehez képest a lakályos szállás és jutalmazó kereset áldásaiiban a szegénység kevésbé részesül, s így az önfentartás igen küzdelmes.

2. §.

Ha széttekintünk a Kőrös, Tisza és Maros közt fekvő azon földterületen, melyet Kun-Szent-Márton, Csongrád, Szentés, Szegvár, Mindszent, Hódmező-Vásárhely, Csaba, Orosháza, Gyoma, Szarvas városok és községek vesznek körül, azt tapasztaljuk, hogy ezen mintegy 40 □ mértföldet tevő legnagyobb részben gazdag talaju földön vannak ugyan terjedelmes majorok és tanyák, de rendes községek nincsenek, Vásárhelytől Szarvasig, Szentestől—Orosházáig toronyirányában legalább sem falu sem város nincs, ennek oka abban keresendő, hogy a törökhódoltság előtt e vidéken is létezett nagyszámu kisebb-nagyobb községek elpusztulván, lakosaik egyik-másik folyam és tavak által inkább védett községekbe vonultak, miáltal Kecskemét, Kőrös, Hódmező-Vásárhely stb. határai egész megyék nagyságára öregbedtek.

3. §.

Történelmi adatok szerint: Nagy-Kőrös határa 17 község határaiból keletkezett.

Kecskemét a török uralom alatt jutott: Ágas-Egyháza, Borbásszállása, Kerekegyháza, Köncseg, Páka, Félegyháza, Kisszállása, Ferenczsállása, Zomok, Jakabszállása, Matkó, Orgovány, Péteri, Csöngéle, Szent-László, Móritzgátja, Szank, Bene, Örkény, Ujfalu, Majsa. Sőt a hazába beköltözött magyar nemzet első ősgyűléseiről hirneves Szer helység is csak 1640-ben pusztult el, s már 1664-ben mint pusztát birták a kecskemétiak, és birják ma is „Puszt a - Szer“ név alatt.

Hódmező-Vásárhely e vidéken feküdt következő

községekből tömörült u. m.: Szent-Király, Gorzsa, Baticida, Rét-Kopáncs, Szent-Erzsébet, Férged, Rárós, Kutas, Csomorkány, Sámson, Fecskés, Szöllös, Mártély, Körtvélyes, Peres, Tót-Kutas, Ujváros, Mógócs határaitól. Hódmező-Vásárhely régi határa az abban létezett Derekegyházi pusztával volt 265,500 hold, 1852-ben a városban bent 4183 ház, 29,789 lakossal; a tanyákon 1782 ház, 8910 lakossal.

Szentes következő községek határaival gyarapodott: Ecsér, Fábián, Szt.-László, Királtság, Szent-Mihályfalva, Szent-Ilona és Pécska.

#### 4. §.

Az alább következő táblázatból kitünik a fennemlített területen létező községek 30 év előtt volt urbéri telkeknek s eldaraboltságának és a legujabb népszámlálás szerint lakosságnak, telkesgazdáknak, házas és zselléreknek száma és pedig:

| Sorszám                 | Község neve                 | Urbéri telek                                                 | Egy telken felül | t e l k e s e k |     |     |     |     | Telkes gazdák száma | Házak száma | Zsellérek száma | Népesség |       |
|-------------------------|-----------------------------|--------------------------------------------------------------|------------------|-----------------|-----|-----|-----|-----|---------------------|-------------|-----------------|----------|-------|
|                         |                             |                                                              |                  | 1/2—1           | 1/2 | 3/8 | 2/8 | 1/8 |                     |             |                 | 1852     | 1880  |
| <i>(Békés megye)</i>    |                             |                                                              |                  |                 |     |     |     |     |                     |             |                 |          |       |
| 1                       | Csaba . . . . .             | 606 <sup>2</sup> / <sub>8</sub>                              | 49               | 286             | 290 | 189 | 363 | 56  | 1233                | 2790        | 762             | 23400    | 32616 |
| 2                       | Orosháza . . . . .          | 265 <sup>2</sup> / <sub>8</sub>                              | 26               | 130             | 120 | 68  | 160 | —   | 504                 | 2063        | 729             | 10915    | 18032 |
| 3                       | Gyoma . . . . .             | 252 <sup>2</sup> / <sub>8</sub>                              | 18               | 100             | 183 | 13  | 196 | 3   | 513                 | 1107        | 572             | 7086     | 10160 |
| 4                       | Tót-Komlós . . . . .        | 113 <sup>7</sup> / <sub>8</sub>                              | —                | 50              | 37  | 43  | 116 | 115 | 361                 | 1222        | 640             | —        | 8416  |
| <i>(Csanád megye)</i>   |                             |                                                              |                  |                 |     |     |     |     |                     |             |                 |          |       |
| 5                       | Apátfalva . . . . .         | 120 <sup>1</sup> / <sub>4</sub>                              | 31               | 24              | 66  | —   | —   | 89  | 210                 | 577         | 266             | 3946     | 4400  |
| 6                       | Uj-Csanád . . . . .         | 118 <sup>4</sup> / <sub>8</sub>                              | 26               | 22              | 49  | 26  | 151 | 37  | 311                 | 470         | 93              | 2303     | 2500  |
| 7                       | Sajtény . . . . .           | 170 <sup>3</sup> / <sub>4</sub>                              | —                | 81              | 62  | 60  | 170 | 57  | 430                 | 622         | 106             | 3841     | 4200  |
| 8                       | Batonya . . . . .           | —                                                            | 68               | 43              | 106 | —   | 267 | —   | 484                 | 1106        | 618             | 7364     | 9195  |
| 9                       | Nagy-Lak . . . . .          | 407                                                          | 136              | 83              | 189 | —   | 242 | 16  | 666                 | 1932        | 734             | 9353     | 10646 |
| <i>(Csongrád megye)</i> |                             |                                                              |                  |                 |     |     |     |     |                     |             |                 |          |       |
| 10                      | Csongrád . . . . .          | 360                                                          | 48               | 117             | 116 | 15  | 16  | —   | 312                 | 1271        | 894             | 12785    | 17837 |
| 11                      | Mindszent . . . . .         | 160 <sup>2</sup> / <sub>8</sub>                              | 4                | 54              | 90  | 57  | 180 | 8   | 393                 | 1021        | 375             | 7235     | 10859 |
| 12                      | Szentes . . . . .           | 564 <sup>3</sup> / <sub>8</sub>                              | 123              | 234             | 182 | 82  | 102 | 12  | 735                 | 2328        | 1734            | 22136    | 28712 |
| 13                      | Szegvár . . . . .           | 79 <sup>2</sup> / <sub>4</sub> — <sup>1</sup> / <sub>2</sub> | —                | 34              | 33  | —   | 26  | 55  | 148                 | 499         | 328             | 4390     | 5952  |
| 14                      | Hódmező-Vásárhely . . . . . | 1359 <sup>7</sup> / <sub>8</sub>                             | 292              | 518             | 413 | 143 | 209 | 11  | 1586                | 5965        | 2425            | 34920    | 50966 |

Ha 5 fő és  $\frac{1}{4}$  telket veszünk egy családra kiteszik a birtokos és birtoktalan lakosok közti nagyránytalanság, főleg tekintetbe véve az utóbbi 30 év alatt történt nagymérvű földelaprózást, így p. u. egy családra 5 fő és  $\frac{1}{4}$  telket számítva Szegváron a földesgazdák és zsellérek 648 családot vagyis 3240 fő képviselnek, a mostani lakosság pedig 5952 fő levén, 2712 főnyi lakosság semmi ingatlan vagyont nem bir.

Békés-Csabán a telkesgazdák száma 1233, a zsellérek száma 862, kereken tehát 2000 család, s a  $606\frac{2}{8}$  urbéri állomány már 30 év előtt ugy föl volt aprózva, hogy a negyedtelkesek száma 363, az egynyolczad telkesek száma 56 volt. Ma a földaprózás miután már 30 év óta korlátlanul folyamatban van, méltán aggálygerjesztő, s a gazdasági pauperismus és proletariátus valódi üzdéje, melegágya.

#### 5. §.

Helyes észjárással, tehát az intéző hatalomnak arra kell törekedni, hogy a beteg állapotot jobbra fordítsa a nép fölösleg eltelepítése által, így sok elaprózott birtok a honmaradó apró birtokainak öregbedését vonná maga után, s ha a most csak tengődő lakosság áttelepítenék lakályos és jutalmazó keresetet nyújtó állapotba jutna, mi által a számszerinti szaporodás is jelentékeny lendületet nyerne, közvetlenül pedig leendő munkaterükre telepítetvén, a most tömérdek járáskelessel elfecsérelt munkaerő megtakaríthatnék. A mezőiparos nagyhatáru községekre nézve ezen néposzlatás kiválóan jelentékeny lenne, ha a lakosság azon szőlősgazda eljárását követné, ki nemes szőlőtökéjinek vesz-

szejt a szomszéd barázdákba áthomlitja s az által új creátiót hoz létre.

A mezőiparos nagy községek roppant kiterjedésű határaiban a lakosság birtokrészleteit egy-két sőt három mértföld távolságban fekszenek, s a rossz dűllő- és tanyai utak miatt e távolság az esztendő őszi és tavaszi szakaiban majdnem megkétszereztetik, — a tulajdonos rendszerint két háztartást kénytelen vinni, egyet a községben, egyet a tanyán, ha pedig tanyája nincs, akkor a föld kellő megmunkálása s termőkarban tartása majdnem lehetetlen, a járás-keléssel roppant mankaerő prédáltatik el, a valláserkölcszi nevelés hátrányban van, a szaktanítás, daczára a tanyai iskoláknak, kellő eredményre nem vezet; ács és bognár kéznél nincsenek, a közbiztonság nem kielégítő, a roppant határukat átszelő közutak rozszak, s mindez a közegészség, közbiztonság és a gazdasági javítások rovására történik.

#### 6. §.

Segíteni e súlyos bajokon legegyszerűbben úgy lehetne, hogy a mezőiparos nagy községek lakossága a terjedelmes határ bizonyos pontjain üljön meg és képezzen kisebb községeket, melyekben helye legyen az iskolának, megélhetést találjon a bognár és kovács. Mindenek fölött pedig a kisbirtokos gazda birtoka közvetlen közelében lakjék. Magától értetvén, hogy az új községek mind közigazgatási és kisbíráskodási közegek is fognak szerepelni.

Gyári és kézműiparos községek nagyobb népessége indokolva van, mert megfelelő közlekedési eszközökkel helybeszállitható a feldolgozandó anyag, kis területen helyben fel is dolgoztatik s az előállított gyári

és kézműipari termékek a szélrózsa minden irányában elszállíthatók, a nagyobb népesség pedig olcsó munkae-  
rőt szolgáltat; ellenben a mezőiparos nagy községek  
lakosságának termelési munkássága nem a községbe,  
hanem a szertelen terjedelmű határban szétszórt föld-  
birtok részekre szoritkozván, épen a községben van leg-  
kevesebb elfoglaltatása a termesztő és tenyésztő gaz-  
dáknak és a segéd munkae-  
rőt szolgáltató zsellérségnek.

7. §.

A mezőiparos nagy községek önvédelmi kényszer  
folytán keletkeztek, s minthogy ezen kényszer okai már  
rég megszűntek, sürgősen szükséges a nagy községek  
észszerűbb szervezéséről s a központból most csak tö-  
mérdek járás-keléssel megközelíthető határ helyes ren-  
dezéséről gondoskodni.

Erdélyi János többször idézett munkájában már 50  
év előtt foglalkozott e tárggyal, a mezőiparos nagy  
községek depopulatióját sürgetvén olyképen, hogy az  
anyaközség lakosságának külmunkára hivatott része a  
nagy határ megfelelő pontjain kisebb községek létre-  
hozására fordítassék.

Az országos magyar gazdasági egyesület is az  
1863. évi aszályosság folytán bekövetkezett inséges ál-  
lapot javítása ügyében kibocsátott tanácsai sorában a  
mezőiparos nagy községek decentralisálását, munka-  
megtakarítás és lakályosabb elszállásolás, tehát a  
népszaporodás két legfőbb tényezője szempontjából  
ajánlotta.

Azt hiszem, nem szükség tüzetesebben vázolni elő-  
nyeit azon állapotnak, melyek okvetlenül be következ-  
nének, ha p, u. a fölvelt 40 □ mértföldnyi területen

legalább 15 község állana. Nagy mérvben könnyítve lenne a közlekedési utak építése és karban tartása, lendületet venne a vallás-erkölcsi nevelés és az iskolázás, s a rendezett községi állapot áldásai termékenyítőleg hatnának az erkölcsi kiállásra is; és bizonyára a magánbirtokosoknak is jelentékeny előnyére lennének az új községek, melyek munkaerőt szolgáltatnának, a földet keresettebbé tennék, s minden irányban a gazdasági előmenetelt fokoznák.

8. §.

A mezőiparos nagy községek ily átalakításra nem szoríthatók ugyan, azt hiszem azonban, hogy a gazdasági egyesületek tanácskozásaik tárgyává tehetnék ez ügyet s egy alkalmas helyen eszközölt elhomlitási kísérlet jó eredményeket szülne. S a reménybeli átalakulást az állam is bizonyos kedvezményekkel gyámolíthatná nevezetesen azoknak, kik most tanyái épületekkel bírván ezekből kimozdulnának, néhány évi adóelengedésben volnának részesítendőek; s a rendezés Csongrád megyében névszerint a nagy kiterjedésű Hódmező-Vásárhelyi határban, illetőleg a Duna, Tisza közti magyar Sahara területén, Kecskemét közremunkálása mellett, lenne megkísérelhető.

## II. R É S Z.

### Visszatekintés a magyar birodalom lakossága népesedési történetének főbb mozzanataira.

(888—1883.)

#### I. §.

Világrészünk egy államának lakosságát sem érte annyi pusztító csapás, mint a magyar hazáét. Azon földterület, mely ez idő szerint a magyar birodalmat képezi, a honfoglalás előtti századokban az emberéletet és vagyont egyaránt földult népvándorlások etapeja, tehát meglehetősen csekély és vegyes népességű volt. Midőn pedig a honfoglalás után az ország népessége tetemes gyarapodást nyert a koronként az országba beköltözött nagyszámu megszállókkal, 1240. táján a tatár-pusztítás sivataggá tette az országot; újból kelle tehát a népesítést kezdeni.

S miután utóbb több nagy királyunk uralkodása alatt a népesség száma örvendetesen felszaporodott s a jólét áldásosan elterjedt, a XIV. század végén Európában megjelent török hadakkal végzetes érintkezésbe keveredett Magyarország s a századokig tartott véres mérkőzés folytán a haza jelentékeny része török hódoltságba jutott, a népességnek s a hazai községeknek majdnem hihetetlen mérvben való tönkretételével; ugy, hogy a XVII. század végével, mikor a törökök kiűzése

nagy sikerrel vette kezdetét, ismét előről kelle kezdeni a népesítést és szervezkedést.

Ez főbb vonásokban a hazai lakosság népesedési történetének vázlata, melylyel azonban beérnünk nem szabad; sőt szükséges a népesedés történetének részleteibe is behatolni; ez eljárás a hazafi érdekelttségét ép oly mértékben megilletvén, mint a mily tanulságos maga a tárgy.

2. §.

Az Ázsia belsejéből az Atelközbe előre nyomult magyar ősök Árpád alatt Etele hun király birodalmának azon területét foglalták el fokozatosan, mely ma is a magyar birodalom területét képezi, s mely birodalom határai koronként a Kárpátokon, a Lajtán, a Száván és a Dunán túl is terjedtek.

A honfoglaló ősök számát bizonyosan tudni nem lehet, azonban Kézai Simon és a XIV. századbeli bécsi képes krónika hitelt érdemlő adataihoz képest a hét hadra csoportosított 108 nemzetség harczosainak száma a 200,000 főt meghaladta, ide nem értve a hódítási előnyomulás alatt a magyarokhoz csatlakozott kun és ruthen szövetséges hadakat, és az Etele király korából még az erdélyi bérczek között visszamaradt székelyeket; ellenben bizonyosan tudjuk, hogy a magyar ősök által meghódított területet több fejedelem alatt tótok, marahánok, ruthenok, bolgárok, horvátok, ráczok és oláhok lakták, mely nemzetiségek maig is fönntartották magukat; bizonyoságot tevéen ez által arról, hogy a hódító magyarok eljárása nem volt a nem magyar nemzetiségekre nézve irtó irányu és természetü.

Aminthogy ezer év óta a magyarral egy sőt és

egy kenyeret evén a vegyes nemzetiségű lakosság, Magyarországban az 1880. évi népszámlálás szerint magyarok és magyar nyelvet beszélők számát kerekén 7.000,000-ra téve, a hazában a tót ajskuak fejszáma tesz 1.790,476, a románok 2.323,788, a ruthenok 342,351, a horvátok és szerbek 605,725 főt.

### 3. §.

Az új haza népessége már a vezérek korában gyarapodott az által, hogy jövevény nemzetségek (hospites) a magyar fejedelem és nemzet jóváhagyásával költöztek be a nekik adományozott terjedelmes földterületekre; továbbá Horváth Mihály tanusága szerint Zsolt vezér (907—947) Vas megyében s a Fertő táján nemrég bevándorolt besnyőket és magyar faju oroszokat telepített le, s általuk egy várat építtetett, mely Kőszegnek neveztetett. Taksony pedig (947—972) a besnyők földéről, mely Erdélyen túl a magyarok Atelközében létezett, Thonuzoba vezérökkel egy besnyő gyarmatot szállított be a Tisza mellé, a kemei földön az abádi rév táján rendelvén el tanyáit.

Még számosabban vándorlának be bolgár népek; nem azon aldunai bolgárokból, kik már szláv fajokkal keveredtek össze, hanem a magyarral ugyanazon s legfőlebb szójárásban különböző nyelvet beszélő Volga vidéki bolgárokból.

E bolgárok két rajban érkezének az országba. Az elsőt Bille és Bocska testvérek vezették, kiket Taksony Pest várával adományozott meg, népük nagyobb részét azonban az ország külön vidékein osztotta fel. E bolgár telepek, mivel már beköltözésük idején az izlam valláshoz tartoztak, abban egészen a XIII. század kö-

zepéig megmaradtak, emlékeinkben izmaelitáknak nevezettek.

Gejza vezér (972—997) alatt is jöttek a hazába idegen urak és vitézek, névszerint: Adeodat, sanseverinói gróf, T a t a alapítója, kire Gejza István fia nevelését bizta volt. De Istvánnak Gizellával való házassága óta is mind többen költöztek be s telepedtek le, kivált a német urak közül az országban. Ilyenek voltak: Tibold, a tannenbergi grófok nemzetségéből, kiktől a Babócsaiak származának; Hunt és Pázmán testvérek s híres vitézek Sváборszágból; Wenczellin wasserbergi grófok, Wolfger és Hederik, a Hédervári nemzetség ősei; a meisseneni Buzad, a nürnbergi Hermann; a cseh Radován; Bogát, Lodán s többen mások, kik mindnyájan s z á m o s fegyveres néppel telepedének le a fejedelemtől nyert terjedelmes javaikon. Hogy szent István király alatt Szathmár megyében egy bajor telep létezett, s Szathmár-Némethinek neveztetett, okmányilag bizonyítható.

#### 4. §.

Az Atelközből hazánkba betört, s Erdélyt, Szatmár és Bihar megyéket feldult kunokat I. László magyar király (1077—1095) legyőzvéen és rabságba ejtvén, a mai Jász-ság területén telepítette meg, II. István alatt 1122—25. pedig néhány ezer kun család vándorlott be Tatár vezérrükkel hazánkba s a mai Kis-Kunságba telepedett.

II. Gejza (1142—1162) uralkodása idejére esik a Szepesség és az erdélyi terra regia, fundus regius vagy peculium külföldi bevándorlók általi megszállítása.

Horváth Mihály szerint II. Gejza uralkodása elején történt, hogy a Rajna torkolata s Gravelin közt lakott

Flamant eredetű nép hazáját, melyet eddig nemcsak a tenger kiöntései ellen megvédett, hanem a míveltség magas fokára is emelt, a meggátolhatlan áradások ellen tovább nem védhetvén, hálásabb lakhelyt lőn kénytelen keresni. A Szepesség és Erdély déli része a kunok és más kalandor népek gyakori betörései miatt már majdnem egészen pusztává lett. A kormányzók tehát értesülvén, hogy a derék szorgalmas nép a Németországot sanyargató éhség miatt Szászországból is, hova pár évvel előbb huzódott volt hazájából, kivándorolni szándékozik, azt meghívták, s különféle jogok- és szabaddalakkal megajándékozván, az említett tartományokban a Szepességen és a Királyföldön telepítették meg. Ezen telepek azután számos, mind maig virágzó városokat alkottak, a föld- és bányamívelést, kézműveket s kereskedést szorgalmuk és példájuk által szebb gyarapodásnak indították.

Az erdélyi fundus regius-t megszállott települők az I. Károly király által 1317-ben átírt II. Endre-féle 1222. évi adománylevelben a megszállók Teutones és Flandrienses nevezet alatt fordulnak elő; a Saxones név későbbi keletű.

#### 5. §.

Az ázsiai hazájokból az egyesült mongolok és tatárok chánja által kizaklatott kunok a mindinkább Európa felé közeledő tatárok elől IV. Béla királyhoz (1235—1270.) fordultak új hazáért. Béla király Kuthen kun király követségét 1239. szívesen fogadván oly feltétel alatt, hogy Kuthen és népe a keresztyén vallásra áttérnek, a mintegy 40,000 családra menő hontalan kunokat a Duna és Tisza között telepítette le.

6. §.

A fönnebb elsorolt több rendbeli tömeges bevándorlásokkal az ország lakossága tetemesen szaporodván, életerős fejlődésnek indult az ország; de ezen fejlődést megszakította és sarkaiból kiforgatta az annyira végzetes tatárjárás 1241—1242-ben.

Egykoru író, névszerint: Rogerius nagyváradi kanonok és Tamás a spalatói esperes irataikban részletesen előadják az irtóztató pusztítást, melyet a tatárok hazánkban és Dalmáciában emberben és vagyonban elkövettek, és az utóbbi író a zsákmány nyomozó tatárok féktelen dühének jellemzéseül megjegyzi, hogy a tatárok mindent felpörkölvén, leégetvén és a községek lakosságát felkonczolván falra huzozót sem hagytak bennök; („non relinquentes in eis mingen-tem ad parietem“), mely kifejezés alatt Szabó Károly, a Rogerius kanonok és Tamás spalatói esperes vonatkozó munkáinak fordítója („serdülő gyermekeket“ vél érteni).

Többiben a haza e végzetes pusztulását Horváth Mihály következőleg vázolja: „Béla, midőn Veglia szigetéről visszatért, leirhatlan pusztulásban s nyomorúságban találta az egy év előtt még virágzó országot. A hegyüregekbe s erdőkbe rejtezett nép is visszatért lassankint elpusztult lakjaikba, mely azonban annyira megfogyott, hogy az alvidéken több napi ut hosszában és széltében is csak rothadó holttetemek s azokon élő-dött ragadozó állatok, fehérülő csontok, elpusztult helységek s ezekben kormos épületromok, de ember sehol sem volt látható. A magas fűvel benőtt utakon csak a feketélő csonka tornyok valának a rejtekeikből kibujt,

honokra alig ismerő lakosok kalauzai. És mintha még nem volt volna csordultig megtelve az inség pohara, miután a tatárok mindent fölemésztettek vagy megrontottak, iszonyu éhhalállal kezdé pusztítani a szerencsétlen lakosokat; s e csapás nem kevesebb martalékot ejtett, mint a tatárok kegyetlensége. Volt vidék, hol a dühöngő éhség emberevésre kényszerített, s emberhus más név alatt nyilvánosan árultatott. Mindezekhez járult még, hogy a farkasok is szertefekvő holttetemek szagától becsalotván, annyira elszaporodtak, hogy a lakókra törvén, a gyermekeket anyjaik kebléről is elragadták. Végre még a sáskacsapás is sujtotta a szánandó országot.“

De a hallatlan inség nem törte meg a derék Béla király lelkét, s miután, mi legsürgetőbb volt, az éhséget külföldről nagy költséggel szerzett gabona és igásbarom által némileg lecsillapította, fáradhatlan buzgalommal kezdé meg az ország helyreállításának nagy munkáját. Az elesett egyházi és világi tisztviselők helyébe újakat nevezett; a szomszéd külföldi országokból települőköt, megszállókat szerzett, és a Bolgárországba költözött kunokat behíván s összegyűjtvén, a mai Kunságba telepítette le.

Még egyszer megjelentek a nogái tatárok nagy sereggel 1285-ben Oldamur kun vezér meghívására, s már is a Dunáig folytatták pusztító dulásaikat, midőn az éhinség, pestis megpusztítván a haramia sereget, ez kivonulásra indult a hazából, mely alkalommal László király a tatárokat megvervén, azok jelentékeny részét elfogta, s a haza több vidékén letelepítette. A tatár melléknévvel jelölt hazai községek lakosságát ezen tatár foglyok képezték.

7. §.

IV. Béla királynak a haza újbóli népesítésére irányzott tevékenysége s azon körülmény, hogy a Szepességen már is jelentékeny német telepítvényesek voltak, eredményezte azt, hogy mindinkább több német elem szivárgott az ország felső részébe; ilyenek a Metzenzéfi, német prónai, Krikeháji és Heidebauern nevek alatt ismert németek. Tagadhatlan az is, hogy a vegyes házbeli királyok alatt az ő nemzetiségükhöz tartozó bajor, cseh és olasz megszállók is költöztek a hazába.

8. §.

Nagy Lajos király (1342—1382.) hittérítési buzgalma a még Kun László király alatt Marmarosban letelepedett oláhoknál célt nem érven, sőt ezek Magyarországot elhagyva s a tatárok által elpusztított Moldvába vándorolván ki, a király a néptelenné maradt Marmarost és Bereget Koriatovich Tódor, a számüzött s több évek óta Magyarországon élő litván herczeg által népesítette meg, ki Munkács urává neveztetvén, számos orosz családot telepített le a lakóiktól elhagyott vidéken.

9. §.

Szalay László a „Szerb telepekről“ 1861. megjelent műve szerint:

A szerb Dusan czár halálával a szerb birodalom a macsói bánssággal Nándor-Fehérvár is visszakerült a magyar koronához.

S e viszonyt megvilágítja Zsigmond magyar király 1426. kelt oklevelének következő részlete:

„Miután hivünk méltóságos István, Rácország

deszpótja, bölcsen meggondolván, hogy Ráczország, özsves jogaival és tartozandóságaival egyetemben, nékünk és szent koronánknak és Magyarországunknak mindig s régtől fogva alá volt s alá van vetve; s hogy felségünk és szent koronánk és Magyarországunk jogához, sajátjához tartozott mindig s tartozik jelenleg is; továbbá óhajtván, hogy Ráczország idő multával ne jusson idegen kézre: valamennyi báróit felségünknek s Magyarországunk egyházi s világi urainak és főbbjeinek irányában hittel kötelezte, hogy ők irántunk és szent koronánk és király-utódaink és Magyarországunk egyházi, világi urai s főbbjei és maga ezen mondott országunk iránt mindenha hivek lesznek és engedelmesek; azon felül erősen szorgalmazta, hogy nővérének fiát, hívünket, nagyságos Brankovich Györgyöt, Magyarországunk bárói közé soroztassuk, valamint, hogy soroztattuk is valósággal.“

Együttal Brankovich Györgyöt s törvényes fiódaít István deszpótnak örökösökül adta Ráczországban; valamint hogy Ráczországot is Brankovich Györgynek adományozta avval, hogy Brankovich György fimagvának szakadtával az adomány vissza szálljon a magyar koronára. Ezen szoros viszonynak következése volt az, hogy a török által szoritott szerbek Magyarországbán menedéket keresve részök ide áttelepedett.

Már 1404. a délkeleti végekből elszállított szerb telepeket találunk Csepelszigetén, mely a magyar királyok s általuk a magyar királynék tulajdona lévén, közvetlenül a fiscus rendelkezésétől függött. A Vég-szendrőnek irányában fekvő Keviből kiköltözött és Csepelszigetén Szentábrahámon letelepedett szerbek a „Kevi“ nevet ragasztották a helységre, mely általuk,

emlékezéssel a nagyobb Kevire, honnan elszakadtak, Kiskevinek, — a magyarok által, tekintettel az új lakosokra, Ráczevinek neveztetett.

S a beköltözött szerbek V. László és Hunyady János kormányzó által szabadalmaikban megerősítettek mindaddig, míg a törökök Rácországból majdan kiűzetvén a bevándorlott szerbek ősi lakhelyükre ismét visszatérhetnek.

István deszpótnak 1427. történt halálával Nándorféhérvár, Macsó, s az 1426-iki egyezkedésben említett többi várak és uradalmak csakugyan visszakerültek a koronához.

Brankovich György, István deszpota utóda pedig Magyarországból tetemes uradalmakat kapott ajándékba, névszerint: Zalakement, Köplént, Becsét és Világos várat oly kikötéssel, hogy uradalmaiban és váraiban magyar tisztviselőket tartani köteles.

S 1439. a törökök elől menekült Brankovich György Arad és Zaránd megyékben fekvő 110 községből állott világosvári uradalomba tette át lakását, mely alkalommal nagyszámu szerb kivándorlók is letelepedtek a világosvári uradalom oláh lakosai közé; de más szerb lakók is költöztek be Becsére és Jenőre, mint Brankovich birtokára.

10. §.

A harmadik és negyedik szerb bevándorlás Brankovich István és Brankovich Vuk vezetése alatt 1460—1465. táján történt. S ezen két utóbbi bevándorlók Szerémben, Bács és Csongrád megyékben telepedtek le.

Az ötödik szerb bevándorlás szintén Mátyás király

korában történt, ugyanis: Kinizsy vezér mintegy 50,000 szerbet és ezer törököt nejeikkel és gyermekeikkel együtt telepített le az ország déli vidékein.

Corvin János pedig Ulászló király uralkodása alatt (1490—1516.) Bolgárországba betörve és onnét visszaterve nagyszámu szerb családokat hozott a hazába s a déli vidéken ültette meg őket.

Két évtizeddel későbbben pedig Salamon Ferencz 1864. megjelent „Magyarország a török hódoltság alatt“ című könyve szerint: „A mohácsi vész után Budára jött török sereg a Duna és Tisza közén vette visszatérő útját pusztítva, égetve, s a népet rabszijra füzve. A lakosok Bács megyéből elszaladván, vagy elvitetvén, sok helyen gazdátlan maradtak telkeik, asztagaik és barmaik. Ekkor telepedett meg ezen a kiholt vidéken egy Juon czár nevű rác, (ki állítólag Zápolya János erdélyi fejedelemnél lovász volt); a magyarok „fekete ember“-nek nevezték, a szerbek pedig csuda-tetteket regélvén róla, prófétájoknak tartották. Számosan sereglettek hozzá a már törökké lett szerb földről jött kivándorlók.“

„Nemsokára előállottak az elmenekült bácsmegyei birtokosok s visszakövetelték a „fekete ember“-től jószágait. De ez már kiosztotta volt emberei közt a bácsmegyei birtokokat, János király fölhatalmazására hivatkozván: „A nemeseknek azt mondta Juon czár, hogy ő ama földet pusztán találta, s már egész népével elfoglalta.“ A magyarok ezt felelték: „Nem hagytuk volna el eme földet, ha a szultán nem jött volna ránk.“ Juon czár azt veté ellen, hogy a magyar nemesek különben sem birnák megvédeni magukat

ezekén a kitett széleken a török ellen. Neki magának tizenkét ezer fegyverese volt.“

„Emez új fegyveres erő megnyerése tekintetéből mind János, mind I. Ferdinánd király kedvében ügyekezett járni a „fekete ember“-nek.“ Ez volt a hetedik szerb betelepedés a hazába.

11. §.

A XVI. század második felében a török hadak a régi Horvátországot és a tulajdonképeni Szlavoniát, mely most Horvátországnak neveztetik, gyakrabban megtámadván és pusztítván, a vegyes bosnyák és horvát lakosság tömegesen nyomult fölfelé a steijer és osztrák határok mellett a Muraközbe, Vas, Sopron, Mosony és Pozsony megyékbe oly kilátással, hogy alkalomilag ismét vissza fognak költözhetni régi fészkeikbe, ezt azonban az egy századon keresztül folytatott török dulakodás megghiusította, minélfogva az elmenekült bosnyákok és horvátok menhelyeiken végleg megmaradtak, s a bosnyákok s horvátok, illetőleg azok, kik a Fertő tava környékét szállották meg, német kifejezéssel „Wasser Kroaten“ elnevezés alatt ismertettek.

12. §.

Ugyancsak Salamon Ferencz szerint: (357. l.) „Bocskay egy emlékezetes és maradandó területi változást hozott be a magyar földképen. A XVI. évszázad alatt oly nagyon elszaporodott kóbor hajdukat, kikből seregét alakította, állandó lakhelylyel ajándékozta meg Szabolcsmegye határán, egészen pusztaság területen, mely már régóta csak vadak tanyája volt. A fejenkint meg-nemesített, de két hónapig minden évben ingyen kato-

náskodni tartozott új nép eleinte mintegy kilencz ezer főből állott. A korábban oly rossz hirbe jött hajduság hamar gyarapodott 1605-től kezdve, midőn letelepedési oklevelét nyeri, mintegy 10 év múlva békés, szorgalmas, s mind vagyonra, mind számra nézve meglepően gyarapodott néppé válik. Földvárai, vagyis palánkjai hatalmas védbástyául szolgálnak a török beütései ellen.“

Köztudomásu dolog, hogy az Erdély fénykorának egyik leghatalmasabb tényezője. Bethlen Gábor, Erdélybe tömegesen hozott be külföldi iparosokat, kik különösebben a bányaipar és az építés fejlesztésével sikeresen foglalkoztak.

13. §.

A nyolczadik nagy szerb bevándorlás 1690. történt; jelesül: harminczkétezer szerb család, kik a múlt évben, Nándorfehérvár bukása után, Arsenius (Csernovics) ippeki érsekkel egyetemben, hazájokból kivándoroltak, része Szlavoniában és a Szerémségben, része Győrött, Budán, Szent-Endrén, Egerben, Aradon, Szegeden, Pécsen, Mohácson, Székes-Fehérvárott, Nagyváradon, Esztergomban, Komáromban és a tiszamarosi határőrvidéken letelepedett oly kilátással, hogy a törökök leküzdése után ismét régi hazájokba vissza fognak szállhatni.

Mellözöm itt történetét vázolni azon egy századig tartott tárgyalásoknak, melyek maggondolatát a beköltözött szerbek azon szivósan föntartott óhajta képezte, hogy különálló területen tömegesen telepítessenek le; hogy az egyházi és világi igazgatás a metropolita kezeiben legyen, s hogy szerbekből állíttassék Bécsben egy legfőbb kormányközeg.

Tököli Száva, a szerbek egyik főbb embere, sikertelenül figyelmeztette a szerbeket kívánataik mértéktelenségére, s arra, hogy kívánataik teljesítése a királyi esküvel és Magyarország törvényeivel ellenkezésben van, az ügy csak 1795. nyerte elintézését; megjegyzem azonban, hogy legfelsőbb helyről meghagyatott, miszerint 1750. táján a tiszamarosi katonai határőrvidék polgárosítván kimondatott, hogy a kik régi helyeiken mint földművelők megmaradni kívánnak, ott meghagyatnak; a többiek pedig fegyveres szolgálattételre a hazai végvidékre költöztetnek. A végeredmény az lett, hogy a szerbek egy része sem az egyik, sem a másik módozatot nem helyeselvén, a szt.-pétervári udvar meghívása folytán Oroszországba költöztek.

A hazában benmaradt szerbek pedig a végvidéken Bácsban és Torontál megyében a nagy-kikindai kerületben helyeztettek el, illetőleg egy részök a Maros mentén maradt.

#### 14. §.

A XIV. században Nagy Lajos, és a XV. században Mátyás királyok fényes korszakában a népesség számra s a közvagyonosodás jelentékenyen emelkedett, de már a XV. században kezdetét vette a törökkel való mérkőzés, mely annyi véres csaták után az ország legtermékenyebb sikságának s a magyarság különösebb félszkének majdnem kétszáz évig tartott török hódoltságba ejtésével végződött.

Az ország népességét nemcsak a nagyszámu csatákban elesettek fejszáma, hanem az akkori hadviseléssel járt egész vidékek tervszerü elpusztítása; s ez által a népességnek éhínségre és földönfutásra juttatása

is fokozta; ide járulván, hogy a győztes török mindannyiszor a lakosság ezreit rabszjira füzvén, saját hazájába fogságba vitte; sőt az elfoghatott hazai serdülő ifjúságot is kihurczolta a hazából, hogy azokat verkeztséggel törökökké avassa s jancsárokká nevelvén seregeit ezekkel is öregbítse.

Szokása volt ugyanis a töröknek az általa meghódított országok lakosságát Bizáncz és Kis-Ázsia népesítésére használni, minélfogva a rabszjira füzött foglyok  $\frac{1}{5}$  része a szultánt illetvén, ezek rendszerint a szerrailban tettek szolgálatot, a foglyok  $\frac{4}{5}$  része pedig, mely a katonáknak esett, kótyavetyén adatott el az e végre megjelent kis-ázsiai zsidó, török és görög rabszolga-kereskedőknek; csak kisebb része a foglyoknak váltathatván ki, mely váltság rendszerint nagy költséggel járt.

Igy Salamon Ferencz 1864. megjelent „Magyarország a török hódoltság alatt“ czimű könyve (233. és 220. ll.) ezeket mondja: „Volt a be nem hódolt országrésznek egy külön terhes adója: a családok, községek, megyék, roppant sokat fizettek a töröknek az elfogott rabok kiváltására. Ez néhány év alatt többre ment összesen kétszázezer forintnál.“

15. §.

A kárhuzatos török pusztításnak végzetes mivoltát legjobban mutatja „Egy 1669. kézirat“, mely szerint már addig mintegy kilencszáz helység lett pusztává a magyar alföldön; mutatják továbbá azon magán- és hivatalos összeírások, melyeket szavabevehető egyesek és illetékes hatóságok a török kiüzése által fölszabadult területeken a lakosság és a községek számára nézve készítettek, melyekből a több déli megyé-

ben elpusztított községek és volt népes puszták neveit külön közlöm azért, hogy kitűnjék, miszerint a török hódoltság előtt igen nagy számu magyar községek és népesített tanyás puszták léteztek, melyek a török hódoltság alatt a föld színéről eltűnván, a most ezen területeken létező népesség távolról sem tükrözteti vissza a XVI. század előtti népesség nemzetiségét; mert a Buda környékén, Ráczkevi szigeten, a Bácskában, Temes, Torontál, Krassó, Zemplén, Szabolcs, Békés, Csanád s több egyéb megyékben a németek, oláhok, tótok és ráczok letelepítése sokkal újabb keletü.

Elpusztultak pedig a török uralom alatt Ráth Károly följegyzése szerint: Győr megyében huszonegy falu, két város, három vár, hat monostor.

A) Pest-Pilis-Solt megyékben és a Kunságban névszerint: (l. Galgóczi Károly Pest-Pilis-Solt-Kis-Kun megye monographiáját 3. k.)

a) Kecskeméti járásban: Besnyő, Czibakháza, Inánd, Sári, Ráda, Vány, Kerekegyháza, Babód, Gyál, Pakony, Budi (ma Bugyi), Halomegyháza, Lőb, Szt.-Lőrincz-Káta, Boldogasszony-Káta, Tamás-Káta, Szt.-Király, Sáp, Ságh, Várok, Orgován, Kis-Bócsa, Nagy-Bócsa, Kaskantyu, Kis-Körös, Abony, Nyárs, Apáthi, Irsa, Tápió-Szt.-Márton, Szála (ma Szele), Félgyháza, Györgye, Alberti, Pilis, Uj-Falu, Monor, Esső, Vasad, Csév, Pánd, Bicske, Farnos, Megyer, Boldogháza, Ujszász, Rékas, Tótszeg (ma Tószeg), Várkony, Vezseny, Kécska, Vacs, Vattya, Hernád, Pótharaszti, Kakucs, Hartján, Borbásszállás, Felső-Alpár, Alsó-Alpár, Monostor, Bugacs, Ágos-Egyháza, Borocs, Szent-György, Eörkény, Dabas, Esső.

Összesen: 75.

Puszták: Törtely, Kara, Kocsér, Lajos, Mőse, Páka, Kis-Szállása, Félegyháza, Bronczszállása, Jakabszállása, Zomok, vagy Galambos-Moritzgátja, Matkó, Kerekegyháza, Bene, Kis-Balázs, Böször, Csenyek, Majsa, Szt.-László.

Összesen: 20.

b) V á c z i j á r á s b a n, és pedig: Tót-Almás (most Sződ mellett), Iklav, Domony, Sidó, Tót-Ujfalu, Mácsa, Ancs, Rátoth, Hartyán, Bottyán, Babot, Kartal, Besenyő, Sidótelek, Héviz Györk, Oszlár, Szentistván, Monor, Farkasd, Bille, Turberek, Gyömrő, Üllő, Pete, Péteri, Vasad, Csév, Nyáregyháza, Bene (ma Benye), Káva, Ság, Sigér, Kis-Tarcsa, Nagy-Tarcsa, Czinkota, Keresztur, Kerepes, Mogyoród, Ecsér, Maglód, Csömör, Szent-Mihály, Csanád, Czibak, Kősi (ma Duna-Keszi), Káposztás-Megyer, Göd.

Összesen: 48.

c) P i l i s i j á r á s b a n, és pedig: Torbágy, Csék (valószínű a mai Csép), Török-Bálint, Eörs, Szt.-Márton, Szőlős, Háros, Csepel, Gyál, Rőre (alighanem Lóri), Fekleki, Kozorán, Boros, Jenő, Buda-Keszi, Felső-Keszi, Nyék, Hidegkut, Békás-Megyer, Kissing, Eöröm (ma Üröm), Boronyi, Somár, Szántó, Szenek, Szt.-László, Leányháza, Pócs-Megyer, Bulgár, Tótfalu, Tahi, Várad, Szt.-Péter, Torda, Vácztó, Pilis-Szt.-Kereszt, Szt.-Lélek, Szt.-András, Tinnye.

Összesen: 40.

d) S o l t i j á r á s b a n, és pedig: Tászlár, Vadkert, Köttön, Harka, Balgata, Füzes, Fejértó, Keczel, Sita, Rin, Borod, Kapoly, István-tölgye, Szt.-Király, Garab, Lugos, Szent-Iván, Oroszi, Halász, Hantol, Szt.-Benedek, Süllye, Tetétlen, Eölle, Mikla, Nagy-Harta, Kis-Harta,

Ekos, Szt.-Király, Bőd, Bakod, Szilid, Tirholy, Ács, Karácsond, Akasztó, Szathmár, Csőzd, Erek, Keserű-telek, Rosztelek, Pálfölde, Fény-Hanik, Zászló, Szt.-Benedek, Imgós, Péterfölde, Tornyos-Szt.-Király, Lugacs, Káll, Miske, Kis-Balás, Tárnokháza, Kis-Lak, Nádudvar, Orosz, Barátnokháza, Tan, Toromlós, Adács, Csorna, Disznós, Csörtőháza, Kozmó, Sogó, Hajós, Nádka, Hillye, Maros, Kis-Kecskemét, Nyirteleki, Eösföldke, Nagy-Nána, Kis-Nána, Halom, Szt.-Gál, Sármegy, Homokmesz, Drakszel, Nádasd, Hantoka, Szt.-István, Borjuháza, Izsák, Egyháza, Garab, Dobóka, Imsó, Rebely, Káll, Bóvár, Miklár, Bollár, Eölybő, Máriháza, Fejéregyháza, Vadas, Szt.-György, Halászteleki, Egecse, Szt.-Tamás, Szt.-Péter, Apaj, Szt.-Iván, Hugyi, Bánkháza, Csóka, Taksony, Varsány, Haraszti, Szt.-Dienes, Soroksár, Gubacs.

Összesen: 115.

Békés vármegyében hivatalos felvétel szerint a XVI. század elején 63 népes község volt, melyek a 164 évig tartott török hódoltság alatt annyira elpusztítottak, hogy a törökök kiűzetése után 1716. hivatalból tett összeírás szerint csak kilencz község volt lakva, és pedig:

|               |     |              |
|---------------|-----|--------------|
| Füzes-Gyarmat | 82  | családapával |
| Szeghalom     | 109 | ”            |
| Vésztő        | 36  | ”            |
| Kőrös-Ladány  | 37  | ”            |
| Békés         | 163 | ”            |
| Doboz         | 29  | ”            |
| Gerla         | 20  | ”            |
| Gyula         | 37  | ”            |
| Vári          | 7   | ”            |

és így összesen 520 család találtatott Békés vármegyében.

gyében, legfőlebb 3000 főszámmal (az 1880-iki népszámlálás szerint Békés megye lakossága 229,707 főből áll).

B) Békés megyében az elpusztult népes helyek nevei következők: (L. Palugyai „Magyarország történeti, földirati s állami legujabb leírása“ 1855. IV. köt.)

Gyúr, Vesze, Püski, Serkecz, Descher, Berény, Kondoros, Szénás, Csákó-Hegy, Csorvás, Orosháza, Maron, Apácia, Kigyós, Csaba, Két-Sopron, Mező-Megyer, Damfog, Gerendás, Kamut, Szt.-Miklós, Méhes, Peszterő, Mágor, Fás, Konás, Nyakszeg, Tarcsa, Edeles, Gyoma, Káka, Szt.-Katharina, Csaba-Csüd, Vörös-Egyház, Félhalom, Thölgy, Szarvas, Királtság, Endréd, Fábján-Sebestyén, Póhalom, Nagy-Telek, Syma, Szt.-András, Szt.-Miklós, (ez második néven) Barnencza, Sima-Sziget, Gyarmath, Pázmán, Bucsa, Csejt és Dancsháza.

Összesen: 54.

C) Csanád megyében 1156. dicális összeírás szerint 76 község volt, névszerint: Zegegyház, Komlós, Komlós-Fecskés, Ráros, Fypereg, Majmoth, Kis- és Nagy-Sereny, Zemplak, Nagy-Zeles, Kwthyna, Kiszeles, Zent-Miklós, Abon, Latorján, Basarágh, Kyngéd, Torny, Sopron, Nagy-Iratos, Dombegyháza, Kwpa, Kwnágota, Kowáchháza, Chato-Kamarás, Thornya, Pabáz, Naghlak, Belex, Bozzás, Mezőhegyes, Pytvaros, Királyhegyes, Palota, Peczk, Weresmarth, Saythy, Réthkert, Bekenfalva, Thod, Chenk, Denyngh, Chyka, Töwiskes, Salánk, Terged, Bathyda, Magoch, Ujváros, Pereskuthas, Monyaros, Fecskés, Fédwár, Mezenzelews, Tóth-Kwthas, Chokás, Igás, Apátfalva, Zeche, Thárnok, Zenlerinch, Makó, Tempes, Zen-Miklós, Lele, Gersa, Zentkirály, Wá-

sárhely, Kektoraxos, Sámson, Mezewkopanch, Dalegyház, Chomorkány, Kazaperegh, Fyldeák.

A török kiűzés után a megye régi területét értve alig találtatott több 15 félig lakott községnél.

D) Torontál megyére nézve a savoyeni Eugen herceg s Mercy Claudius gróf rendeletére 1723—1725-ig készült térkép, mely a bécsi cs. kir. hadügyminiszteri levéltárban őriztetik, következő elhagyott s lakatlan helyeket mutat:

a) A csanádi kerületben: (D. Schanad): Siriek (Szöreg), Teska (Deszk) Caravolla, Saiskais, Bób (Béba), Rabe, (Rábé), Oroszlámos, Kerestur, Ungan, Periva, Dellek, Tursda, Priest, Budavalla, Sarovalla, Vighet, Velleg, Bagaros (Bogáros), Leverin (Lovrin), Grabatz, Nadios, Truga, Sellisto, Motia, Nevelin, Besenova, Valkan (Wálkány), Monostor, Mogrín (Mokrin), Hodosch, Sentos, Tetosovatz, Seltosch, Olosch, Orosin (34), míg e kerület igen kevés helyén a Tisza és Maros mellett csak gyéren laktak részint magyarok, részint szerbek, mint Periamos (Perjámos), Szt.-Péter, Egris (Egres), Csanád, Polae, Sombor (Zombor kis), Gyalla (Gyála), Kerestur, Kanizsa, Sonat (Szanád), Csoka, Szt.-Miklós és Bathée (Pade), (13.)

b) A becskereki kerületben egészen kipusztult helyek voltak: Morotvár, Akaz (Akács), Bozzar (Bocsár), Perzulla, Kikinda, Hal-Oroszin, Iscza, Peadra (Beodra), Schimogi, Vintzai, Jakovas, Baschin, Kollad, Tomaschfalva, Arracz (Arács), Baschahid (Bassahid), Biskas (Bikács), Ille, Nova-Szello, Bordios, Zesterek (Csósztelek), Torda, Idvarnak (Istvánnak), Passin, Jankait (Jankahid), Tarasch (Tarras), Szt.-Mihály, Mutovelli-Jankait, Toraik (Torak), St.-Czurz (Szt.-György),

Kenderesch, Tollovatz, Pereck, Allasig, Seltosch, Patka, Variak, Mikolak, Eczin, Redout. (37.)

Részben lakottak voltak: Idiosch (Idios), Bechey (Becse), Kumani (Kuman), Idebei (Ittebe), Pardan (Bárdány), Ellemir, Aratacz (Aradác), Betschkerek (Becs-kerek), Hodosch (Hódos), Szeccan (Szécsány), Eczka (Écska), Bodosch (Potos), Orlovath, Sziget, Czenta. (15).

c.) A pancsovai kerületben pusztult helyek a következők voltak: Genta, Seltosch, Vissig, Csóka, Ludas, Birinscha, Idvaz, Hal-Ostin, Vel-Ostin (Uzdin), Baranda, Vel-Schrepaia (Crepaja), Hol-Schrepaia, Logon, Koslovaz, Glokansga (Glogon), Jenovacz, Nardak, Olle, Jörgiovatz, Dollova, Bramorak (Hramorak), Kl. Woillovitza (Kis-Vojlovitz) Krailovaz, Nadei, Regestova, Czervenka, Sereban, Coischatz, Kutoviza, Prestovacz (Brestovaz), (30).

Részben lakottak voltak: Neusina, Pocka (Boka), Phomaschovitz (Tomassovacz) Jör-Kovacz (Jarkovacz), Margitiza, Dobriza, Ilanza (Ilanca), Saekula (Sakula), Opova, Sefkerin, Jabuka, Borza (Borcsa), Offra (Ovcsa), Starzova (Starcsova), Psoveck, Delliblató (Delliblat), Humulizza (Homolicz), Plarischa (Plosics), Cubin (Kubin), Czervenka, Gay (Gaja), Dubovacz, (22).

16. §.

A temesi Bánság a török iga alatt képét adá az enyészetnek. Népes régi falvai elpusztultak, s a lakatlan táj mocsárrá változék. Voltak tavak hajdan is a Tisza s Maros mentében, de nem oly kiterjedésűek, mint 1717. Az Aranka Török-Kanizsától kezdve Mokrinig nyult tavaival. Minden folyó magára volt hagyatva. A Begétől Kikindáig vonulva büzhödött egy más mocsár,

s onnan majd Becskerekig. Innen a nyavalák annyi neme. (L. Bárány „Torontál megye hajdانا“ 33. l.)

17. §.

Marczali „Magyarország II. József korában“ című munkája (I. k. 226. l.) szerint: Kalocsa város lakosságát 1602. nagyobbára törökök és rácok képezik. Még 1712. is Kalocsán csak száz ház állott. Az egész egyházmegyében hasonlóak voltak a viszonyok. Egy 1692-iki hivatalos kimutatás szerint a török kiűzése után, Baranya, Tolna és Somogy megyék nagy részének, Pécs városát is oda számítva 3221 lakósa volt, magának Pécsnek 1652 lakósa. Ez lett azon vidékből, hova Nagy Lajos a magyar tudományosság székhelyét rendelte (Pécs).

Ahol pedig megmaradtak egyes nagy községek, az ezelőtt népes nagyszámu falvak romlásával történt. Lady Montaque, a híres angol utazónő, ki 1717. utazott át az országon, körülbelül oly néptelennek rajzolja, az országot, mint a XIII. századbeli utazók. Buda és Győr közt alig van nyoma a művelésnek. Erdő borit majd mindent Eszékig. Magyarország a vadak és madarak Eldorádója. Észak-Amerikáról vagy Canadáról irtak olyanformán első felfedezőik. A régi cultura romjai még szomorubbá tették a néptelenség és elhagyatottság szemlélését. A török elvonulása után, hivatalos adat szerint, nem maradt más nyomában, mint görög és zsidó.

18. §.

A törökök fokozatos kiűzését nyomban követte a kormány-körök népesítési tevékenysége.

Szalay László történészünk szerint a Magyaror-

szág népesítésének tervezésére I. Lipót király által alakított bécsi udvari választmány egyik tagja, gróf Kolonics Leopold bibornok és győri püspök, utóbb kalocsai érsek, mint 20 év óta az egy és külön nem válható ausztriai birodalom fő munkása, melegen ajánlotta a bizottság munkálatát, mely szerint Magyarországon egyelőre gondolni kell: 1-ször. Az ország s kivált a foglalmányok népesítéséről, melyekben csak görög és zsidó szemét nép maradt hátra.

A bibornok ajánlata szerint ezen népesítést németekkel kellene mindenek fölött eszközölni olyképen, hogy a foglalmányokban az átköltözködő magyarok három évig, a beköltözködő németek, mert ezek távolabbról jönnek, öt évig minden közteher alól fölmentessenek, és a városokba csak németek szállíttassanak; ilyen bevándorlókat nem kellene a földhöz kötni, mint a többi jobbágyokat; legyenek ők a költözködés jogával hazai törvényeik értelmében ezentúl is birószabad alattvalók. Hasonló feltételek mellett mindig német bevándorlóknak, kivált felséged örökös tartományaiból valóknak kell elsőséget adni, miszerint ezen ország, vagy legalább tetemes része németesíttessék, s a forradalomhoz s nyugtalansághoz hajlandó magyar vér mérsékeltevé a németek által rendíthetlen hűségre és örökös királyi s természetes ura iránti szeretetre birassék.

Ezen a magyarságra nézve határozottan végzetes javaslat szelleme teljesen irányadó volt-e mindjárt az 1690. évre következő időben eszközlött népesítési áradatnál bizonyosan nem tudatik, mert a róm. kath. főpapság és magyar nagy fölbirtokosok is tettek telepítéseket leginkább magyar és tót ajkú hazai lakosokkal, annyi azonban bizonyos, hogy a népesítés Budavárának

1686. történt bevétele után azonnal megindítatván, nemcsak Buda környékén, jelesül: Sziget-Szt-Mártonban, Taksonyban, Duna-Haraszttiban, Kovácsiban, Nagy-Kovácsiban, Vörösváron, Szt-Iványon, Perbálon, Ürmön, Kálózson, Török-Bálinton és Pest-Pilis-Solt megyékben következő falukban is, úgymint: Hatvan (1700) Dab, Dabony, Gomba, Izsák, Gödöllő, Nagy-Káta, Almás (1702), Alberti, Iklád, Irsa (1703), Lóri, Becse, Csömör, Csövár, (1706) P-Csaba (1710), Csepel (1712), Promontor (1714), Czinkota (1715), Buda-Örs, Budakeszi, Solmár, Hidegkut (1718), Akasztó (1719), Maglód, Sári, Faisz (1720), R-Csaba (1723), R-Harta (1724), Mogyoród (1725), Bugyi (1726), Csobanka (Borony) Csanád, Alsó- és Felső-Dabas, Bogdány, Bia, Bottyán, Nádudvar, Kerepes, Keresztur, Sáp (Sapi), Sükösd, Ecsér (1727) Békás-Megyer, Mende (1729), Egyháza, Hartván, Uj-Hartyán (1730), Csanád, Gyón (1733), Örkény, Soroksár, Tápió-Györgye (1750), Uj-Lak (1775) Kis-Harta (1720—1724) svéviai németek; Keczel (1734), Micske (1726) Kis-Körös (1718) tótok a felvidékről, Karasjenő (1860) Jászkerkegyháza (1860) Duna-Egyháza (1702) Dunakeszi (1695), Tatár-Szt-György (1701), Vacs (gazdasági munkástelep.) Törtel (1784) leginkább német, tót, szerb lakósokkal történt a telepítés. Ugyanez időben kaptak: Makó (Csanádmegye) (1700) magyar, német, Boros-Jenő (1702) német, Aradvár (1705) német, Nagy-Majtény (1706) német, Nagy-Károly, és vidéke (1711) német és sváb, Erdőd (1711) német és sváb, Gyönk (Tolna m.) (1713) magyar és német, Györköny (1751) német, Varsad (1718) német, Irmény (1720) német, Kalarnó (1722) német, Kis-Tormás (1724) német, Bikács (1736) német és sváb megszállókat; sőt az egész

XVIII. század folyamában a kormány által teljesített megszállásra külföldi német ajku lakosság használtatott igen csekély kivétellel.

19. §.

Marczali előadása szerint (I. k. 233. l.): „Mindenütt az országban, hol kamarai vagy egyházi birtok van, sváb falvak foglalják el az üres telkeket, vagy alapítanak új falvakat. Nemcsak az alföldön, a Bakonyba és a Dunán túl minden vidékre bocsát rajokat a németiség. Még a távol Zemplénbe, Szabolcsba, Biharba is eljutnak; ott is áttörik az eddig egyedül álló magyarságot. Majdnem folytonos lánca a német falvaknak húzódik át az egész országon. Mint jobb gazdák szivós kitartással elnyerik földjét a magyarnak is.

De ez a telepedésnek csak egyik része. Mint cultúr-nép a német mégis inkább a városokat keresi fel.

Továbbá folytatja: „Már előbb is, mint gyakran volt alkalmunk kiemelni, német volt a városi elem; most megnyílik előtte az ország közepe és a mezővárosok is. Buda 1740. tiszta német, Pesten\*) is az a polgárok legnagyobb része, Pécssett, Fehérvárott, Szegeden, Aradon a polgárságnak ők képezik zömét. Szabadkán, Ujvidéken, Temesvárott és Aradon az illyrekkal osztoznak a városi kormányban. Pétervárad majdnem tisz-

---

\*) A török foglalás előtt Pest városa élén tiszta magyar nevű főhivatalnokok álltak. 1483. a polgármester volt: Váczi Gál; a tanácsnokok: Nagy Farkas, Deák, Seres, Kőműves stb. 1686. ellenben és azontúl tisztán német nevekkal találkozunk a főváros élén: Proberger, Lehner, Eiserich, stb. (1720. legalább egy ötödrésze volt magyar), Budán 32% német, 32% szerb, s azontúl német telepítésekben erősbödik a főváros lakossága. S így a magyarság leszállt 25, 17, 15%-ra. 1880. pedig Budapesten: magyar 55%, német 33%, tót 10% (Kőrösy előadása a magy. tud. akademia 1882. május 17 én tartott ülésében).

tán német város. Szigetváron is az a belső város. A mellett azonban mindenhová eljutnak, hol szükség van mesteremberekre. Kecskeméten 1782-ben német iskolát találunk. Somorján német lutheránusok laknak. Léván is van német község, mely saját nyelvén kér papot és tanítót. A tolnai halászoknak, a szekszárdi czéheknek, az esztergomi molnároknak, a lévai varga és kőmives czéheknek, a sáropataki kath. községnek egyaránt német a nyelve. Békés-Gyulán német lakók vannak, és a mai napon is külön városrész Német-Gyula. Még a kis szlavóniai Pakráczban is német minden czéh. "Tegyük még hozzá, hogy Arad megyében Eleken, Uj-Szt.-Annán, Uj-Panáton, Glagovácson, Uj-Paulison, Pankotán szintén erős német községek keletkeztek.

20. §.

Helyesen és a történelmi igazságnak megfelelőleg folytatja Marczali (I. k. 237. l.) „A tót bevándorlást a magyar alföldnek a földes urak eszközölték. Látták, hogy birtokuk néptelen, gyümölcsözövé akarták tenni, és a Kárpátoknak szorgalmas, igénytelen és engedelmes lakossága kínálkozott mint legalkalmasabb népelem.

A magyar jobbágyról azt mondták, hogy „perlő társ“; oly kevéssé hagyta jussát földesurával szemben. A németnek költséges volt átültetése, és ragadós lehetett a bánsági nagy privilegiumok példája. A tót ellenben szegény, kopár földje helyet részt nyerve az alföldből, mely előtte mintegy földi éden volt, bizonyára csak oly engedelmes lesz, mint régi honában.

Gyakran még urat sem cserél, csak lakó helyet. Minthogy a tótok nagy része lutheránus, csak tolerán-

sabb, vagy hitsorsos urak telepítettek ily vallásukat. Az egyháziak és a buzgó főurak birtokain ellenben katolikus tótokat találunk.

A tót bevándorlás egyik főága a Duna-Tisza között borította el. Sok helyütt a déli szlávssággal találkoznak e vidéken az északiak. Aszódtól kiindulva Kis-Körösig, mely 1715. évi és Keczelig, mely 1739. évi telepítés, egész Pest megyében, a nagy mezővárosokat kivéve, ők képezik a lakosság legnagyobb részét. A németekkel, kik szintén oda özönlenek, nem férnek meg jól, sokkal jobban a magyarokkal. Bács megyében is elszélednek. Bács-Ujfaluban, Ujvidéken, Kernyájon, Kulan, Doroszlón jelentékeny részét képezték a lakosságnak. E vidéken, minthogy a kalocsai érsek a főtelepítő, már sok a katolikus telep is. Nemcsak földesurak alapítottak ily gyarmatokat. A terméketlen felföld munkás fiai maguk is eljártak az alföldre; a mezei munka nagy részét ők végezték és ritka dolog volt olyankor, hogy egy-kettő közülök meg ne telepedjék állandóan a gazdag földön. Gömör és Nógrád megye északi részeiből br. Prónay László szerint igen nagy volt az ilynemű kivándorlás, Fehér-, Esztergom- és Komárom megyékbe is átszivárogtak a felföldiek és ide hoztak tót telepedőket a földesurak vegyest a németekkel.

21. §.

Áttérek már most vázolására a telepítési mozgalmaknak a haza azon részében, mely legkorábban esett martalékul a török dulásnak, s mely 200 évnél hosszabb ideig nyögött a török hódoltság sója alatt.

Ezen területet a Maros, a Tisza, a Duna és Erdély határolja, melynek illetéktelen neve B á n s á g volt, mely

még az 1779. évben a hazához történt visszacsatolása után daczára annak, hogy 100 év óta már vármegyékre van osztva, főleg az oláh népnél Banat nevét makacsul ma is tartja, ugyanis a Maroson hajózó oláhok, midőn tutajajukat a Maroson leusztatják, Arad és Krassó megyék Erdély oldali határán, innen a folyam veszélyesebb részein fölállított utbaigazító által ugy utasítatnak, hogy:

„Tiene cu cullu cetré Ungur, vagy cetre Banat“ (fordulj farral a Magyar felé vagy Bánát felé.)

A törökök fokozatos kiűzése alatt és után a magyar törvényhozás ritkán levén együtt, jelesül 1687-ben, 1715., 1723., 1729., 1741., 1751., 1764—65., s azontul 1790—91-ben, törvényeink, és pedig az 1729-iki 7., 1741-iki 18., 1751-iki 24., 1790—91-iki 11., 18. törvények intézkednek arról, hogy a töröktől visszahódított területek az országhoz visszacsatoltassanak; illetőleg bekebleztetvén s megyékké alakítatván, a megyék az országgyűlésen ülésel és szavazattal birjanak, továbbá 1723-iki 18., 1723-iki 103., 1723-iki 117. törvények az ország népesítéséről szólnak; jelesül idegen betelepülő földműveseknek 6 évi teljes adómentesség, kézműveseknek pedig 15 évi teljes adómentesség biztosítatik, de ugy, hogy ez utóbbiak külső telkeket, melyek megmunkálása őket az iparosságtól elvonná, ne birjanak.

Ezen törvényes intézkedések ellenében azt látjuk, hogy a visszahódított földterületet a bécsi kormány 1718-tól kezdve foglalmánynak tekintvén, 60 évig, s miután Temes, Torontál és Krassó megyék helyreállítása mellett 1779. az ugynevezett bánási terület Magyarországra bekebleztetett, a birtokok népesítése és

részben örökáron eladása II. József császár haláláig a törvényhozás mellőzésével intéztetett.

22. §.

A népesítési eljárást 1717-től kezdve 1790-ig három szakaszra kell osztanunk; az első szakaszt az 1718—1762-ig, a második szakaszt az 1763—1780-ig, a harmadik szakaszt az 1780—1790-ig terjedő időköz képezi.

Az első korszakot gróf Merczy Dargenteau nyitja meg, ki 1733-ig intézte az ügyeket. Erélyes, nagy műveltségű és nagy világtapasztalatu férfi levén számos czélszerű rendelkezései mellett, melyek a Bega szabályozása (új zsilipek építésével 1760. évig egészítetett ki) az eperfa ültetésre, selyemtermelésre, a vallás-erkölcsi nevelés tényezőire, iparnövények (csülleng, festő buzér, rizs, olajmagvak) termelésére, továbbá a posztó, papír és olaj gyártásra vonatkoztak.

Különösebb hévvel és tüzetességgel karolta fel a népesítés ügyét; gyarmatosokat hozván iparosok és földművesek minőségében.

Mellözve itt újabb fölemlítését a török hódoltság alatt elpusztult fönnebb már elsorolt községeknek, most az újabb alkotás adatait sorolom föl:

1717. Fehértemplom magyar, német s néhány cseh települököt nyert, 1763. megnagyobbítatott.

1718. Lugos magyar és német gyarmatosokkal, megnagyobbítatott 1763-ban.

1720—1722. Merczyfalva eredetileg olasz megszállókkal, megnagyobbítatott 1763-ban. (Uj-Arad, Giroda, Gyarmatha német, román, szerb települőkkel.)

1721—1722. keletkeztek: Szentpéter, megnagyob-

bítva 1763. Zádorlak, megnagyobbítva 1764. Uj-Besenyő, megnagyobbítva 1763. Uj-Pécs, megnagyobbítva 1763. Detta, megnagyobbítva 1764. Bruckenu, megnagyobbítva 1763. Gutenbrunn, megnagyobbítva 1763. sváb és egyéb német lakosokkal.

1722. Becskerek spanyolokkal, de ezek elcsenevézvén 1728. magyar, német és szerbekkel ültetett meg. 1764. megnagyobbítatott.

1724. Csákova magyar, német és tót megszállókkal, megnagyobbítatott 1766-ban.

1725. Karánsebes magyar, német és szerb.

1729. Versecz, nagyobbítatott 1763.

1729. Facset magyar, német és szerb megszállókkal, nagyobbítatott 1767.

Csatalja a legrégebb német falu Bácsban.

1741. Dognácska németekkel.

1742. Bezdán magyarokkal és tótokkal.

1743. Szőreg magyarokkal.

1744. Temesváron alakítatott két külváros, nagyobbítatott 1763.

1744. Mehala szerb gyarmatosokkal.

1744. Mehádia németekkel, megnagyobbítatott 1764.

1744. Vinga 300 bolgár családdal, 1746. Vinga rendezett várossá lett.

1744. Krassova bolgárokkal.

1748. Török-Becse magyar, német, szerbekkel, nagyobbítatott 1773.

1749. Bukin németekkel.

1750. Szászka németekkel.

1750. Apatin németekkel, 1763. már 500 ház.

1750. Csonopla magyarok és tótokkal.

- 1750. Sztapár rácokkal.
- 1752. Kupuszina magyarok, tótok és dalmátokkal.
- 1753. Perlas város.
- 1755. Uj-Karavukova magyarokkal.
- 1756. Uj-Koluth németekkel.
- 1757. Doroszló magyarokkal.
- 1760. Veprovác magyarok és tótokkal.
- 1762. Dautova magyarokkal.

A szaporodott népességet Merczy a földművelés emelésének csak eszközeül tekintette, gyáriparos és czélszerű mezei gazdászatot akarván behozni, miután igen bölcsen átgondolta, hogy a földnek gyümölcsöztető művelése nem sokára az iparnak, kereskedelemnek s művészetnek is életet fog adni. E célból 1728. szakértő, tapasztalt földműveseket hozatott be Würtembergből, Hessenből, Nassauból is ügyes mesterembereket leginkább Olaszországból, kiket bőkezűleg segített. Az előbbieket Merczy-falu, Giroda, Gyarmatha körül Temesvár környékén és Dettán, Versecz s Fehértemplom vidékén kaptak földeket.

23. §.

A nagyobb mérvű népesítés Mária Theresia királynő uralkodásának azon időszakára esik, mikor a hét éves háborút befejezván (1762.) Bácskában és az ugynevezett Bánságban a telepítés külföldi megszállókkal rendszeresen megindítatott.

Mínthogy ugyanazon időben a spanyol király és az orosz czárnő is birodalmaikat külföldi települőknek megnyitották, sőt orosz toborzók az erdélyi és délmagyarországi schismaticusok közt is jelentkeztek, a királynő szigorúan megtiltotta a birodalmabeli lakosság-

nak a kiköltözést, s egyuttal utasította a hatóságokat, hogy a spanyol és orosz részre működő toborzókat szemmel tartsák, esetleg letartóztassák; egyuttal a királynő a katonasághoz és a német birodalombeli lakosághoz felhívást intézett 1763., mely szerint a hadi szolgálatban fölöslegessé válandó, illetőleg szolgálat nélkül maradó egyének az ugynevezett Bánságban megtelepedhetnek, a külföldi bevándorlók pedig ha saját költségükön házat építenek, 6, illetőleg a kézművesek 10 évi adómentességben részesülnek; továbbá biztosok küldettek Dél-Németországba települők toborzására, a férfiak 12, a nőtlenek vagy özvegyek 6, gyermekeknek 2 kr. utalványoztatván napi költségül a megtelepedési helyig teendő utazás tartamára, illetőleg 1764—65-ben minden bevándorló 6 frtot kapott, minden colonistának épület- és tűzifa ingyen adatott s egyuttal az épület felállítására 5 év alatt törlesztendő kölcsön ajánltatik, mely kölcsön fele részének elengedése kilátásba helyeztetett.

1766. külön gyarmatosítási bizottmányt állítottak föl, melynek tagjai gróf Lamberg, Cothmann és Festetics voltak. Ulmban pedig és Kölnben, Frankfurtban, Schweinfurtban és Regensburgban császári biztosok vezették a gyarmatosítási ügyeket. A toborzók minden telepítvényes család után 1 frt 30 kr., minden családapa és anyja 6 kr., minden gyermek 3 kr. napidíjt kapott utiköltségre.

1753-tól a jövevények számára részint a létező falukat megnagyobbították és határaikat kiterjesztették, részint egészen új falukat építettek.

Eképen vándoroltak a Bánságba 1764—1766. Németország majdnem minden részéből szorgalmas, mun-

kás gyarmatosok, leginkább föld- és kézművesek, nevezetesen frankok, svábok, bambergiek, tiroliak, felső-ausztriaiak, felső- és alsó rajnaiak, pfalziak, mainziak, luxenburgiak, badeniek, kölniek, hesseniek, nassauiak, breisgauiak, fürstenbergiek, lothringiaiak, trieriek, elszászok, schwarczwaldiak, schweicziak, piemontiak, sőt francziák is. Közöttük több olyan is volt, ki 100—200, sőt 300 frt készpénzt is hozott magával.

Mária Thérézia a gyarmatosok minden szükségéről gondoskodandó 1766. július 22-én azt rendelte, hogy minden falu lelkészszel s iskolatanítóval, és minden két község egy sebészszel ellátandó, mely rendelet következtében minden faluban templomot és iskolát építettek.

Egy 1767-ki május 13-án kelt leirat a temesvári igazgatóságot fölhatalmazta, hogy minden gyarmatosnak 24 hold szántóföldet, 6 hold kaszálót, és utóbbi rendeletek szerint minden gyarmatosnak 32 holdat, illetőleg 37 holdat (24 hold szántó, 6 hold kaszáló, 6 hold legelő, 1 hold belsőséget adjon). Ez alkalommal a magyar haza egyéb vidékéről átköltözött magyarok, szerbek, oláhok épület- és tűzifát, illetve negyed telket kaptak.

Miután a német birodalom majdnem minden részéből folytonosan sereglettek be a Bánságba új gyarmatosok, 1767-ben leérkezett rendelet folytán ujabban 200 házat építettek, melyek helyéül Vizedia, Oroszin és Töcsik kincstári puszták lettek kijelölve. Továbbá utasításul volt adva, hogy a Maros mellé is telepítsenek németeket, az ottani „belföldieket“ pedig Klek és Torak pusztákra helyezték át.

A bánsági tartomány-igazgatóság azon jelentése folytán, hogy a mondott évben Oláhországból 762

egyén a 42 napi vesztegzár megtörésének megkísérlésével menekült a Bánságba.

Egy 1765. szept. 11-én kelt kormányrendelet a temesvári igazgatóságot utasította, hogy a török kormányzattal elégtelenség miatt a Bánságba vándorló oláhok ideáramlását nehezítse és akadályozza.

A második nagy bevándorlás 1768—1771-diki évekre esik.

|       |             |            |            |
|-------|-------------|------------|------------|
| 1768. | bevándorolt | 462 család | 1888 fővel |
| 1769. | „           | 815 „      | 3124 „     |
| 1770. | „           | 3214 „     | 10,292 „   |
| 1771. | „           | 387 „      | 1585 „     |

Összesen 4878 család 16,889 fővel

a német birodalom különböző tartományaiból. (L. Grizelini „Temesvarer Banat“ I. k. 1780., Czoernig Ethnographie 3. k. és Eumander Deutsche Colonis in Ungarn.)

A részleteket Czoernik következő táblázata tünteti elő: Mária Therezia alatt 1763—1768. időközben bejött megszállók egy része Bácskában:

|            |              |            |                |
|------------|--------------|------------|----------------|
| Kernyája   | 141 telepes, | Bezdán     | 40 telepes,    |
| Krusovlye  | 42 „         | Kupuszina  | 7 „            |
| Gákova     | 197 „        | Hódság     | 28 „           |
| Szt.-Iván  | 232 „        | Bukin      | 18 „           |
| Doroszló   | 11 „         | Uj-Palánka | 84 „           |
| Philippova | 212 „        | Gaidobra   | 160 „          |
| Veprovác   | 13 „         | Karavukova | 31 „           |
| Koluth     | 216 „        | Apatin     | 555 telepessel |

ültettetett meg; továbbá Czoernik szerint a volt Bánságban a külföldi települők a következő uj, illetőleg megtoldott községekben telepítettek meg 1762—1772-ig:

| Sorszám | Egészen ujonnan épült faluk                | Telepes család | Lelkész | Iskola | Kocsma | Összesen |
|---------|--------------------------------------------|----------------|---------|--------|--------|----------|
| 1765    | Billet . . . . .                           | 252            | 1       | 1      | —      | 254      |
| 1765    | Zsombolya . . . . .                        | 402            | 1       | 1      | 1      | 405      |
|         | Szakálháza . . . . .                       | 300            | 1       | 1      | —      | 302      |
| 1767    | Angyalkut . . . . .                        | 106            | —       | —      | —      | 106      |
|         | Szépfalú . . . . .                         | 210            | —       | 1      | —      | 211      |
| 1767    | Csatád . . . . .                           | 202            | 1       | 1      | —      | 204      |
|         | Nagy-Jécsa . . . . .                       | 202            | 1       | 1      | —      | 204      |
| 1768    | Garabacz . . . . .                         | 202            | —       | 1      | —      | 203      |
| 1769    | Bogáros . . . . .                          | 200            | —       | 1      | —      | 201      |
| 1770    | Kis-Jécsa . . . . .                        | 100            | —       | 1      | —      | 101      |
|         | Heufeld . . . . .                          | 78             | —       | 1      | 1      | 80       |
|         | Mastort . . . . .                          | 78             | —       | 1      | 1      | 80       |
|         | Nagy-Teremia (Mari-<br>enfeld) . . . . .   | 123            | —       | 1      | 1      | 125      |
|         | Kis-Teremia (Alb-<br>rechtsflur) . . . . . | 78             | —       | 1      | 1      | 80       |
|         | Blumenthal . . . . .                       | 93             | —       | 1      | 1      | 95       |
|         | Ság (Segentau) . . . . .                   | 75             | —       | 1      | 1      | 77       |
|         | Szt-Hubert . . . . .                       | 75             | 1       | 1      | 1      | 78       |
|         | Soltour (Secultura) . . . . .              | 62             | —       | 1      | 1      | 64       |
|         | Charleville . . . . .                      | 62             | —       | 1      | 1      | 64       |
| 1771    | Ibád (Wiesenhaid) . . . . .                | 98             | —       | 1      | 1      | 100      |
|         | Kreutzstetten . . . . .                    | 63             | —       | 1      | 1      | 65       |
|         | Lichtenwald . . . . .                      | 40             | —       | 1      | 1      | 42       |
|         | Buchberg . . . . .                         | 30             | —       | —      | —      | 30       |
|         | Neuhof . . . . .                           | 30             | —       | —      | —      | 30       |
|         | Kis-Altringen . . . . .                    | 30             | —       | 1      | 1      | 32       |
|         | Charlottenburg . . . . .                   | 30             | —       | 1      | 1      | 32       |
|         | Királyfalva (Königs-<br>hof) . . . . .     | 30             | —       | —      | —      | 30       |
|         | Greifenthal . . . . .                      | 30             | —       | —      | —      | 30       |
|         | Trübswetter . . . . .                      | 200            | 1       | 1      | 1      | 203      |
| 1772    | Kis-Ósz (Gottlob) . . . . .                | 200            | 1       | 1      | 1      | 23       |
|         | Osztern . . . . .                          | 50             | 1       | 1      | —      | 52       |
|         | Összesen . . . . .                         | 3731           | 9       | 26     | 17     | 3783     |

telepes család.

| Nagyobbított faluk : Telepes |                                         | Nagyobbított faluk : Telepes |                           |
|------------------------------|-----------------------------------------|------------------------------|---------------------------|
| 1762                         | { Uj-Arad . . . . . 42                  | 1764                         | { Szt-András . . . . . 34 |
|                              | { Guttenbrunn . . . 148                 |                              | { Zádorlak . . . . . 5    |
| 1763                         | { Bessenyő . . . . . 104                | 1765                         | { Freidorf . . . . . 19   |
|                              | { Herczegfalva . . 145                  |                              | { Lippa . . . . . 71      |
|                              | { Szt-Péter . . . . . 34                |                              | { Detta . . . . . 21      |
|                              | { Gyarmata . . . . . 235                |                              | { Mehádia . . . . . 4     |
|                              | { Bruckenaus . . . 92                   |                              | { N.-Becskekerek . . 4    |
|                              | { Rékas . . . . . 42                    |                              | { Perjamos . . . . . 47   |
|                              | { Uj-Pécs . . . . . 9                   |                              | { Neudorf . . . . . 148   |
| 1766                         | { Versecz . . . . . 30                  | { N.-Szt-Miklós . 152        |                           |
|                              | { Kudrits . . . . . 5                   | { Csanád . . . . . 139       |                           |
|                              | { Fehértemplom . . 4                    | { Csákova . . . . . 5        |                           |
|                              | { Lugos . . . . . 1                     | { Facset . . . . . 35        |                           |
|                              | { Temesvári mész-<br>kemenczék . . . 20 |                              |                           |

Összesen 1628  
telepes család.

24. §.

A népáramlat ily tetemessége 1770—1771. azon kormányrendeletet eredményezte, hogy a külföldi telepeseket toborzó kormánybiztosok utasítottak közhírré tenni, miszerint azontul csak oly telepedők fogadtatnak be, kik a saját költségükön utaznak és a fundus instructust sajátjukból kiállítani képesek.

E feltétel mellett saját költségükön jött:

|                    |          |
|--------------------|----------|
| 1772-ben 20 család | 84 fővel |
| 1773-ban 17 „      | 65 „     |
| 1774-ben 14 „      | 56 „     |
| 1775-ben 12 „      | 45 „     |
| 1776-ban 4 „       | 14 „     |

tehát 5 év alatt összesen: 67 család 264 fővel.

A hét éves háboru bevégeztétől, tehát 1763-tól kezdve egész Mária Therézia haláláig (1780.) bevándorolt 25,000 fő, leginkább németek.

Az 1762—1773-ig a népesítési költség közel 3.000,000 frtot tett.

Hozzávetőleges adatok szerint Mária Therezia uralkodása végén az ugynevezett Bánság és határőrvidék lakossága 450,000-re becsültetett; jelesül a határőrvidéknek leginkább szerb és oláh nemzetiségű mintegy 133,000 főnyi lakosságán kívül:

|                             |         |
|-----------------------------|---------|
| román . . . . .             | 181,639 |
| szerb . . . . .             | 78,780  |
| németek, olaszok, francziák | 43,201  |
| bolgárok . . . . .          | 8,683   |
| czigányok . . . . .         | 5,272   |
| zsidók . . . . .            | 353     |

Összesen: 317,928;

az 1880-ki népszámlálás szerint pedig a mondott terület népessége 1.308,337 fő volt.

25. §.

II. József uralkodása alatt a telepítés még nagyobb mérvet öltött Bácsmegye és a volt Bánság területén, továbbá a vallás- és tanulmány alapítványi birtokokon; a telepítés II. József császár 1782. évi szept. 21-én kelt pátense folytán eszközöltetett; e császári nyílt levélben a megszállók biztosítottak, hogy 1-ször: szabad vallás gyakorlatuk lesz, egyházzal, iskolával, pappal és tanítókkal ingyen el fognak láttatni. 2-szor: hogy minden család egy lakályos házat és kertet, 3-szor: a földművelők jó szántóföldet és kaszálót, tenyész- és munkállatokat, gazdasági és háziesszközöket és szerszámokat fognak kapni, — mindezt ajándéku. 4-szer: Az iparosok és napszámosok lakást és háziesszközöket, s az iparosok a mesterségükhöz szükséges szerszámok beszerzésére 50 frtot kapnak. 5-ször: A család legidősb fivadáka a katonáskodástól felmentetik. 6-szor: Bécstől a meg-

telepedési helyig ingyen szállítanak a beköltözők, s az állam költségén élése a bevándorlóknak addig tart, míg képesek lesznek magukat ellátni, — s a saját vétke nélkül szerencsétlenségbe jutott család három év alatt visszafizetendő kölcsönnel gyámolítatik. 7-szer: Kórodák állítanak, az orvosi segílyt igénylő beköltözők ingyenes orvosi ellátására. 8-szor: A bevándorlók a beköltözés napjától számított 10 éven keresztül teljesen adómentesek, s házaik- s földjeiktől is semminemű szolgálattal, fizetéssel vagy természetbeni adózással nem tartoznak sem az államnak, sem a földesurnak.

Kapott pedig minden beköltöző család egy kész házat, egy szoba, egy kamra, konyha és istálló; minden földműves család  $\frac{1}{3}$  vagy  $\frac{1}{4}$  telek szántóföldet őszi és tavaszi maggal bevetve, de a vető magot meg kellett térítenie a termésből, — továbbá 4 lovat, kétrendbeli lószerszámot, egy fakó kocsit, egy ekét minden járulékaival, ekeszánkót, egy fejszét, kaszát, kaszakövet, ásót, kapát, favillát, sarlókat, furókat, köteleket, fűrész; a gyalogszeres megtelepülők kaptak egy-egy tehenet, nyoszolyát, szalmazsákot, ágyteritőt, hat zsákot, sütőteknőt, fejszét, ásót, kapát, vasvillát, rokkát, szitát, sütőlapátot, vízdezsát, fejlődézsát és vajköpülőt; — az iparosok lakházon kívül 50 frt készpénzt.

Minden község pedig ellátatott tűzoltási készüllettel; s minden telepen a beköltözők teljesen felszerelt iskolát találtak.

Az új telepek gondozása annyira ment, hogy Zombolyán például a bevándorlók számára vett házi macskák ára fejében is 17 frt volt a kincstár kiadása. (L. 1866. Magyar világ 159. számát Érkövytől.)

Arra nézve, hogy mennyibe került egy-egy kül-

földi családnak a Bácskában történt megtelepítése, kitűnik a következő számszeres adatokból, ugymint:

|                                                                                                            |     |     |
|------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----|-----|
| Egy négy főből álló család uti költsége . . . . .                                                          | 16  | frt |
| Élelmezés az első termésig . . . . .                                                                       | 27  | „   |
| Gabonában . . . . .                                                                                        | 12  | „   |
| Ágypénz 9 hónapra . . . . .                                                                                | 27  | „   |
| A ház ára . . . . .                                                                                        | 196 | „   |
| Egy pár ló . . . . .                                                                                       | 44  | „   |
| Egy „ ökör . . . . .                                                                                       | 50  | „   |
| Egy tehén . . . . .                                                                                        | 18  | „   |
| Gazdasági és házi eszközök értéke . . . . .                                                                | 91  | „   |
| Esetleges gyógyítási költségek . . . . .                                                                   | 10  | „   |
| A földek első bemunkálásáért, gazdasági és házi eszközök helyre szállításáért és gabona örlésért . . . . . | 16  | „   |
| Összesen . . . . .                                                                                         | 507 | frt |

vagyis kereken 500 frt számítva egy családra a II. József császár uralkodása alatt beköltöztetett 7600 idegen család megtelepítésére az eljárási mellékköltségek hozzászámításával együtt 4.000,000 frt adatott ki az állam által.

Letelepítettek pedig ezek következően a vallás- és tanulmány alapítványi birtokokon:

|         |            |   |            |          |
|---------|------------|---|------------|----------|
| Ó-budai | kerületben | } | Ó-Budán    | 5 család |
|         |            |   | Berczelen  | 132 „    |
|         |            |   | Taranyon   | 16 „     |
| Győri   | „          | } | Kerván     | 62 „     |
|         |            |   | Diószeghen | 60 „     |
| Nyitrai | „          | } | Mocsonokon | 21 „     |
|         |            |   | Kallóson   | 11 „     |
|         |            |   | Bollertzon | 12 „     |

|                     |       |               |           |
|---------------------|-------|---------------|-----------|
| Munkácsi kerületben | }     | Ungváron      | 20 család |
|                     |       | Bocskón       | 19 „      |
|                     |       | Huszton       | 17 „      |
|                     |       | Sóváron       | 48 „      |
|                     |       | Alsó-Mizslén  | 60 „      |
|                     |       | Boroszlón     | 23 „      |
|                     |       | Luzánkán      | 35 „      |
|                     |       | Lechnitzen    | 34 „      |
| Kassai „            | }     | Lublón        | 83 „      |
|                     |       | Peklinen      | 50 „      |
|                     |       | Regiczen      | 89 „      |
|                     |       | Sárospatakon  | 97 „      |
|                     |       | Tokajon       | 14 „      |
|                     |       | Kassán        | 5 „       |
|                     |       | Nagy-váradi „ | }         |
| Aradon              | 206 „ |               |           |
| Pécsi „             | }     | Földváron     | 212 „     |
|                     |       | Pécsváradon   | 126 „     |
| Zágrábi „           |       | Kuttyevon     | 71 „      |

A többi családok pedig a Bácskában és a volt temesi Bánságban szállítottak meg. Meg kell még említenem, hogy a fennebb elsorolt német bevándorlókon kívül II. József császár uralkodása utolsó éveiben a törökkel folyt háboru alatt menekülő keresztyén rája nagy számmal tolt a törökkel szomszédos magyar határörvidékre.

Szentkláray (Száz év Dél-Magyarország újabb történetéből, 458. ll.) és Czoernik szerint az átmenekült ottomán alattvalók nagyobb része a Szerémségben (8379 lélek) és Arad megyében (1824 lélek) vonta meg magát. A Tisza-Duna-Marosközben leginkább Torontál megye kapott belölök telepítvényeseket, jelesül Torontál megye 25 községe 392 családot.

Ez volt a 9. szerb bevándorlás a magyar birodalom területére. Kiemelvén itt még azt, hogy az 1787. török háboru első évében a törökök hazánk déli részébe betörvén, az alig keletkezett, illetőleg megnagyobbított községekből 147 elpusztított, mint Szentkláray írja (499. l.)

26. §.

Tekintve azon feszült viszonyt, mely a telepítésnél mellőzött megyék és a megszállítást intéző kormányi közegek közt fennforgott, de tekintve a felette nagy bőkezűséggel kegyelt külföldi telepedők által követelt előnyöket, nem tűnhetik föl az, hogy a déli megyék földbirtokosai nem voltak hajlandók a kormány felhívásának, hogy t. i. birtokaikon idegen telepedőket helyezzenek el, eleget tenni ugyanis 116 felszólított földbirtokos közül csak 4 jelentkezett alig másfél száz családnak s ezeknek is csak változtatott feltételek melletti elfogadására.

Mínt hogy a németországi bevándorlók áramlata szerfölött nagy volt, másrészt a telepítési költségek tetemes voltát a kincstár is megelégelte, 1787. kelt kormányrendelet tudatta a németországi lakosokkal, hogy kincstári költségen több telepítés Magyarországon történni nem fog. Megengedtetik azonban, hogy ha a magán birtokosokkal megegyezhetnek, saját költségükön Magyarországba letelepedhessenek.

27. §.

Hazai népességgel is történtek megszállítások II. József császár alatt, és pedig: 1783. Bakován Krassó megyében németek, magyarok és tótok, Bébán Torontál

megyében magyarok és németek; 1784. Pádén Torontál megyében magyarok és németek; 1785. Temes megyében: Szt.-Andráson németek és szerbek, Niczkyfalván magyarok és németek; Orczyfalván németek; Móriczfelden magyarok és németek, ugyanazon évben Torontál megyében Gyertyámoson magyarok, németek és horvátok; Krassó megyében Ebendorfon németek és tótok; 1786. a németbánsági ezredi kerületben Brestovácson németek a Rajna vidékéről; Temes megyében Daruvárott 78 evang. család helyett magyarok, németek és tótok; Kis-Becskereken németek, Krassó megyében Nagy-Zámon magyarok és németek, Lovrinon csupán németek.

28. §.

Visszatekintve a törökök kiűzése után III. Károly és Mária Terézia uralkodása alatt, tehát az 1718—1780. évi időszakban történt népesítési eljárásra, 40,000 főre tehető a kincstár költségén a mostani Temes, Torontál, Krassó megyékben megszállított telepedők száma; ugyancsak ily fő számra tehető a II. József császár uralkodása alatt a volt Bánságban és Bács-Bodrog megyékben letelepített megszállók mennyisége, mely mívelet kétségen kívül sok millió forintnyi költséggel és megfeszített erélylyel és gondossággal eszközöltetett, mert a települők nagyobb számát kész házakkal, gazdasági és házi felszerelvénynyel, bevetett földekkel, vetőmaggal, élelmiszerekkel, haszon- és munkaállatokkal, takarmányfélékkel, községi malmokkal, templomok, iskolák, és lelkészlakokkal kellett rögtön ellátni, továbbá uti költséggel.

A következők azonban eredményeivel igazolta a

népesítési nagy eszme fogantatását; valamint hogy más részről indokolta a fentérintett időszakban haszonbérlet utján elérhetett csekély jövedelem is, mert daczára annak, hogy a már bevándorolt, illetőleg átköltözött települők száma 40,000 főt tett mégis az 1783—1789. 6 éves időtartamra haszonbérbe adott 15 kincstári pusztának 54,420 holdnyi területe csak évi 15,721 frtért vagyis éven- és holdankint  $17\frac{1}{3}$  krért volt kiadható.

Szolgáljon tájékozássul a liszt, zsemlye és kenyér árának Temesvár városára nézve 1761. hivatalosan törént megszabása, jelesül:

|                           | Ár:                  | Nehézség:            |
|---------------------------|----------------------|----------------------|
| Egy zsemlye               | $\frac{1}{2}$ kr.    | — font, 6 lat        |
| ” ”                       | 1 ”                  | — ” 13 ”             |
| Közönséges kerek zsemlye  | 1 ”                  | — ” 18 ”             |
| Egy pár összetörött ”     | 1 ”                  | — ” 20 ”             |
| ” ” szarvaskifli          | 3 ”                  | 1 ” 20 ”             |
| ” ” közönséges zsemlye    | 3 ”                  | 3 ” — ”              |
| ” fekete kenyér           | 1 ”                  | 1 ” 8 ”              |
| ” ” ”                     | 3 ”                  | 3 ” 28 ”             |
| ” ” ”                     | 6 ”                  | 8 ” — ”              |
|                           | Mázsa:               | Itcze:               |
| 1 mázsa finom fehér liszt | 3 frt 45 kr.         | ” $2\frac{1}{2}$ kr. |
| ” ” zsemlyeliszt          | 2 ” $7\frac{1}{2}$ ” | ” $1\frac{1}{2}$ ”   |
| ” ” kenyér ”              | 1 ”                  | ” 1 ”                |
| Dara                      |                      | ” 4 ”                |

Ugyanazon időtájban egyéb háztartási czikkekre következő árak voltak:

egy oka ( $2\frac{1}{4}$  font) viza ára 14, egy font marhahus 3, télen 4, egy font borjúhús nyáron 3, télen 4, egy font gyertya 9, egy pint ser 4 kr; egy kallótlan pokrócz 1 frt; egy oka közönséges gyapju  $7\frac{1}{2}$  kr, egy mázsa

5 frt 31 $\frac{1}{2}$  kr, egy mérő buza 1 frt 48 kr. Egy beteg naponkinti ételmezése a polg. kórházban 6 kr. Egy öt szobából álló lakás minden hozzá tartozó helyiséggel ugyanott évenként 80 frt.

Ha méltó sajnálatot kell kifejeznünk a fölött, hogy a fennebbi nagy mérvű népesítés alkalmával sem az Erdélyből Moldvába kiszálló székelyek, sem a hazai magyar elem telepítésre fel nem használtatott oly anyyira, hogy (Szentkláray szerint 449. l.) 1785. folyamodott a császárhoz 198 hevesmegyei magyar család Tisza-Roff, Tisza-Bara, Tisza-Szolnok, Tisza-Abád és Tisza-Ders községekből, kérelmezvén, hogy mivel sem szántóföldjük, sem barmaik eltartására legelőjük nincs, családjaikat étellezni képtelenek, de az adót sem fizethetik: a bácsmegyei Pusztá-Kula praedeumra vagy valamely alkalmas bánáti földre áthelyeztessenek. A felség a magyar udvari cancelláriához tette át a szegény magyarok kérvényét. A cancellária 1786. évi január 9-én tartott üléséből azt felelé a császárnak, hogy magyar gyarmatosok számára sehol sincsenek telephelyek Dél-Magyarországon, mert különben a következő évben oda telepítendő német colonisták házak és földek nélkül maradnának és a magas kincstárnak csak terhére lennének,

Annál nagyobb elismeréssel kell megemlítenünk, hogy magán birtokosok ugyanazon időben birtokaikra magyar megszállókat telepítettek, jelesül: Kis Izsák Ittebőre (Torontál megye) 1781. békésmegyei magyarokat, Marczibányi család 1753. Tornyára (Csanád m.) magyarokat, Csókára és Monostorra 1782. magyarokat, gróf Buttler János 1785. ujjvári és párdányi jószágára

Hevesmegyéből magyarokat, Batthányi Ignác erdélyi püspök Orosházára, Ó-Bébára, Rábéra, Klárafalvára, Majdánra, Kereszturra és Kis-Rábéra 1753. magyarokat.

29. §.

Kiváló figyelemre méltó azon telepítés, mely Békés megyében a mult század első negyedében vette kezdetét. Mint már fönnebb említettem, Békés megyében 1716-ban hivatalos fölvétel szerint csak kilencz, ugy szólván romközség találtatott, 520 családdal, 54 község a török hódoltság alatt elpusztulván.

Thau Albert szegedi cameralis praefectus hivatalos jelentése szerint a Békés, Csongrád és Zaránd megyei fiscalitási jószágok igen keveset jövedelmezvén, azok eladását javasolta.

Harucker János György egy linczi péknek fia, a császári hadak élelmezése körül kiválóan érdemesítvén magát 1719-ben az említett 3 megyei fiscalis jószágokat állítólag 24,000 frt lefizetése mellett királyi adományul nyerte; mely adománylevél 1723. és 1736-ban kiegészítve állítatott ki az adományozott részére, ki 1719-ben bárói czimet, 1732-ben a Békés megyei főispánságot nyerte.

A birtok nagyságáról tanuságot tesz az impetrátor fiának 1775-ben történt elhalása után 1797-ben végbe ment örökösödési osztály; mely alkalommal az összes birtokot leányágon gróf Wenkheim József, gróf Károlyi József, gróf Stockhammern, báró Wenkheim József, Blankenstein grófné, Festetics grófné, Kárászné, Thérézia báróné, gróf Bolza József, gróf Mitrovszky, gróf Eszterházy Mihály, gróf Battyány István, Auesperg grófné, Drechsel báróné, Bedekovicsné örökölték; az

összes birtok 96 oly részre osztatván, melyek mindegyike 10,000 frt évi jövedelmet képviselt, az összes birtok tehát 1796-ban már kereken 1.000,000 frtot jövedelmezett.

Ezen óriási birtokon az impetrátor mindenekelőtt nagymérvű telepítéseket, még pedig legnagyobb részben hazai elemekkel t. i. magyar és tót lakossággal eszközölt; névszerint tekintettel a hitfelekezeti és nyelvi viszonyokra, Békésen, Kőrös-Ladányon, Dobozon, Váriban, Szeghalmon, Füzes-Gyarmaton, Vésztőn, Kőrös-Tarcsán, Gyomán, Öcsödön s Szentesen tisztán magyarok, vallásra nézve pedig többséget tevő reformátusok; Szarvason, Csabán és Tót-Komlóson leginkább tót ajku evangélikusokat; Orosházán evangélikus magyarokat; Endrődön pedig magyarosodott tótokat telepített; és pedig 1722-ben Szarvas város, Hont, Nógrád, Pest megyei és csabai lakossággal, megjegyzezném, hogy 1747-ben Szarvas Apatelekre, Arad megyébe egy rajt bocsátott; továbbá: 1754-ben Nyiregyházára 800 főnyi megszállókat adott.

Szent-András 1719. Kába nevű helységből kapott települőket.

Endrőd 1718. Kerekiből, honnét a lakosok viz elől menekültek, Nógrád megyéből és más helyekről nyert lakosokat.

Gyula 1723. német települőkkel.

Elek 1724. Würtenbergből, Bajorországból, Frankfurt vidékéről.

Mező-Berény 1716. és azontul Szarvasról, Liptó, Turócz és Nógrád megyéből.

Csaba 1715. és azontul Zólyom, Liptó, Nógrád és Gömör megyéből kapott települőket.

Orosháza 1744. Tolna megyéből, Zombárol és más dunáninneni megyékből evangélikus magyarok.

Szeghalom 1711.

Füzes-Gyarmat 1718.

Körös-Ladány 1719.

Vésztő a XVIII. század elején a kurucz időkben telepítetett Bihar megyéből.

Békés a XVII. század végén és 1716.

Gyoma 1717.

Öcsöd 1714.

Tót-Komlós 1746.

Hogy ezen telepítés kiválóan sikerült, mutatja a most is virágzó községek jó állapota és azon tény, hogy Békés megyében, melyet Harucker János György impetrált 1716-ban alig 3,000 főnyi népesség volt, ma pedig a népesség száma 229,757. (L. tudom. gyűjt. 1822. évi XI. XII. füzetét.)

30. §.

A szathmári békekötés létrejötte után gróf Károlyi Sándor nagy terjedelmű birtokain szintén eszközölt olasz és sváb bevándorlókkal telepítéseket, a melyekre vonatkozó adatok hézagosak azért, mert a nevezett gróf önéletírása és kalendáriumi naplójegyzetei csonkák; a Szalay László által 1865. 2. kötetben kiadott gróf Károlyi Sándor-féle önéletírásban a telepítésre vonatkozólag időrendi sorszerint a következők találatnak:

1726. május 16-án.

Die eadem érkeztem Pozsonyba. Az holott is találtam 107 gazdát Svábországgrúl, melyek számomra jöttek le az Dunán.

Julius 8. 11. 12-én.

Die eadem végeztem az ujonnan kijött svábsággal, kit is Erdődre (Szathmár m.) szállítottak.

Erdődre érvén az új svábságnak nagy része, úgy mint 44 gazda ottan levén azoknak assignálandó telkeket revideáltam.

Nagy- és Kis-Erdőd között való, nagyobb részint puszta telkeimet, circiter 80 telekből állót kijegyezvén minden teleket tiz-tiz klafterrel azonnal az jelenlevő 44 svábok jádszattanak (sorsot huztak) reája, s kiki a magáét elvette, az többinek felfogadása takarodás utánra maradván.

Augusztus 8-án:

Horváth György praefectusomat Nagy-Károlyban hátrahagyván és 36 svábnak az minapi 40-en felül telkeket osztván s egyéb dispositiókat is reá bizván.

1727. május 14. és 24-én.

Expediálván Nagy Lászlót vissza 259 svábnak Pestről Károlyba leendő általszállítására szárazon.

1729. november 26. 29-én.

Megérkezvén Károlyból az olaszt expediálván Olaszországban az több verbovált olaszokhoz, kiket károlyi jószágomban igyekeztem szállítani.

Deczember 2-án.

Die eadem expediáltam az hajtmányomat Németországra jobbágyoknak, mesterembereknek verboválására, adván költségre 250 frtot.

1730. ápril 8-án.

Csatlós Jankót expediáltam az olaszaim után.

Május 5-én.

Die eadem expediáltam szolgálmat svábokról tett dispositiómmal.

Május 6-án.

Érkeztvén leveleim Pozsonyból svábok érkezéséről.

Május 17-én.

Érkezett meg verbováló leitmantom mesteremberekkel Németországból, kiket is meghordoztam jószá-gomban.

Junius 1-én.

Eadem költöztettem az svábokat Surányból az hajómra, Károlyban dirigálván.

Deczember 18. 19. 20. és 21-én.

Oeconomiámat és káraitam revideálván, az olaszaimval is disponáltam.

1731. augusztus 26-án.

Voltanak nállam jóakaróim s az olasz pap is fel-érkeztvén Erdődről.

1732. február 19-én.

Erdődi jövevény taxásokkal és az bélteleki sváb communitással concludálván, megcsendesítettem őket.

1733. május 3-án.

Eadem 60 pár sváb jobbágyom érkezett, kikről disponálván.

Május 6-án.

Voltam Karván, honnat az sváb jobbágyaimat promoteáltam.

1735. május 1-én.

Csiszár Istvánt Pestre expediáltam 130 svábnak Károlyban való szállítására.

Az önéletíró gróf Károlyi Sándor adataiból nem tűnvn ki, mely községekben telepítette le az olasz és sváb bevándorlókat; e hiányt Szirmay „Szathmár megye ismertetése“ című munkájából pótolom, mint mely szerint a Károlyi grófi nemzetség szathmár-megyei következő községeiben voltak idegen telepedők, ugymint:

Fény, Szaniszló, Mező-Petri, Nagy-Majtény, Kaplony, Kálmánd, Csanáros, Vállaj, Mérk, Madarász, Töke-Terebes, Gilvács, Nagy-Szokond, Sándorfalva, Szakasz, Erdőd, Mező-Bikó, Szinfalú, Józsefháza és Béltek.

Hogy a svábokkal való telepítést gróf Károlyi Sándor utódjai is alkalmazták, bizonyítja többek közt az is, hogy gróf Károlyi Antal Alsó-Homoródon szintén 80 sváb családot telepített a múlt század utolsó negyedében, e század elején pedig Mező-Terem szintén Károlyi grófi birtok sváb települőket kapott.

31. §.

Találunk más földbirtokosok által is svábokkal eszközölt gyarmatosítást, névszerint:

Szathmár megyében

Zajtát 1767.

Zemplén vármegyében

Józseffalvát (telepítette a kamara.)

Tállyát (II. József császár németekkel öregbítette.)

1759. Károlyfalvát,

1754. Rátkát,

1757. Trautsohn falvát;

mind a hármat Trautsohn herczeg telepítette.

Szabolcs megyében:

|              |                      |                 |
|--------------|----------------------|-----------------|
| Rakamaz,     | telepítette a kamara |                 |
| Ó-Vencsellő  | „                    | Dezsőfi         |
| Uj-Vencsellő | „                    | „               |
| Pócs-Petri   | „                    | közbirtokosság. |

32. §.

Folytatólag a török hódoltság alatt leginkább megpusztított néhány megyében Korabinszky 1780. évben megjelent „Geographisches Lexicon“ és a Váli András által az 1796—99. években kiadott „Magyarország leírása“ című 3 kötetes nagy munkájában számos német, részint egész új, részint megtoldott telepközséget találunk, melyek tehát a török kiűzése után a fennérintett könyvek megjelenése előtt leginkább régi magyar neveik alatt keletkeztek, jelesül:

Bács-Bodrog megye:

|            |             |               |
|------------|-------------|---------------|
| Gura       | telepítette | Grassalkovich |
| Vaskut     | „           | „             |
| Jánék      | „           | Szécheny      |
| Novoszelló | „           | Cseh.         |

Baranya megyében:

|              |             |              |
|--------------|-------------|--------------|
| Árpád        | telepítette | Pécsi püspök |
| Geresd       | „           | „            |
| Himesház     | „           | „            |
| Lak          | „           | „            |
| Lancsak      | „           | „            |
| Szent-László | „           | „            |
| Márok        | „           | „            |
| Szaraz       | „           | „            |
| Budmir       | „           | Batthyányi   |

| Devecser    | telepítette | Batthyányi       |
|-------------|-------------|------------------|
| Kassa       | "           | "                |
| Pettne      | "           | "                |
| Palkonya    | "           | "                |
| Vokány      | "           | "                |
| Német-Bolly | "           | "                |
| Bogád       | "           | "                |
| Jakabfalva  | "           | "                |
| Töttös      | "           | "                |
| Virágos     | "           | "                |
| Hidor       | "           | "                |
| Nyomja      | "           | "                |
| Szopak      | "           | "                |
| Csebeng     | "           | Horváth          |
| Korpád      | "           | Melczer          |
| Kövesd      | "           | "                |
| Dárda       | "           | Eszterházy       |
| Kis-Dárda   | "           | "                |
| Kovácsfalu  | "           | "                |
| Laponcsa    | "           | "                |
| Márok       | "           | "                |
| Kozár       | "           | "                |
| Mekényes    | "           | "                |
| Tófb        | "           | "                |
| Albertfalva | "           | "                |
| Bán         | "           | Főherczeg Károly |
| Baranyavár  | "           | "                |
| Batina      | "           | "                |
| Iván        | "           | "                |
| Keskend     | "           | "                |
| Kisfalud    | "           | "                |
| Lipova      | "           | "                |

|                 |             |                  |
|-----------------|-------------|------------------|
| Monostor        | telepítette | Főherczeg Károly |
| Nagy-Nyárad     | ”           | ”                |
| Herczeg-Szöllős | ”           | ”                |
| Villáng         | ”           | ”                |
| Bellye          | ”           | Savoyeni Eugen   |
| Eugeniusfalva   | ”           | ”                |
| Pécsvárad       | ”           | vallásalap       |
| Mágócs          | ”           | ”                |
| Székcső         | ”           | Bésán            |
| Rác-Görcsön     | ”           | ”                |
| Dobóka          | ”           | Sauska           |
| Rabarcz         | ”           | kir. egyetem     |
| Boda            | ”           | ”                |
| Bozsék          | ”           | ”                |
| Hetény          | ”           | ”                |
| Ófalu           | ”           | Perczel          |
| Zebrik          | ”           | ”                |
| Hidas           | ”           | közbirtokosság   |
| Liptód          | ”           | kir. alapítvány  |
| Marcza          | ”           | ”                |
| Monyoród        | ”           | ”                |
| Nyárad          | ”           | ”                |
| Vimend          | ”           | ”                |
| Szederkény      | ”           | kir. kamara      |
| Barátur         | ”           | ”                |
| Bikel           | ”           | Petrovszky       |
| Köblény         | ”           | Petróczy         |
| Sombereg        | ”           | ”                |

Fehér megye:

|         |             |       |
|---------|-------------|-------|
| Balinka | telepítette | Amade |
| Kuthi   | ”           | ”     |

|        |             |            |
|--------|-------------|------------|
| Boglár | telepítette | Eszterházy |
| Kozma  | ”           | ”          |
| Nadagy | ”           | Cziráky    |
| Barok  | ”           | Niczky     |

Veszprém megye:

|              |             |                    |
|--------------|-------------|--------------------|
| Hidegkut     | telepítette | Eszterházy         |
| Béb          | ”           | ”                  |
| Szent-Iván   | ”           | ”                  |
| Nyögér       | ”           | ”                  |
| Gyirót       | ”           | ”                  |
| Szent-Király | ”           | ”                  |
| Oszlop       | ”           | ”                  |
| Kozma        | ”           | ”                  |
| Bánd         | ”           | Somogyi            |
| Barnag       | ”           | Zichy              |
| Vöröstó      | ”           | ”                  |
| Vázsony      | ”           | ”                  |
| Márkó        | ”           | Veszprémi káptalan |
| Jákó         | ”           | Horváth            |
| Koppány      | ”           | Zirczi apát        |
| Tével        | ”           | ”                  |
| Nána         | ”           | Nádasdy            |
| Peterd       | ”           | Vallásalap         |
| Porra        | ”           | ”                  |
| Románd       | ”           | Győri püspök.      |

A mult században telepítetett 1718. Kun-Szt-Márton. 1743. Kis-Kun-Félegyháza s Kis-Kun-Majsa.

33. §.

Vissza kell még térnem a XVIII. század közepe táján a Maros mentén eszközölt telepítésekre; köztu-

domásu dolog ugyanis, hogy a Maros jobb partjáról elűzött török ellen 1702. határőrség szerveztetett, mely a Maros mentén az u. n. *confinium marosiense*-t képezte, mely őrvonalon különösebben nagy számmal voltak a rác harczosok; midőn pedig 1750. táján ezen határ-őrvidék polgárosítatott, a rácok egy része nem érezvén hajlamot a békés természetű s házias földművelési foglalkozáshoz, tömegesen hagyták oda a Maros mentét, és részint a katonai végvidékre, részint Oroszországba költöztek, az által a Maros mentén, különösen N.-Lakon és Pécskán a népesség számra tetemesen leapadt. A kincstári uradalom mint földesur figyelmét tehát oda irányozta, hogy e vidéken is a népességet lehetőségig szaporítsa meg.

Uj megszállás is eszközöltetett, mely hogy sikeres volt, bizonyítja az is, hogy II. József császár 1768. a Bánságot Szeged felől beutazván, uti naplójában megjegyzi, miként a telepítés Csanádban szépen halad, így 1750—1754-ig Nagy-Lakra Székudvarról, Kétegyházáról, Makóról, Gyuláról, Vásárhelyről, Kurticsról, Battonyáról, Erdélyből, Otlakáról, Tornyáról, Kigyósról vándoroltak be települők, mely alkalommal Pécskára is nagyszámu, leginkább magyar telepesek költöztek.

Ekkor keletkezett Apátfalva 1759. Jászságból és Heves megyéből beköltözött magyarokkal, kik azóta egy rajt bocsátottak 1844., mely Kis-Királyhegyes községet alkotta.

Magyar-Csanád, 1792. állítatott föl mostani helyén.

Csanád-Palota 1760. nyerte magyar lakosságát.

Beka 1801.

Battonya a mult században még *pagus rassianus* 1810. kapott magyar és tót települőket.

Nagy-Lakra utóbb, jelesül 1802. mintegy 200 tótajku család Gömör-, Nógrád-, Zólyom-, Liptó-, Árva s főleg Békés megye, Tóth-Komlós, B.-Csaba, Szarvas és Mező-Berény községeiből telepítettek meg N.-Lakon, kik 38 évvel később, daczára annak, hogy 1831. a nagy kolera alkalmával az új telepedésű tótajku lakosságból 447-en haltak el, mégis 1841. rajt eresztettek T.-Bánhegyesre.

34. §.

A múlt század második felére esik Glogovác (1766.), Uj-Paulis, Uj-Panát (1789.), Pankota (1787.), Uj-Szt.-Anna községek német lakossággal való megtelepítése is.

Mint igen sikerült mozzanat, mely nagy kulturai jelentőségű, említendő fel Mezőhegyesnek 1785. történet megalapítása; ugyanis II. József császár 120 főből álló testőrségét 60 főre szállítván le, e megtakarítást arra fordította, hogy Mezőhegyesen katonai ménest állítson, mi végre 28,000 kat. hold földet kivágatván a pécskai kincstári uradalom területéből, ez cultura alá vétetett, s e telep fatermelési, mezőgazdasági, szarvasmarha- s főleg lónemesítési tekintetben kétségen kívül igen áldásos alkotás volt.

Egy másik jelentékeny mezőgazdasági kulturai mozzanatot találunk a pécskai kincstári uradalomban 1820—1831. időszakban, mely a legelős marhatartásról az ekemivelésre való átmenetet inaugurálta igen nagy mérvben, ugyanis Hengelmüller Mihály az alsó-ausztriai loosdorfi uradalom tulajdonosa Ritter József bécsi nagykereskedő társával, illetőleg 1824-től kezdve egyedül haszonbérbe vett az Arad-mutinai kir. kamarai (mostani pécskai) uradalomhoz tartozó tizenegy nagy

pusztát, névszerint: Apácza, Bánhegyes, Bodzás, Basarága, Dumiratos, Földvár, Nagy-Kamarás, Kunágota, Kupa, Hegyes és Szionda pusztákat (Csanád és Arad megyékben), melyek kiterjedése tett  $93,299\frac{102}{1100}$  □ öles holdat, évi 95,000 ezüst frt haszonbérért 1820-tól 4 évre és ismét 1824-től 1832-ig 8 évre, minélfogva egy 1100 □ öles hold földnek 1 frt  $1\frac{1}{4}$  kr. évi haszonbére volt.

Tekintve, hogy a mondott földek a legjobb buza- és dohánytermelő talajuk, a fennebbi haszonbér igen csekélynek tetszhetik; de meg kell jegyezni, hogy ugyanazon földek 10 évvel azelőtt holdankint csak 22—30—35- és 48 krral voltak haszonbérbe adhatók; ez idő szerint pedig ezen földek kat. holdankinti évi haszonbér átlaga 13 frt.

Hogy Hegelmüller Mihály helyes gazdai érzékkel birt, fényesen igazolja egész eljárása, úgy rendezvén be gazdasági üzletét, hogy kellő munkaerőről gondoskodandó Apácza községet telepítette 1821-ben. Ugy látzik, példát véve a kunágotai és bánhegyesi kincstári pusztákkal és Mezőhegyessel barázdás szomszéd gróf Fekete Ferencz-féle kovácsházai pásztáról, hol 1813-ból, 1814-ből és 1817-ből volt három telepítvényes község, jelesül: Tó t - K o v á c s h á z a, M e z ő - K o v á c s h á z a és R e f. - K o v á c s h á z a.

1821. táján az általa haszonbérelt Apácza nevű kincstári pusztára számos családot hozott, feles kertészek czime alatt albérlőkül, kik első megszállói voltak az ez időszert 2361 lelket számláló Apácza községnek, továbbá mintegy 50,000 hold földet házi kezelés alá fogott, állítván számos épületeket, nagymérvű birkászatot, szarvasmarha gulyát, ménest, és a mezőgazdasági fordába felvéve a dohánytermesztést is. Mikor

Hengelmüller Mihály a 93,000 holdat meghaladó bérletet átvette, ezen óriási területen következő épületei voltak a kincstárnak; nevezetesen: Földváron egy ócska lakház, Apácán egy pandurlakás, Bodzáson semmi épület, Hegyesen két lakház, Bánhegyesen egy ócska lakház, egy istálló, Nagy-Kamaráson egy lakház, Kunágótán 6 épület, lakház, pincze, lóistálló, ökörpajta, tehénistálló, Kupán semmi épület, Sziondán 4 épület, vagyis a kincstárnak 1822. év elején 93,262 hold pusztán 24 épület volt.

Hengelmüller Mihály a roppant erőfeszítéssel szervezkedett gazdaságaiban, s hogy mily mérvben hajtotta végre ezen gazdasági szervezkedést, mily beruházásokat s befektetéseket tett azokba rövid idő alatt, legjobban kitűnik azon összeírásból, mely mellett a kincstári uradalom 1831. évben Hengelmüller Mihály épületeit és gazdasági felszerelvényeit lefoglalván, zár alá vette, és pedig:

|                                 |        |        |             |
|---------------------------------|--------|--------|-------------|
| a földvári pusztán 5 istállóban | 15,030 | drb    | selyembirka |
| a bánhegyesi                    | 4      | 9,120  | „           |
| az apáczaik                     | 2      | 4,808  | „           |
| a bodzási                       | 3      | 11,505 | „           |
| a megyesi                       | 9      | 15,382 | „           |

Összesen: 55,847 drb selyembirkát.

#### Szarvasmarhát:

|                              |     |      |
|------------------------------|-----|------|
| 1—5 éves és öreg számu bikát | 54  | drb. |
| 1—3 „ tinót                  | 308 | „    |
| öreg számu és 3 éves tehénet | 574 | „    |
| 1—2 éves üszőt               | 262 | „    |
| Jármos ökröt                 | 616 | „    |
| Borjut                       | 232 | „    |

Összesen: 2134 drbot.

Svájczai szarvasmarhát (pecus cornutum helveticum):

|                          |                      |
|--------------------------|----------------------|
| Bika öregszámu 1—3 éves  | 22 drb.              |
| ökröt                    | 20 „                 |
| tinót                    | 6 „                  |
| tehenet, üszőt és borjut | 54 „                 |
|                          | Összesen: 102 drbot. |

Lovakat:

|                               |                      |
|-------------------------------|----------------------|
| Csödör öreg 1—3 éves          | 34 drb.              |
| Kancza öreg 1—3 „             | 105 „                |
| Paripát                       | 9 „                  |
| Csikót 10 csödört, 16 kanczát | 26 „                 |
| Igás lovat                    | 12 „                 |
|                               | Összesen: 186 drbot. |

Az épületek pedig következően állottak, eltekintve a Hengelmüller albérlő által állított 93 nem szilárd anyagu épületektől, Hengelmüller Mihály saját költségén 115 épületet emeltetett, melyek közül 29 (megyesi templom, korcsmaépület, egy 100 öles hosszúságu és sok 50—60 öl hosszúságu istállók) szilárd anyagból, a többiek pedig téglaalapra vályoggal, illetőleg vert fallal voltak felállítva.

Ezen gazdasági cultura valósággal magvetés volt, mert utánzókat támasztott s hozzájárulván az alig 10 évvel későbbben a mondott területen eszközölt tetemes telepítések lehetővé tették, hogy mint fennebb már érintettem, az óriási terület kat. holdankint most 13 frt évi haszonbért jövedelmez; s a fent érintett területen ma mintegy 30,000 főnyi népesség van, s mig e terület hajdan oly kopár volt, hogy a kunágotai 14,500 holdas nagy pusztán állott egy vert-falu épület előtt ültetett néhány akáczfáról „fás tanyá“-nak neveztetett, hol

a 93,000 holdnyi területen 60 év előtt 24 rongyos apró kincstári épület volt, ma a kunágotai pusztán egy 1000 kis holdas bérbirtokon 40 gazdasági épület és dohány-pajta, továbbá 52,000 élőfa, a házikertben pedig 700 nemes gyümölcsfa van; az egész területen fennálló épületek ma 1½ millió frtra tehető.

Legjobb világot vet a kincstári nagy pusztákon 50—60 év előtt gyakorlott gazdálkodásra azon hiteles adat, mely szerint a bő vizet szolgáltató pusztai nagy kutak olyannyira keresettek voltak, hogy p. u. a kincstári uradalom által sajtényi, glogováczi és peregi határookban állított 3 kutért 475 frt évi haszonbért fizettek a pusztai bérlők, vagyis ugyanakkor egy-egy hold gazdag talaju föld évi haszonbére 30 kr. levén, a három marhaható pusztai kutért annyi haszonbért fizettek a bérlők, mint 950 hold földért.

### 35. §.

Az 1790. évben a telepítés csekély mérvben volt folyamatban. Külföldi bevándorlók csak kivételképen alkalmaztattak; így a német birodalomból beköltözött, de gróf Battyányi Tivadar által el nem fogadott családok a volt Bánságban helyeztetek el; ellenben az időközben megüresedett telkekre belföldi lakosok szállítottak, névszerint a Kassa vidéki alapítványi javakból több elszegényedett német család a volt Bánságba, 120 berczeli telepes család Csatádon telepedett meg, 27 Nyitra megyei ujlaki család Csákovára jutott, stájerországi szénégető családok a Krassó megyei bányavidéket ülték meg.

Folytatólag több bolgár család Lupakot Krassó megyében, és több német, cseh, magyar és román csa-

lád a határőrvidéket szállotta meg. Végül, hogy a falvakban a hitfelekezeti egység meglegyen, Rittberggről a katolikusok Daruvárra, Moraviczára és Vécseyházára, 78 evang. család Rittbergbe költöztek át Daruvárról.

A telepítés további folyamára, nevezetesen az I. Ferencz király uralkodása idejére vonatkozólag kiemelem, hogy a volt Bánság települőinek megengedettet telepeik eladása; mind e mellett is tűntek föl deserták vagyis üres telkek, szám szerint: 1794. Temes megyében 250 egész, 597 fél, 1029 negyed és 660 nyolczad telek állt üresen, melyeket újra fölosztottak, és a szomszéd kincstári falukból új telepésekkel töltöttek be, illetőleg német bevándorlók 3 évi adómentesség élvezése mellett csak úgy bocsáttattak, ha az állampénzsegélyét igénybe nem vették; kivétel csakis katonáskodási érdemesültség és háboru által elpusztultság czimén tétetett, később pedig még vagyonos külföldi bevándorlók sem vétettek tekintetbe.

Az 1809. évben az üres telkek száma 2900 volt; melyek folytatólagos telepítés és haszonbérbe-adás által értékesítették.

I. Ferencz király uralkodása alatt még tiroliak, és 12 községben 3424 főnyi cseh bevándorló is telepítettek, továbbá Torontál megyében Szécsánfalva németekkel, 1826. Knez németekkel, Ujvár és Jánosföld németekkel és magyarokkal, 1828. Ernesztháza németekkel, 1829. Magyar-Csernya magyarok, 1832. Maleniczfalva magyarokkal és németekkel; és itt egyelőre a külföldi népelemekkel való gyarmatosítás Temes, Torontál, Krassó, Bács-Bodrog megyékben véget ért.

Végül újabb telepítések még következők: Csanád megyében: Marczibányi-Dombegyháza 1817., Bánhidi-

Dombegyháza 1819., Nyéki-Dombegyháza 1814., Kevermes 1815. telepítette Tököly, 1811. Herczegfalva Fehérmegyében, telepítette Dréta Antal zirczi apát főherceg nádor tanácsára, magyar és német lakosokkal, 1818. — Albertfalva, Buda mellett németekkel.

Herczeg Hohenlohe Sándor a nagyváradi latin szertartású káptalan nagyprépostja; Görbeden a nagyprépostsági jószágon 1839. a badeni nagyhercegségből beköltöztetett 48 családot telepített meg 32 évre, családonként 16 hold földet adván, de kilenczedet, robotot, kappan, tojásadót kötött ki a szerződésben.

A „szedresi“ (Bezerédy-féle) telepen a megszállóknak megengedett, hogy a földet akármilyen módon használhatják, építkezhetnek, mesterséget gyakorolhatnak, boltokat, műhelyeket, sőt gyárakat is állíthatnak (kivéve a korcsmáltatási jogokat).

Wittman által Mosonymegyében telepített „Kazimir“ faluban minden család 12 hold földet kapott előre megállapított vetés-forgással, s a termés fele a telepítőé.

Uj-Pest a 30-as években a telepítési szerződésben kikötött, hogy a műipar és kereskedés felvirágzása tekintetéből a megszállóknak nem szabad maguk közt céheket alkotni, sem az ipart megszorító kiváltsági leveleket szerezni; telepítette gróf Károlyi István.

### 36. §.

Nem soká szünetelt azonban a telepítés ügye, mert annak nagy lendületet adott azon élénk mozgalom, mely a 30-as évek vége felé a dohánytermesztést karolta föl.

Az alföldi kincstári pusztákon áldozatokkal kapcsolatos erőfeszítés tétetett a dohánytermesztésnek nagy mérvekben leendő alkalmazása iránt. Nagyobb terüle-

tek 8—13—18 kat. holdnyi részletek adattak haszonbérbe egyeseknek, s így támadtak az u. n. kincstári dohány-kertészségek 100—150—200, sőt ennél is nagyobb számú családokból álló községekké. A haszonbérllő dohánykertészek kötelezve voltak bizonyos földterületet dohánytermesztésre használni, a dohányt a kincstárnak átadni; a községekben legnagyobbrészt gondoskodva volt az iskoláknak, lelkésznek, templomnak, községnek és jegyzőnek földdel való dotatiójáról; bizonyos falvakban a kincstár dohányfelügyelői lakokat állított s azokban a sikeres dohánytermesztés fölött örökös felügyelőket alkalmazott, a dohánykertészeket a kincstár tetemes kamattalan pénzelőlegek kölcsönzésével, sőt épületi faanyagok s a dohánykezeléshez szükséges kukákkal is gyámolította.

Igy leginkább 6—20—32 évre kötött haszonbéres szerződések alapján keletkeztek a dohánykertészségi községek, mely szerződések utóbb, midőn a dohánytermesztés már a kellőnél nagyobb mérvet öltött, a dohánytermelési kötelezettség kihagyásával tisztán pénzübeli szerződéseké változtattak át.

A közel 80,000 kat. holdnyi területen létrehozott ilyen kincstári községek, számszerint 49-nek sorozata következő:

I. A Pécska-kovácsházi kincstári uradalomban: (Arad, Csanád, Békés megye.)

|                 |       |                |       |
|-----------------|-------|----------------|-------|
| 1. Apácza       | 1821. | 6. Beka        | 1801. |
| 2. Almás        | 1844. | 7. Bodzás      | 1855. |
| 3. Alberti      | 1844. | 8. Dombiratos  | 1841. |
| 4. Ambrozfalva  | 1844. | 9. Földvár     | 1841. |
| 5. M.-Bánhegyes | 1865. | 10. Kis-Iratos | 1818. |

11. Király-Hegyes 1844. 17. Kövegy 1843.  
12. Kunágota 184<sup>3</sup>/<sub>4</sub>. 18. Nagy-Majláth 1844.  
13. Ref.-Kovácsháza 1813. 19. K.-Uj-Peregh 1847.  
14. Tót.-Kovácsháza 1817. 20. T.-Bánhegyes 1841.  
15. M.-Kovácsháza 1814. 21. N.-Peregh 1851.  
16. Nagy-Kamarás 184<sup>1</sup>/<sub>2</sub>. 22. Pitvaros 1817—1840.

II. Ménes-Szt.-Annai kincstári uradalomban: (Arad megye.)

23. Magyar-Fakert }  
24. Német-Fakert } 1840—44.  
25. Szentleányfalva }  
26. Zimándköz }  
27. Zimándujfalu } 1840—44. években.

III. Dentai kincstári uradalomban:  
(Temes megye.)

28. Brestye 29. Ürményháza

IV. Szt.-Andrási kincstári uradalomban:  
(Temes megye.)

30. Kis-Szt.-Péter 33. Kovácsi telepesek  
31. Kis-Telep 34. Majláthfalva  
32. Kovácsi zsellérek 35. Német-Szt.-Mihály

V. Csatádi kincstári uradalomban: (Torontál megye.)

36. Ujhely 1843. 38. Aurelháza 1843.  
37. Magy.-Szt.-Márton 1843.

VI. Szőregghi kincstári uradalomban:  
(Torontál megye.)

39. Kübekháza telep 1843. 41. Keglevichháza telep  
40. „ zsellérek 1844.

- |                              |                            |
|------------------------------|----------------------------|
| 42. Keglevicsháza zsellérek  | 46. Ó-Szt.-Iványi telepe-  |
| 43. „ vöröscsár-             | sek 1843.                  |
| dai zsellérek                | 47. Ó-Szt.-Iványizsellérek |
| 44. Ó-Bolgár telepések 1844. | 48. Rábé                   |
| 45. „ zsellérek              | 49. Tértvár                |

Megjegyeztetik, hogy a pécska-kovácsházai kincstár uradalomhoz tartozó Kis-Iratosi község 1818. Szalbeck földbirtokos által telepített s a kincstár birtokába 1852-ben ment át; továbbá Mező-, Református- és Tót-Kovácsháza községek telepítése szintén régibb keletű, telepítvén azokat gróf Fekete Ferencz, kiről megszakadás folytán jutottak a községek a 40-es években a kincstár birtokába; Földvár, Apácza és N.-Kamarás, Dombiratos szintén régibb telepítésű községek, melyeket kincstári haszonbérlők: Hengelmüller M., Vodjánér Sámuel, Móricz és Rudolf a kincstári uradalom ellenzése daczára ugyancsak kincstári földön hoztak létre, melyeket azonban a kincstár a rajtok volt tetemes terhek átvállalása mellett mégis utóbb átvett.

Mindezen községek a 40-es években, illetőleg később rendszeresítették a kincstár által, s így találta a községeket az 1873. évi XXII. törvény, melynek alapján ezen időleges, most már pénzhaszonbér mellett létezett községek a volt dohánykertészekkel kötött örökvételi szerződésekkel megörökítették. A lakosok leginkább hazabeli magyarok, tótok és németek, azonban kivéve Német-Pereghet, mely 1851-ben telepített morva- és csehországi lakosokkal, kik Zemplénben, hova csődítve voltak, alkalmas megtelepedtetést nem találván, az akkori bécsi kormány által családonkint 330 frt kölcsönelőleg nyújtása, 189 család erejéig a pécskai kincstári uradalom pereghi majoros pusztájára szállítottak.

A pécskai uradalombeli 20 kincstári telepítvényes község lakossága egy község kivételével az általa eddig haszonbérelt összes területet egészen megvette, és pedig 1100 □ öles holdankint egy község 130 frtjával, 8 község 140 frtjával, 12 község pedig 150 frtjával 22 év alatti törlesztés kötelezettségével.

37. §.

Az 1844—46. időszakban az erdélyi szászok területén találkozunk egy német telepítéssel, s minthogy eddig az erdélyi fundus regiison a mult században tett telepítésről nem szóltam, e helyen kívánom a mulasztást pótolni.

A török háborúk alatt az erdélyi szászok is sokat szenvedvén, megapadt számuk az által növeltetett, hogy 1734. Felső-Ausztriából, Stájerországból, Karinthiából 263 főnyi evang., leginkább sóbánya munkások és favágók 3 évi tehermentességgel, 1736. ismét 300 fő, 1737. 81 karinthiai család, 1743—1745. Bádenből egy evang. telep tömeg szállítatott Erdélybe, azontul pedig 1752. Felső-Ausztriából, Stájerországból, Karinthiából 243 ágostai vallásu, 1753. 275, 1754. 800, 1756—1762. 531, 1762. túl:

Ausztriából 1273

Karinthiából 518

Stájerországból 58 főnyi telepes ültettetett

meg a szász földön; s az 1752—62. évtizedben eszközölt fentebbi beköltöztetés költségei tettek:

élelmezés és ruházatra . 54,641 frt 32 kr

lakás bérre . . . . . 26,000 „ — „

uti- és egyéb költségekre 14,835 „ 25 $\frac{1}{2}$  „

összesen tehát: 92,476 frt 57 $\frac{1}{2}$  krt.

Vége 1844. a württembergi kormány hivatalosan kérdést intézván az osztrák kormányhoz az iránt, volna-e württembergi települők számára hely a monarchiában, azon választ nyerte, hogy az erdélyi szászok területén lehet ily megtelepítésre kilátás; s az erdélyi szász gazd. egyes. és Róth lelkész közremunkálása folytán 1846. ugyan a gazd. egyesületnek jelentése szerint összesen 307 család 1460 fővel telepedett meg a szászok területén, és pedig 33 család földet szerzett, 60 család haszonbérelt, 214 pedig részint kézmívességet folytatott.

38. §.

Ujabbán 1858-ban találkozunk egy telepítési lendülettel az által, hogy tudomást veszünk az 1858. évben ez ügyben kibocsájtott azon császári patensről, mely szerint Magyar-, Horvát-, Tótországban, Erdélyben s a szerb vajdaságban, a temesi bánssággal telepítés czéloztatván, a megszállási feltételek következők:

1. A községeknek legalább 50 házból és 1000 kat. holdnyi művelésre alkalmas földből kell állani.

2. Községenkint csak ugyanazon nemzetiséghez és hitvalláshoz tartozó gyarmatosok telepíthetők le.

3. Földadót és ennek pótlékait 6 évig nem fizetik, valamint az ujonnan épült házaktól 15 évig adó nem jár; ugy szintén elengedtetik a személykereseti adó 15 évre; ugyanannyi ideig a község határán kívül közmunkát teljesíteni nem tartoznak a telepedők.

4. 10 évig mentesek az új községek az állandó katonabeszállástól, kivéve rendkívüli szükség esetén, az átvonuló csapatok beszállásolásától, és előfogatok teljesítése körül lehetőségig kiméltetni fognak.

5. Oly szórványos telepítvények is, melyek nem

alkotnak rendes összefüggő községet, vagy 50 házzá-  
mon alul vannak, részesülhetnek kedvezményben, ha  
t. i. a telepítvényesi földek a települők valódi és oszt-  
hatlan tulajdonába átmennek és családonként a föld-  
birtok legalább 8 kat.holdat tesz, ez esetben a fennebbi  
3. szakaszban említett kedvezményeket 3, illetőleg 6  
évre igényelhetik.

6. A földet maguknak tulajdonul megszerzett te-  
lepítvényesek vonatkozó szerződési bélyeg- és illeték-  
mentesek.

7. A földadó provisorium behozatalakor még nem  
mívelt, de azóta termékenyített földek 10 évig adó-  
mentesek.

8. A földadóval járó rendszeres fölemelésnek az  
időközben megtermékenyített földeknél jelen proviso-  
rium hatálya alatt nincs helye.

9. A politikai hatóságok utasítanak, hogy a gyar-  
matosokat lakházaik építésénél, földjeik szétosztásánál,  
az élelmi és gazdasági eszközeik beszerzésénél oktatás  
és utasítás által lehetőleg támogassák, és az új telepít-  
vény sikeres fejlődését előmozdítsák.

10. A külföldi bevándorlóknak az osztrák állami  
polgárjog- megadatik; továbbá ezen külföldi beván-  
dorlók magukra és külföldön született fiaikra a katoná-  
kötelezettség alól fölmentvék.

11. Minden bevándorló gyarmatos, ki Ausztriában  
elismert valamely keresztény hitfelekezethez tartozik,  
az azon hitfelekezethez megillető szabad vallásgyakor-  
latban részesül.

12. A bevándorlók ingóságai, mint szintén gépek,  
földművelési eszközök, műszerek, a mennyiben azok saját  
használatukra rendeltetvék és viszonyaiknak megfelele-

lők, — továbbá azon igavonó és tenyészállatok, melyek gazdaságaik berendezéséhez tartoznak, vámmentesek, ha a bevándorlók jóváhagyott telepítvényi szerződé-nyükkel igazolják magukat.

13. A helytartóságok és helytartósági osztályok föl vannak hatalmazva a keletkező telepítvényeknek megengedhetőkül fönnebb kijelentett kedvezményeket esetről esetre megadni; magán birtokosok, kik alakítandó telepítvényekre földeket eladnak, mint szintén gyarmatosok, kik említett célra földeket venni szándékoznak, akkor a midőn az új telepítvényeknek megengedhetőkül nyilvánított kedvezményeket kinyerni akarják, s szándékolt vagy megkötött örök adásvételi szerződések minden esetre a telepítvény alakítása előtt, vagy legfeljebb négy hétre a szerződés megkötése után az említett országhatóságnak bejelenteni és azon kedvezményeket részletesen kijelölni tartoznak, melyekre a kibocsájtott határozatok értelmében igényt tarthatni vélnek.

14. A kedvezmények odaitélése egyidejűleg történik azon szerződévények megerősítésével, melyek által a gyarmatosok az alakítandó telepítvények tulajdonjogát megszerzik. A megerősítésben minden odaitélt kedvezménynek, azok kezdetével és végével, pontosan benn kell foglaltatnia.

15. A szerződévények csak úgy erősítetnek meg, ha

- a) a gyarmatos a keletkezendő telepítvény szabad és oszthatlan birtokát megszerezte;

- b) ha a netalán kikötött kötelezettségekre nézve az időtartam és megválthatóság a szerződévényben világosan ki vannak fejezve;

- c) ha a fönnálló törvényekkel és rendeletekkel,

vagy a telepítvény gyarapodásával ellenkező mellékföltételeket nem tartalmaznak; végre

d) ha a templom és iskola szükségéi fedezéséről is kellő gondoskodást foglalnak magukban.

Ezen császári pátensnek számbavehető eredménye hazánkra nézve nem volt.

### 39. §.

Még egy a mívelet korában bevégezettnek látszott telepítéssel találkozunk, mely a folyó század 60-as éveiben jött létre a hadi kormány közremunkálása folytán; és pedig a titeli ezred területén 43,000, a német bánáti ezredén 137,000 kat. hold vizjárta földje volt az államnak 7 dunai öblözetben, mely területnek  $\frac{4}{9}$  részét a hadi kormány szeparálván, az I. öblözetben Elisenheim, a II. öblözetben Rudolfsnad, a III. és IV. öblözetben Königsdorf, Albrechtsdorf és Gizellaheim, a VI. és VII. öblözetben Marienfeld, Imanov és Gyurgyevo községeket telepítette meg; t. i. a telepítvényeseknek örökül eladott bizonyos földterület kat. holdjáért 20 frt volt a vételár, és a vízmentesítési gátak föllállítása kötelezettsége. Ezen telepítés azonban csak egy községgel, nevezetesen a 7000 hold árterületet magában foglaló II. réti öbölben telepített Rudolfsnade nevü községgel sikerült, melynek lakossága védgátjait önerejéből kiépítette, és minden árvizek ellen sikeresen megvédelmezte. Az I. öblözetbeli Elizenheim község lakosai a rékasi k. uradalomba, a III. és IV. öblözetbeli albrechtsdorfiak részint Kunágotára (Csanád megyébe) helyeztettek át, részint Szapárfalvát képezik (Krassó megyében) a k. lugosi uradalomban a königsdorfiak, a párdányi k. uradalomban (Torontál megyében) Gizellaheim

lakosai a dávidházi pusztán szállítottak meg (Temes megyében), a sussanoveczi határban Gizellafalva név alatt új községgé alakultak; a VI. és VII. öblözetbeli Marienfeld község lakosai az ezen öblözetbeli magasabb fekvésű vojloviczi erdőterületen kapták ki belsőségeiket, az új község neve Hertelendyfalva; végre Imanov és Gyurgyevo a réti öblözet magasabb pontjain s a töltés romjain huzzák meg magukat, várva a nagy erővel folyamatban levő töltéselés befejezését és azontuli végleges megtelepítésüket.

40. §.

Napjainkban történt és van napirenden azon telepítés, melyet a m. kir. pénzügyminiszter 2 év előtt megindított; melynek eredménye következő:

A párdányi uradalomhoz tartozó Ó-telek község magyar-szt.-mihályi telepedőkkel 887 holddal megnagyobbítatott; egy telep állomány 5 hold, ára kat. holdankint 192 frt; ugyancsak a párdányi uradalomhoz tartozó Ujvár községhez telepítették a vízkárosult königsdorfiak, 286 család 1430 holddal, egy telepállomány 5 hold, kat. holdankint 184 frt, 22 évi törlesztéssel.

A temesvári jószágigazgatóság kerületében Kostély, Szilha, Poerul és Gruinó összefüggőleg 3500 holdas területre az albrechtsdorfi vízkárosult magyarok telepítvék. Beltelek 1200 □ öl, egy-egy telepállomány 5—16 hold, földár 86 frt 60 kr, kincstári törlesztés, 22 év. 8<sup>0</sup>/<sub>0</sub>,

A lugosi uradalomhoz tartozó daruvár községhez 1129 holdon novoszellóiak telepítetnek.

A szolnoki uradalomhoz tartozó varsányi pusztán betelepítetett 3418 magyar hold (1200 □ öllel számítva).

A települők szolnokvidéki magyarok. Családonkint kaptak 5—40 hold földterületet. A holdonkinti vételár 120 frt, a törlesztési idő 18 év.

A szolnoki uradalomhoz tartozó Balla pusztán betelepítetett 301 magyar hold.

A települők Kis-Balla pusztai magyarok. A települő családok száma 50. Ezek közül 25 család kapott 4 holdat, és 25 család 8 holdat. A holdankinti vételár 60 frt. A törlesztési idő 18 év.

41. §.

További telepítésre, és az ezen mívelet körüli eljárásra nézve mérvadó az 1882. évi pénzügyminiszteri állami költségvetésre vonatkozó indokolás, mely szerint az új telepítésre föntartott kincstári földterület következő:

A szegedi jószágigazgatósági kerületben:

A csatádi uradalomhoz tartozó paká-  
czi puszta egy tagban . . . . . 1284. hold.  
Holdankinti értéke 330 frt.

A zombori jószágigazgatósági kerületben:

Felső-puszta Kula . . . . . 4598.<sup>1251</sup> hold.  
Holdankinti értéke 240 frt.  
Kis-sztapári puszta . . . . . 1877.<sup>998</sup> hold.  
Holdankinti értéke 248 frt 58 kr.

A temesvári jószágigazgatósági kerületben:

Iktári, budinczi és kiszetői összes birtok 1856.<sup>908</sup> hold.  
Holdankinti becsértéke 111 frt 35 kr.  
Magyar Szákos . . . . . 1564 hold.  
Holdankinti becsértéke 52 frt 60 kr.

|                        |                      |            |
|------------------------|----------------------|------------|
| Susanovecz . . . . .   | 1708. <sup>800</sup> | hold.      |
| Holdankinti becsértéke | 61                   | frt.       |
| Kladova . . . . .      | 1611                 | hold.      |
| Holdankinti becsértéke | 38                   | frt 15 kr. |

A pécskai jószágigazgatósági kerületben:

|                                   |      |       |
|-----------------------------------|------|-------|
| A harkály-ligeti puszta . . . . . | 1540 | hold. |
| Holdankinti becsértéke            | 128  | frt.  |

A pécskai uradalomban levő telepítvényes községek erősítésére és a zselléreknek némi külső földdel leendő ellátására

|                    |                      |              |        |     |     |
|--------------------|----------------------|--------------|--------|-----|-----|
| a földvári pusztán | 45. <sup>297</sup>   | hold, holdk. | értéke | 300 | frt |
| Tótbánhegyesen     | 467. <sup>764</sup>  | „            | „      | 286 | „   |
| Kunágotán          | 51. <sup>1451</sup>  | „            | „      | 299 | „   |
| Nagy-Kamaráson     | 457. <sup>751</sup>  | „            | „      | 285 | „   |
| Almás-Kamaráson    | 341. <sup>543</sup>  | „            | „      | 353 | „   |
| Dombiratoson       | 150. <sup>1187</sup> | „            | „      | 320 | „   |

A fennebbi kincstári birtokok betelepítésére nézve kérvényezőkkel a tárgyalások folyamatban vannak.

Hogy az ujabban eszközlendő telepítéseknél a különböző vidékeken egyöntetű eljárás legyen, és mert a telepítvény-kérvényezők száma folytonos növekvőben van, utasítottam — így szól az indokolás — a jószágigazgatóságokat, hogy mindenekelőtt azon telepítvény-kérvényezők helyezendők el, kik már eddig is kincstári földeken voltak elhelyezve, a milyenek a határörvidéki vizár által elpusztult telepítvény-községek.

Ezek után elhelyezendők azon telepítést kérvényezők, kik az 1873. évi XXII. t. cz. 6. és 16. §§-ai értelmében jogosultak arra, hogy a kincstári birtokok valamelyikén letelepítenek.

Végre a magán telepítvény-kérvényezők.

A mennyiben a magán telepítvény-kérvényezők már eddig is sok zavart okoztak, és több visszaélést követtek el, meghagytam a jószágigazgatóságoknak, hogy óvatosságból mindenekelőtt az illető politikai hatóságtól biztos tudomás szerzendő az illető kérvényező érdekesültségére nézve.

Miután a kincstár egyelőre nincs azon helyzetben, hogy minden érdekesült kérvényezőt árviz ellen biztosított kincstári földdel elláthatna, figyelmeztettem a jószágigazgatóságokat, hogy a telepítésre alkalmas földek kiosztásánál a legóvatosabban és legtakarékosabban kell eljárni, hogy minél több kérvényező részesülhessen ellátásban.

Ezen cél elérése végett elrendeltem, hogy : egy telepes családnak csak egy telep engedélyezhető át, de akkor is szigoruan kikötendő, hogy a telepítvény-családoknak az általuk elvállalt s nevökre irt, de a kincstár tudta és beleegyezése nélkül másra átruházni nem szabad. Az ilyen átruházás a kincstár által semmisnek tekintetik, s a kincstárt feljogosítja, hogy a telek felett minden megtérítés nélkül szabadon rendelkezék.

Amint a telepített családok fizetési kötelezettségöket pontosan lerótták, a telepföld nevökre áttelekkönyveztetvén, a felett szabadon rendelkezhetnek.

Az új telepközségek alakításánál különös figyelem fordítandó arra, hogy elegendő belsőségi telkek jelöltenessenek ki a kincstár rendelkezésére, melyek egyenkint 800 □ öl területet képezzenek.

Az új telepközségek helye és neve a politikai hatóság közbejöttével állapítandó meg.

Az új telepközségben egy lelkész és egy iskola-

tanító részére külön-külön egy beltelek és egy kültelek, valamint a községi iskola helyéül egy beltelek fizetés nélkül engedélyezhető.

Minden érdemesült kérvényező egy telek belsőséggel ellátandó, ha annak árát, mely csak annyi, mint az összes telepítvényföld holdankinti átlagárának fele, — lefizetni képes, vagy annak egy év alatti befizetésére nézve az igazgatóságnak megnyugvást nyújt.

A külsőségekre nézve a kérvényezők ott, a hol a telepítvényföld holdankinti becsára 100 frtnál magasabb, a szerint, a mint a kérvényezők egyéenkinti vagyonállapota engedi, egy holdtól kezdve öt holdig terjedhető földdel ellátandók; öt kat. holdnál több egy beltelek után nem engedélyezhető.

Ott azonban, hol a telepítvényföld holdankinti becsára 100 frtnál alantabb áll, ott a körülmények szerint az elegendő biztosítékot nyújtó kérvényezőknek családonként 5—10—15—20 kat. hold telepítvényföld is hozható indokolás mellett javaslatba.

Amennyiben az illetén 5 holdra, vagy még kevesebbre szorított telepítvényesek egyedül a részökre kiosztott telepítvényföldről megélni nem képesek, különös gond fordítandó arra, hogy a települők valami iparüzlet, vagy kézműgyártás által segítsenek magukon.

Ezen cél elérhetése szempontjából javaslat teendő arra nézve, hogy mikép volna lehetséges azon irányban az illetőket a kincstárnak segíyezni?

Ha az új telepközségnél kijelölt belsőségek egyelőre mind igénybe nem vetetnének, a fennmaradó beltelek, mint kertek, a vállalkozó telepítvényeseknek nyilvános árverés útján haszonbérbe adandók azon kikötéssel, hogy

a kerteket — amint azokra vevő jelentkezik, — illő felmondás mellett a haszonbérlők átengedni kötelesek.

Az 1883. évi állami költségvetéshez csatolt pénzügyminiszteri jelentés következőket tartja a telepítésre nézve:

A csatádi uradalomhoz tartozó pakáczi puszta 1284 hold területtel és 330 frt holdankinti becsértékkel a föld drágasága, de a mellett lapályos fekvésénél fogva telepítésre nem levén alkalmas, település végett komoly kérvényezők eddig nem jelentkeztek, minélfogva elrendeltem, hogy a nép érdekében 10 holdas részletekre osztassék, és úgy bocsáttassék eladás végett nyilvános árverésre.

Felső- és Alsó-puszta-Kulán  $6662\frac{1300}{1600}$  hold területtel két telepítvény község van alakulóban, a politikai hatósággal egy értelemben a községek elhelyezése már meg van állapítva, s a mérnök jelenleg a beltelkek felosztásán dolgozik.

Ezen telephelyekre eddig a Zichyfalviak, Szajániak, Toba községbeliek, Német-Écskaiak és Zsigmondfalviak jelentkeztek.

A Kis-sztapári puszta  $1877\frac{1300}{1600}$  hold területtel és holdankinti 248 frt 58 krnyi becsértékkel rendelkezésre áll; — s a mennyiben a német-écskai és zsigmondfalvi települők Felső- és Alsó-puszta-Kulán nem férnének el, részükre a kis-sztapári puszta is kijelöltetett.

A temesvári jószágigazgatósági kerületben a határörvidékben vízkárosultak, illetőleg elpusztult telepítvényes községek lakóinak elhelyezésére két új telepítvény község szerveztetett nevezetesen:

|                         |          |
|-------------------------|----------|
| A topoloveczi . . . . . | 703 hold |
| Iktári . . . . .        | 678 „    |

|                      |                   |
|----------------------|-------------------|
| Budinczi . . . . .   | 850 hold          |
| Kiszetói . . . . .   | 378 „             |
| Kraloveczi . . . . . | 981 „             |
| Összesen . . . . .   | <u>3,590 hold</u> |

területre az elisenheimi és maleniczfalvi 310 család helyeztetik el.

|                         |                   |
|-------------------------|-------------------|
| A susanoveczi . . . . . | 1,708 hold        |
| és hittiyási . . . . .  | 864 „             |
| Összesen . . . . .      | <u>2,672 hold</u> |

területre pedig a gisellahaimi összesen 214 család helyeztetik el; és így egy-egy családra a hely, tér, utak s egyéb terméketlen területek levonása után, mintegy 10 kataszteri hold esik.

Hogy az új települők mielőbb földjeikhez juthassanak, a haszonbérben levő földek azonnal fölmondattak.

A magyar-szákosi 1,564 hold betelepítése végett az ó-besenyőiekkel folytak tárgyalások, azonban az ó-besenyőiek a magyar-szákosi földeket telepítésre alkalmatlanoknak találták, s nem fogadták el.

A kladovai 1,611 hold föld betelepítése végett a zichyfalvi 180 települő családdal folynak a tárgyalások, kik azt kérvényezik, hogy a mennyiben a fennebbi terület silány talajánál fogva egymagában véve telepítésre nem egészen alkalmas, ahhoz még az erdészeti kezelés alatt levő lekusesti és kuttinai 250 hold jobb minőségű irtásföld engedtessek át, mi végből a földmivelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszteriummal folynak a tárgyalások.

A harkályligeti puszta 1,540 hold, holdankinti becsértéke 128 frt.

Ezen puszta betelepítésére a nagy- és kis-varja-

siakkal, valamint az almás-iratosiakkal folynak a tárgyalások.

A telepítésre alkalmas kincstári területek majdnem mind el levén foglalva, a harkályligeti szigeten levő kincstári területnek a telepítendő birtokok közé fölvétele szükségessé vált.

Egy életképes község alakítása azonban mindaddig lehetetlen, míg az a közforgalomtól el van zárva, s a közlekedést csakis komp vagy hajó közvetítésével tarthatja fenn.

A Harkályligetre vezető hid a Körös árja által több mint egy évtized előtt elsodortatván, nevezett terület ez idő óta a közlekedés és forgalomtól úgy szőlván tökéletesen el volt zárva.

Miután a harkályligeti majdnem 3,000 holdnyi területnek a forgalom részére visszaadása nemcsak a kincstár, hanem a megye érdekében is felette szükséges, a pécskai jószágigazgatóság útján értesítettem Arad megye törvényhatóságát, hogy a harkályligeti pusztán létesítendő telepközség érdekében a Körös-hid mulhatlan szükséges felépítéséhez kész a kincstár az épületfát dijtalanul a megye rendelkezésére bocsátani, ha a megye a hid felépítése tárgyában a további teendőket elrendeli.

Ugyanezen tárgyban jelenleg a közmunka- és közlekedési miniszterium közreműködésével folynak a tárgyalások, s remélni lehet, hogy a hid elvégre is felépítetik és a telepítvény község szervezkedhetik.

Ujabb telepítések létesítésére azonban igen kívánatos, hogy erre, az erdészeti kezelés alatt levő sík fekvésű erdőterületek is fordíttathassanak, a melyek fekvésük, területük és talajminőségüknél fogva telepítésre

alkalmasak és a mellett elég olcsók, hogy a föld árát a telepítvényesek előre láthatólag megfizethessék.

Ily telepítésre alkalmas erdőterületekül az 1860-as években hivatalos jelentések alapján ki lett tüntetve mintegy 100,000 hold. A telepítési célokra átengedendő területek iránt a tárgyalások a földmivelés-, ipar- és kereskedelmi miniszter ural folytatásban vannak.

42. §.

A hamburgi statisztikai hivatalnak legújabbban megjelent évkönyvéből vett adatok szerint 1871—1881. bezárólag hazánkból Hamburgon át tengeren kivándorolt:

|             |      |       |             |        |        |
|-------------|------|-------|-------------|--------|--------|
| 1871. évben | 119  | egyén | 1877. évben | 540    | egyén  |
| 1872. "     | 1032 | "     | 1878. "     | 632    | "      |
| 1873. "     | 892  | "     | 1879. "     | 1518   | "      |
| 1874. "     | 852  | "     | 1880. "     | 6668   | "      |
| 1875. "     | 747  | "     | 1881. "     | 6756   | "      |
| 1876. "     | 475  | "     | Összesen:   | 20,231 | egyén. |

Ellenben a m. kir. belügyminiszterium által gyűjtött adatok szerint kivándorolt 18,609 egyén és pedig:

Árva megyéből az utóbbi 3 évben 3 egyén utlevéllel.

Beregh megyéből 3 év alatt 32 egyén utlevél nélkül, leginkább izraeliták.

Krassó-Szörény megyéből munkakeresés végett Romániába és Szerbiába csekély számba.

Liptó megyéből 3 év alatt 18 egyén leginkább utlevéllel.

Marmaros megyéből munkakeresés végett Galicziába, Romániába csekély számmal.

Nyitra megyéből 95 egyén leginkább a Lajtántuli tartományokba érdemelhetés végett.

Pozsony megyéből a hegyentuli járásból a vászonnal házalók nagy számban Amerikáig is eljutnak, de ismét visszatérnek.

Szepes megyéből 1687 egyén, 3 év előtt kezdődött a kivándorlás kereset végett visszatérési szándékkal, egy részök már vissza is tért, legnagyobb része utlevél és igazolvány nélkül. Legujabb főispáni jelentés szerint a tavasszal szünő félben volt kivándorlás ismét megindult.

Temes megyéből tömeges kivándorlás nincs, szándékoltatott ugyan de elmaradt, egyesek munka keresetre a szomszéd Szerbiába mennek, de ismét visszatérnek.

Torontál megyéből 1236 egyén Romániába, Szerbiába, Bulgáriába. Egy részök visszatért, az osztrák-magyar követség közvetítésével a határig, innen pedig a belügyminiszterium költségén régi községeikbe.

Trencsén megyéből leginkább mint drótosok és üvegesek nagy számmal barangolnak különféle országokba, de ismét visszatérnek.

Turóc megyéből mint házalók Oroszországba, de ismét visszatérnek.

Ung megyéből az utóbbi években 1000 egyén leginkább izraeliták, iparosok és földmivesek is vándoroltak ki.

Mosony megyéből 2094 egyén vándorolt ki Hamburg és Brémán át Amerikába. A kivándorlási kedv az onnan érkező kedvező tudósítások és pénz küldemények által folyton tápláltatik.

E mellett a kivándorlás okai főleg a következőkben kereshetők és találhatók fel:

a) a gépeknek alkalmazása a gazdasági munkáknál, mely a megyében nagyon elterjedt s kisebb gazdák is szövetkeznek e célból, a mi a keresetet nagy mértékben apasztá. Ez osztályt nagy mértékben sujtja a hadmentességi adó;

b) a közterhek nagysága, s ez nem annyira a közvetlen állami adókra, mint más soknemű megterhelésre vonatkozik, ilyenek a közvetett adókon kívül a községi pótagó, lelencz és kórházi, katona beszállásolási költségek, a megyei kórház, s a piaristák m.-óvári gimnáziumának fentartása, az alkotmány visszaszállítása előtti időkben elvállalt évi járuléki kötelezettségek, végre azon kötelezettségek, melyek a Rába szabályozása folytán keletkeznek;

c) több év óta ismétlődő külön nemű elemi csapások, mik által az elszegényedés terjedt.

Ez okokhoz más körülmények is járultak. Így a hanságbeli terjedelmes kaszálók tulajdonosai és bérlői ezelőtt szénájukkal Bécsben nagy üzletet folytattak, melytől a vasutak kiépítése s a szénának sajtolt állapotban távolabb vidékekről való beszállítása folytán a bécsi piacra vonatkozólag elestek; mind a mellett a szokott jó élettől meg nem válva, adósságba keveredtek, s vagy uzsorások kezébe kerültek, vagy a meny nyiben pénzügyintézetektől nyerték a pénzt, a kamatok nem pontos fizetése folytán költséges perekbe bonyolódtak, mig végre vagyonuk maradványait értékesítve, szerencsét próbálni Amerikába mentek. Az ideai termés, ugy látszik, a kivándorlás megszüntetésére befolyással nincs.

Az administratív intézkedések azon egy eset kivételével, hogy egy kivándorlási ügynök megbüntettetett, eredménytelenek voltak.

A kivándorlás többnyire utlevelek és igazolványok nélkül történik.

Sáros megyéből 1870. évtől 1881. év végeig 4959 egyén vándorolt ki Amerikába, mely számból 1879. és 1880-ra 2283, 1881-re pedig 2322 egyén esik. Az 1881. évi kivándorlottak között volt összesen 296 hadköteles egyén.

A kivándorlottak után visszamaradt családtagok száma 7350.

A kivándorlottak legnagyobb contingensét szolgáltatva első sorban az urbéri telkes osztálynak eladósodott része, másod sorban az udvartelki zsellérek osztálya. A többi, körülbelül egy nyolczad része izraelitákból, szegényebb iparosokból s csekélyebb részben városi, különösen nőcselédekből állt.

Az udvartelki zsellérség s a földes uraságok között még az ötvenes években sajnos surlódások fejlődtek, melyeket az akkori hatóságok inkább szítottak mint csendesítettek. E surlódások mindinkább elmérgesedtek, minek folytán néhány elkeseredett egyén kivándorolt Amerikába. Ezek levelezései, s egynehánynak visszaérkezése adta meg a kivándorlási impulsust, mely később oly mérveket öltött, s melyre hivatalosan constatált oly tények, mint p. u. az, hogy az 1875. óta 1880-ig Amerikába kivándorolt 42 kucsini férfi egyén ezen öt év alatt összesen 13,000 frtot küldött haza — csak buzdítólag hatottak.

Az ekként támadt mánia egyébiránt nem tulajdonképeni kivándorlási hajlam, hanem kizárólag nagyon

szerzési vágy, melynek kielégítését a megye elszegényedett népe az előzmények után lehetőknek, s azért megkísérlendőnek tartott.

A kivándorlottak jelentékeny része időközben visszaérkezett s remélhető, hogy azok előadásai valódi értékükre szállítandják le az Amerika iránt eddig táplált vérmes reményeket.

A nép elszegényedésénél, mely a jelzett mániát lehetővé tette, főtényezők a zsellér viszony kötelékének meglazulása, a cséplőgépek behozatala, miknek következménye a téli kereset elmaradása. Uj kereseti források pedig hiányzanak.

A kivándorlást korlátozó administratív rendszabályok a legnagyobb erélylyel hajtattak végre, de eredmény nélkül, mert a közlekedés könnyűségénél fogva könnyen kijátszathattak, a községi előljárók kötelességeiket, hogy a kimenni szándékozókát feljelentsék, csak látszólag, elkésetten teljesítették, a kimenetelt kéz alatt előmozdították, sőt többen magok is eltávoztak vagy fiaikat küldötték el. A jegyzők előtt — kik különben is az értelmiség osztályához tartozóknak tekintetnek, — a távozás titokban tartatott, mi annál könnyebb volt, mert több községre terjedvén ki hatáskörük, egyes községekben gyakrabban nem fordulhatnak meg.

Zemplén megye felsőbb részeiben a kivándorlás az 1879. év őszén beköszöntött inség folytán vette kezdetét s oly mérveket öltött, hogy a folyó évi szeptember hó 8-án beérkezett jelentés szerint 6046 egyén vándorolt ki Amerikába. E számból 4915 az 1880—1881. évekre, 1131 pedig 1882-re esik. Amerikából 83 visszatért. — Egy újabb, november hó 7-én kelt ki-mutatás szerint 1879-től kezdve 1882. évi október hó

31-ig összesen 7405 egyén vándorolt ki, mely számból 1882-re 1962 egyén esik. Ez utóbbi kimutatás szerint visszaérkezett 113.

A kivándorlók zömét az állami és községi terhek alatt az utóbbi terméketlen években elszegényedett s eladósodott fél- vagy negyed telkes gazdák és fiaik képezik, kik adó behajtási uton elérverezett vagyonuk romjaival előteremték az uti költséget, s így keltek utra Amerika felé. Csak az uti költség hiányának köszönhető, hogy a kivándorlás még nagyobb arányokat nem öltött, mert a vágy megvan.

A kivándorlás okai főleg a nép elszegényedése és a munka, a keresethiány szítja a kivándorlási vágyat, hogy a kivándoroltak leveleikben hihetetlen magas kereseti forrásokkal dicsekednek, azok pedig, kik visszajöttek, a tudáskosság bizonyos fokával a tudatlan népet kivándorlásra ösztönzik, sőt socialisticus irányu eszmékkel úgy az állam, mint a hatóságok iránti kötelesség-érzetet meglazítják.

Ezzel befejezem hazánk népesedési történetének vázlatát, utalva a latin classicus író eme mondatára:

„In magna sylva boni venatoris est feras quam plurimas capere, nec cuidam unquam vitio triboebatur non omnes cepisse.“

## P ó t l é k.

A munka folyamában a végzetes föld elaprózásról több helyen szólván, szolgáljanak e tekintetben tájékozásul a kassai ipar- és kereskedelmi kamara által a közgazdasági miniszteriumhoz intézett jelentéséből átvett következő adatok: melyek szerint, Abauj, Liptó, Sáros, Szepes, Torna, Ung és Zemplén megyék összes birtok részleteinek területe 3.378,641 kat. holdat tesz. Össze hasonlítva e területet a birtok részletek számával, a következő felette tanulságos összeállítást nyerjük:

| Megyében       | kat. hold eloszlik | birtok részletre |
|----------------|--------------------|------------------|
| Abauj . . .    | 478,200 . . .      | 247,840          |
| Liptó . . .    | 380,008 . . .      | 205,060          |
| Sáros . . .    | 397,788 . . .      | 268,125          |
| Szepes . . .   | 546,066 . . .      | 272,749          |
| Torna . . .    | 74,457 . . .       | 57,466           |
| Ung . . .      | 553,304 . . .      | 362,612          |
| Zemplén . . .  | 948,818 . . .      | 598,874          |
| A hét megyében | 3.378,641 . . .    | 2.012,740.       |

A birtok részletek nagysága kitesz:

|                      |                  |
|----------------------|------------------|
| Abauj megyében . . . | 1.93 kat. holdat |
| Liptó „ . . .        | 1.85 „ „         |
| Sáros „ . . .        | 1.49 „ „         |
| Szepes „ . . .       | 2.00 „ „         |
| Torna „ . . .        | 1.29 „ „         |

|                      |                   |
|----------------------|-------------------|
| Ung megyében . . .   | 1.59 kat. holdat  |
| Zemplén „ . . .      | 1.58 „ „          |
| A hét megyében . . . | 1.67 kat. holdat. |

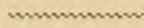
Látni való ezen adatokból, hogy a fenti hét megyében egy-egy birtok legnagyobb átlagos nagysága 2. kat. hold (Szepes m.), legkisebb átlagos nagysága 1.29 kat. hold (Torna m.). A felvidéken a birtok átlagos nagysága 1.67 kat. hold.



DE BALLAGI GEZA.

SAJTÓ HIBÁK.

| A | 31. lapon felülről | 18. sor | Ha    | helyett       | Ma | olvasandó.      |
|---|--------------------|---------|-------|---------------|----|-----------------|
| " | 32.                | "       | 5. "  | proletariatus | "  | proletariatus " |
| " | 47.                | "       | 5. "  | kedvező       | "  | kedvezőbb "     |
| " | 72.                | "       | 6. "  | Bakó          | "  | Bákó "          |
| " | 140.               | "       | 4. "  | éhhallal      | "  | éhhál is "      |
| " | 152.               | "       | 19. " | 1156          | "  | 1556 "          |
| " | 168.               | "       | 8. "  | Garabacz      | "  | Grabacz "       |
| " | 190.               | "       | 21. " | pásztárol     | "  | pusztáról "     |
| " | 191.               | "       | 26. " | tehenet       | "  | tehenet "       |

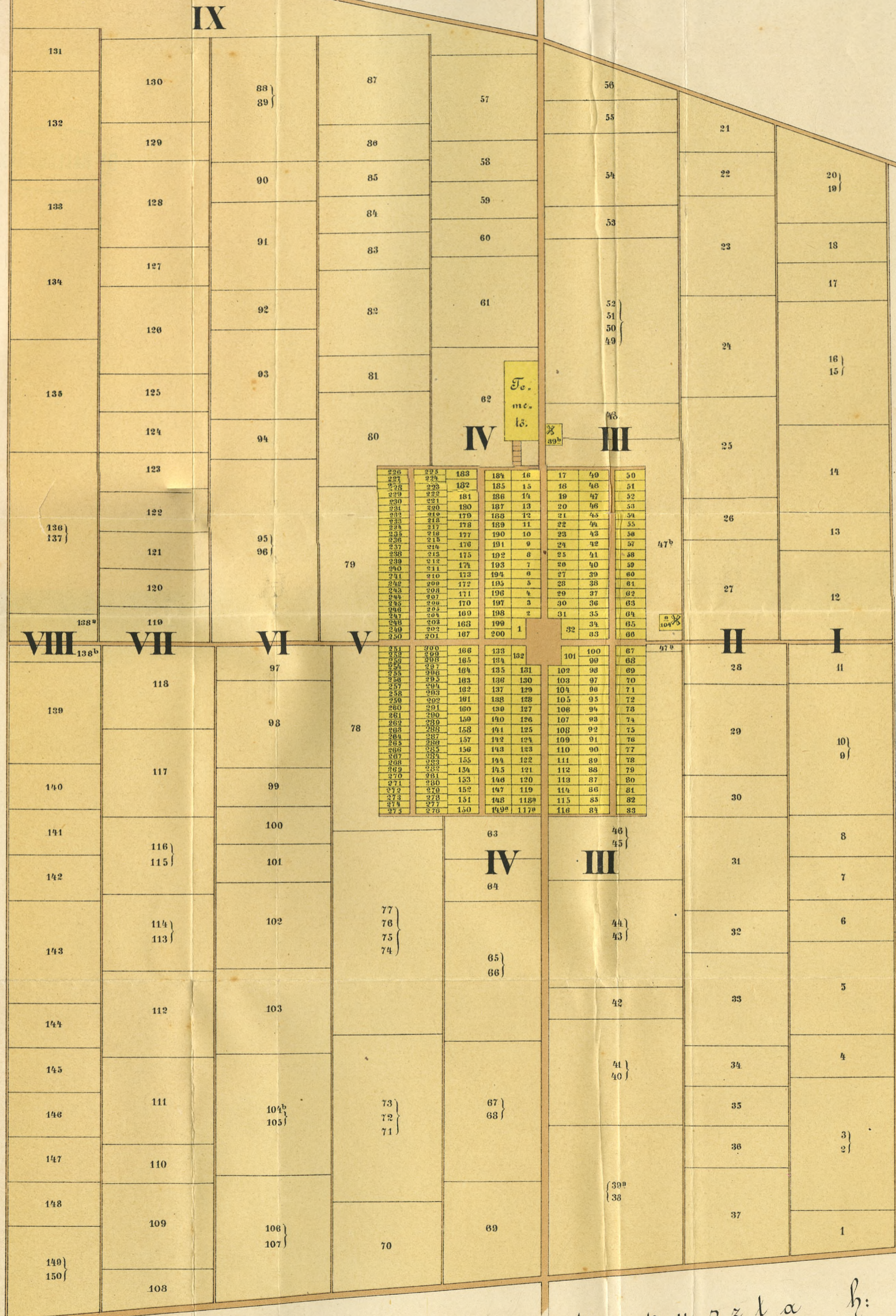


# M. Bánhegyes

telep: község tagozott határanak  
Térképe.

Bánhegyesi kincstári puszta határa

Bánhegyes kincst: puszta határa



Kunágotai kincst puszta h:  
1" = 200'



1870

Ára 2 frt.

